יצחק באַשעוויס - זינגער

מײַן טאַטנס בית-דין-שטוב

יצחק
באַשעוויס-זינגער

נאָבעל-פּרייז-טרעגער
פאַר ליטעראַטור
1978

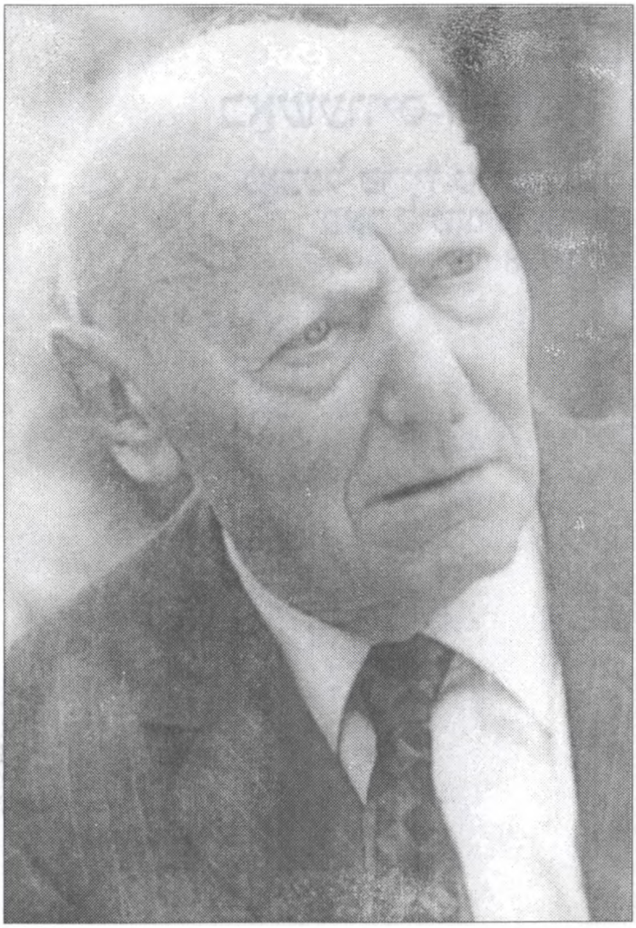

1904—1991

יצחק באַשעוויס-זינגער

מײַן טאַטנס בית-דין-שטוב

געקליבענע דערציילונגען

אײַנזאַמלונג:
בראַווערמאַן פאַניה

Київ
Головна спеціалізована редакція літератури
мовами національних меншин України
2000

ББК 84.7СПО=ЄВР
Б33

Випущено на замовлення Державного комітету
інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України
за Національною програмою випуску соціально значущих видань

דאָס בוך אנטהאלט 15 דערציילונגען פון באשעוויס-זינגערס
זשאנער "צווישן אויטאָביאָגראפיע און בעלעטריסטיק".
די אָריגינאלע יידישע טעקסטן זיינען איינגעזאמלט
פון דריי קוועלן:
יצחק באשעוויס-זינגער "מײַן טאַטנס בית-דין-שטוב". תל-אביב.
יצחק באשעוויס-זינגער "מײַן טאַטנס בית-דין-שטוב". ירושלים.
"די גאָלדענע קייט". תל-אביב, № 132.

ISBN 966-522-022-5

© Ф.Г. Браверман-Горбач, упорядкування, передмова, переклад, 2000
© В.І. Бариба, художнє оформлення, 2000

אידיש האָט נאָך ווייט נישט געזאָגט
דאָס לעצטע וואָרט. עס אַנטהאַלט
אוצרות וואָס זענען נאָך נישט
אַנטדעקט פאַר דער גרויסער וועלט.
עס איז א לשון פון מאַרטירער
און קדושים, פון טרוימער און
מקובלים — רייך אין הומאָר און אין
זכרונות, וואָס דער מין מענטש טאָר
נישט פאַרגעסן. אין אַ פיגוראַטיוון
זין איז אידיש דאָס קלוגע און
אונטערטעניקע לשון פון אונז
אַלעמען, דער אידיאָם פון דער
דערשראָקענער און האָפנדיקער
מענטשהייט.

יצחק באַשעוויס-זינגער

צו זיידעס
און באָבעס

װעגן מיין מוטערס משפחה

האב איך געוואוסט א סך. אבער מיין פאטער האט זעלטן גערעדט וועגן זיך און זיין אפשטאם, כאטש ער איז געווען א גרעסערער מיוחס ווי מיין מוטער. מיין פאטערס פאטער, ר׳ שמואל, איז געווען מורה־הוראה אין טאמאשאוו. זיין פאטער, ר׳ ישעיה קינצקער (קאנסקער?) איז געווען א חסיד, א למדן, אבער נישט קיין כלי־קודש. ר׳ ישעיה׳ס פאטער איז געווען ר׳ משה חריף פון ווארשע, דער מחבר פון אגרת הקודש. ר׳ משה חריפ׳ס פאטער איז געווען ר׳ טוביה דער שטעקטשינער רב, און זיין פאטער איז געווען ר׳ משה, נייפעלדער רב (שדה חדש). דער דאזיקער ר׳ משה איז געווען א תלמיד פון בעל־שם. ר׳ משה׳ס פאטער איז געווען ר׳ צבי הירש, דער זשארקער רב.

נאך א וייטערן יחוס ציט זיך פון מיין באבע טעמערל׳ס צד, ר׳ שמואל׳ס ווייב.

פון געציילטע ווערטער האָב איך באַקומען אַז אַנונג ווען ס׳ איז פּאַטער׳ס קינדהייט. זיין פּאָטער, ר׳ שמואל, האָט לאַנגע יאָרן נישט געוואָלט ווערן קיין מורה־הוראה. ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט קבלה. ער האָט געפאַסט תעניתים. ווען ער האָט געדאַוונט אינדערפרי, איז ער פון דאַוונען געוואָרן אַזוי אויסגעווייקט, אַז די באָבע האָט אים יעדן טאָג געמוזט געבן אַ פרישע העמד, אַ זעלטענער לוקסוס אין יענע צייטן. דער באָבע׳ס מוטער האָט געהאַנדלט מיט צירונג און אויסגעהאַלטן איר מאַן. די באָבע טעמערל האָט געטאָן דאָס איינענע. ס׳איז געווען ביי אַמאָליקע יידן אַן אָנגענומענע זאַך, אַז אַ ווייב דאַרף קינדלען, קאָכן, אַכטונג טאָן אויף דער שטוב און נאָך דערצו געבן פּרנסה. אַ מאַנסביל דאַרף לערנען תורה און דינען דעם אויבערשטן. אונזערע באָבעס האָבן זיך נישט געקלאָגט. פאַרקערט, זיי האָבן ביי יעדער געלעגנהייט געלויבט גאָט וואָס ער האָט זיי צוגעשיקט אַ מאַן אַ תלמיד־חכם. ערשט אויף די עלטערע יאָרן איז מיין זיידע געוואָרן מורה הוראה. די באָבע האָט, ווייזט אויס, מער נישט געקאָנט פאַרדינען אויף דעם שטיקל ברויט.

דער זיידע ר׳ שמואל איז געווען אינגאַנצן אַריינגעטאָן אין זיך. ער האָט אָפּגעשוויגן די יאָרן. די באָבע טעמערל האָט ליב געהאַט מענטשן און מענטשן האָבן זי ליב געהאַט. זי איז געווען אַ טאָכטער פון דער באָבע הינדע אסתר וואָס ר׳ שלום בעלזער האָט איר צוגעשטעלט אַ שטול. די באָבע טעמערל האָט געהאַט איין פאַרלאַנג: אַז אירע קינדער און אייניקלעך זאָלן לערנען תורה.

דער עלטסטער זון, ר׳ ישעיה, איז געוואָרן אַן איידעם אין גאַליציע, אין דער שטאָט ראַהאַטין. ער איז געוואָרן אַ נגיד און אַ שאַרפער בעלזער חסיד. צוויי טעכטער האָבן חתונה געהאַט קיין אונגאַרן. איין זון איז פרי געשטאָרבן. מיין פאָטער איז געווען דער יינגסטער און די מוטער האָט אין אים אַריינגעלייגט אַלע כוחות און אַ סך ליבשאַפט. זי האָט פון אים געהאַט נחת. ער האָט אַ סך געלערנט און זיך אָפּגעגעבן נייערט מיט יידישקייט. אין יענע יאָרן האָבן שוין בחורים אָנגעהויבן ווערן אַביסל קלינעריש. מען האָט זיך אַביסל געפּוצט. קיין טאָמאַשאָוו איז אַמאָל אַריינגעפאַלן אַ העברעאישע צייטונג אָדער אַ זשורנאַל. איינצלנע הויכן פון דער השכלה האָבן דערגרייכט אַהין. אָבער מיין פאָטער האָט נישט געוואָלט וויסן פון קיין שום נייע נענג. ער איז אַרומגעגאַנגען אין שיר־און־זאָקן, מיט אַ פּאַטשיילע אויפן האַלז און מיט לאַנגע פאות. ער האָט פון קינדווייז אָן געוואָלט ווערן אַ צדיק. צו פופצן יאָר האָט ער אָנגעהויבן שרייבן אַ ספר. די בחורים האָבן געקוקט אויף אים קרום. ער איז געווען צופיל בטלן. אויך האָט ער נישט געהאַט קיין צייט זיך אָפּצוגעבן מיט די בחורישע שמועסן און זייער שפּילן אין קוויטלעך, צינ־און־וואָלף, אָדער קאָרטן (חנוכה־צייט). די בחורים האָבן געהאַט צו מיין פאָטער

די איינגע פּרעטענזיעס וואָס די ברידער צו יוסף'ן. ס'האָט זיי אויסגע־וויזן, אַז ער האַלט זיך גרויס, זונדערט זיך אָפּ, מאַכט שטיק פון אַ בן־יחיד'ל.

די באָבע האָט געוואָלט דער טאַטע זאָל ווערן פרי אַ חתן. צו וועלכע זעכצן יאָר איז אים אַנגעוואַקסן אַ רויטע באָרד. אָבער עפּעס איז אים נישט געגאַנגען אין שידוכים. רייכע יידן האָבן מער נישט געוואָלט פאַר קיין איידעם אַזאַ אַלט־פרענקישן בחור. דערצו האָט די באָבע נישט גע־וואָלט קיין גבירים, נאָר רבנים. ווען דער טאַטע איז שוין געוואָרן אַ חתן, איז די כלה נאָך אַ צייט געשטאָרבן. דערווייל האָט זיך אונטערגע־רוקט דער פּריזיוו. וואָס האָט געקאָנט זיין אַ גרעסערער אומגליק פאַר אַזאַ בחור ווי צו גיין דינען פאָניע'ן? אָבער מאַכן אים אַ חסרון האָט די באָבע אויך נישט געוואָלט, ווייל ער איז געווען איר ליבלינג. דער זיידע ר' שמואל האָט געהאַט איין מיטל: בעטן דעם אויבערשטן.

אין יענע יאָרן איז געווען אַזאַ זאַך ווי אַ „לעגאַטע". מען האָט גע־וואָרפן אַ גורל און די רעקרוטן וואָס האָבן געקראָגן הויכע נומערן זענען געוואָרן באַפרייט. דער טאַטע האָט געקראָגן אַ הויכן נומער. ער האָט אפילו נישט געדאַרפט זיך אויסטאָן פאַר די דאָקטוירים, נישט געמוזט אַרומגיין אַ נאַקעטער צווישן גויים, שקצים. ער האָט אַלע יאָרן גערעדט דערפון ווי וועגן אַ גרויסן חסד וואָס גאָט האָט מיט אים געטאָן.

ערשט ווען דער טאַטע איז געוואָרן באַפרייט, האָט מען זיך אַרומגע־זען אַז ער איז אַן אַלטער בחור. ער איז אייגנטלעך שוין געווען אַ באַיאָר־טער ייד, נאָר אַן אַ ווייב. ווען מען האָט אים געזען גיין אין זאַמט אין שיך־און־זאָקן, מיט אַ היפּשע באָרד, לאַנגע פּאות, מיט אַ גאַרטל אויף די לענדן און מיט אַ קאַפּל הינטערן סאַמעטענעם היטל, — האָט מען געמיינט, אַז דאָס שפּאַנט אַן אַלטער חסיד. בחור'ישע נאַרישקייטן זענען אים נישט געלעגן אין זין. ער איז געווען מיט לייב־און־לעבן אַריינגעטאָן אין יידישקייט. ער האָט זיך געהיט פאַר אַן איבעריק וואָרט. ער האָט לאַנג געדאַוונט. איין זאַך האָט אים געפעלט: אַ טלית. יונגעלייט אין געפּוצטע שטיוועלעך און מיט גאָלד־געראַמטע ברילן האָבן געמאַכט שפּאַס, אַז פנחס מענדל וויל ווערן אַ רבי, און ס'איז געווען דער אמת. דער טאַטע האָט געוואָלט גיין פון מדרגה צו מדרגה, ווערן אַלץ געלייטערטער, אויס־געאיידלטער, ביז ער זאָל ווערט זיין צו ווערן אַ גוטער־ייד. אַחוץ גמרא און פוסקים, האָט דער טאַטע אַריינגעקוקט אין חסיד'ישע ספרים און זיך אפילו צוגעכאַפּט צו אַ קבלה־ספר.

די באָבע טעמערל האָט געהאַט גרויס נחת, אָבער די צייטן זענען מער נישט געווען פאַר אַזוינע ווי. אין די רבי'שע הויפן אַלייז האָבן געגר־מען בלאָזן די נייע ווינטן. רבי'שע טעכטער האָבן געלייענט ביכלעך, זיך געקליידט מאָדיש, געפאָרן אין וואַרעמבעדער, שפּאַצירט אויף דער פּראָ־מענאַדע, גערעדט דייטשמעריש. דאָ און דאָרט האָט אַ רבי'שע שנור אָנגע־

טאָן אַ הוט ווען זי איז געפאָרן קיין אויסלאַנד. די רביים אַליין האָבן געמוזט ווערן טויגערס, זיך אויסקענען אין האַנדל, וועלט־זאַכן, דאַקטוי־רים, געלטער. דער טאַטע איז געווען צופיל בטלן צו ווערן אַ רבי׳שער איידעם. אויך דאַרט האָט מען פאַרלאַנגט אַ קאַפּעלע וועלטלעכקייט.

דאָ האָט זיך אונטערגערוקט דער שידוך מיטן בילגאַרייער רב׳ס טאָכטער.

דער בילגאַרייער רב האָט געהאַט אַ נאָמען אין דער געגנט. מען האָט געוואוסט פון אים אין אַנדערע געגנטן אויך. פריער איז ער געווען רב אין מאַציעוו, נישט ווייט פון קאָוולע. נאָך פריער איז ער געווען רב אין פּוריצק, שעדלעצער גובערניע. דער זיידע איז געווען אַן אַלטמאָדישער רב, זיך געפירט ווי די פּאַרצייטיקע. ווען קיין בילגאָריי איז געקומען אַמאָל אַ וואַנדער־טרופּע שפּילן טעאַטער, האָט דער זיידע אַנגעטאָן דעם טוזליק, איז אַוועק אין דער שאַפּע וואו מען האָט געשפּילט טעאַטער, און פאַרטריבן די אַקטיאָרן צוזאַמען מיטן פּובליקום. בילגאָריי איז געווען נישט ווייט פון זאַמאָשטש און שעברעשין. אין שעברעשין האָט גע־וואוינט דער „אפּיקורס" יעקב רייפמאַן. זאַמאָשטש איז געווען אַ פעסט־טונג פון די פּוילישע משכילים. אָבער דער זיידע האָט געטאָן אַלץ וואָס ער האָט געקאָנט נישט אַריינצולאָזן קיין בילגאָריי די השכלה. ס׳האָבן אים געהאַלפן דערביי די אַלטע באַלעבאַטים און אויך די חסידים. די פּאָר משכילים האָבן דעם זיידן נעקרוינט מיט אַזוינע נעמען ווי פינצטערלינג און פאַנאַטיקער, אָבער מען האָט געהאַט פאַר אים דרך ארץ, און מורא אויך. ער איז געווען הויך, ברייט, שטאַרק, מיט אַ פול מויל ציין און אַ פולן קאָפּ האָר. דערצו האָט ער געהאַט אַ נאָמען פון אַ רעכנמייסטער, אַ בעל־דקדוק, און האָט געקאָנט מאַכן אַ שאַרף ווערטל אויך. ער האָט געהאַט אין זיך די תקיפות פון די פּאַרצייטיקע, און ווי לאַנג ער האָט געלעבט, איז בילגאָריי געבליבן אַ פרומע שטאָט.

ווען מען האָט גענומען רעדן דעם טאַטן מיט דעם בילגאַרייער רב׳ס יינגסטער טאָכטער בת שבע, האָט דער טאַטע זיך אַביסל געשראָקן. אמת, דער בילגאַרייער רב איז אַ ייד אַ צדיק, אָבער ער האָט געהאַט אַ נאָמען פון אַ האַלבן מתנגד. אַזוי אַריינגעטאָן איז ער געווען אין די אַלטע פּי־רעכצער, אַז דאָס חסידות איז געווען פאַר אים אַ שטיק נייקייט, און אַלץ וואָס איז ניי, איז טריף. דער בילגאַרייער זיידע האָט געהאַלטן פון תורה, אָבער נישט פון חסיד׳ישע ניגונים׳לעך, פאָרן צו רביים, מאַכן האָוואַיעס, קלעטערן אין די עולמות עליונים. ער האָט געפירט די שטאָט מיט אַ שטאַרקער האַנט. זיין אייגן הויזגעזינד האָט פאַר אים געציטערט. דערצו האָט ער געהאַט צוויי זין וואָס זענען געווען צו־קלוג און צו־שאַרף. פון טאָמאַשאָוו קיין בילגאָריי איז נישט ווייט, און מען האָט אין טאָמאַשאָוו אַלץ געוואוסט. דער טאַטע האָט מורא געהאַט, אַז ער וועט זיך נישט אַריינפּאַסן אין דעם דאָזיקן שטרענגן הויז.

אבער זיך אפזאגן פון ווערן דעם בילגאַרייער רב'ס אידעם איז אויך נישט פון די לייכטע זאכן. דער שידוך איז, אפנים, געווען באשערט פון הימל. די מאמע איז דאמאלס אלט געווען איינגאנצן זעכצן יאר און האט שוין געהאט א נאמען מיט איר קלוגשאפט און קענטעניש.

מען האט גערעדט דער מאמען צוויי שידוכים, איינעם פון לובלין, מיט א זון פון א נגיד און איינעם מיטן טאטן. דער זיידע האט אריינגערופן די טאכטער אין בית־דין־שטוב און זי געפרעגט וועמען זי וויל בעסער, דעם חתן פון לובלין, אדער דעם חתן פון טאמאשאוו.

— ווער קאן בעסער לערנען ? — האט די מאמע געפרעגט.

— דער טאמאשאווער.

און דאס איז געווען גענוג.

אויף די תנאים האט דעם טאטנ'ס משפחה פארשאפט בושות און חרפות דער מאמע'ס משפחה. די באבע טעמערל איז געווען אנגעטאן ווי פאר הונדערט יאר צוריק. איר קאפקע האט געהאט עפעס אזוינע שלייפן, קרעלן און בענדער, וואס מען האט שוין אזוינע אין ערגעץ נישט געזען. אין מיטן דער וואך האט זי געטראגן אן אטלעסענע שובע פון קעניג סאביעסקי'ס צייטן. גערעדט האט זי מיט א געבלימלט לשון וואס איז אויך געווען פון אנדערע צייטן. דער טאטע האט נישט אויסגעזען ווי קיין בחור, נאר ווי א מחותן. דער זיידע ר' שמואל האט בכלל געשוויגן. חתן־בחורים זענען געקומען שמועסן מיט מיין פאטער וועגן געוועלבן, הייזער, זייגערס, פורן, שטעט, פאליטיק, אבער מיין פאטער האט נישט גע־וואוסט פון קיין שום זאך, אויסער גאט'ס דינסט. ער האט נישט געקאנט קיין איין ווארט פויליש אדער רוסיש. ער האט דאמאלס נאך נישט געקאנט אנשרייבן קיין אדרעס. זיין וועלט איז געווען די תורה, דאס דאווענען, די מצוות. אלדאס איבעריקע האט געהערט צום יצר־הרע, די שדים, די רוחות, די לאפיטוטן.

די מאמע איז געווארן געפלעפט ווען מען האט איר געוויזן א ייד מיט א רויטער בארד און מען האט איר געזאגט, אז דאס איז איר חתן. אבער ווען זי האט אים געהערט ריידן אין לערנען מיט איר פאטער, איז זי געקומען צו זיך, און זי האט אים באלד ליב באקומען. די מאמע האט עס מיר אליין דערציילט. ס'איז איר געפעלן וואס דער חתן איז עלטער פון איר מיט פינף יאר. די באבע טעמערל האט דער מאמען געגעבן א מתנה א גאלדענע קייט, וואס איז געווען אזוי שווער, אז מען האט זי נישט געקאנט טראגן אויפן האלז. די דאזיקע קייט איז געווען אפשר צוויי הונדערט יאר. מיידלעך זענען געקומען זי אנקוקן אויף חידושים. זי האט געהאט א ריטשער וואס אזוינע האבן גאלדשמידן מער נישט אויסגע־נאסן. ווי וואויל די מאמע איז אלט געווען זעכצן יאר, האט די באבע טעמערל שוין באצייטנס גערעדט מיט איר וואס פאר א גליק עס וועט זיין פאר איר צו זיצן מיטן טאטן אין גן־עדן.

מיין בילגארייער באבע, חנה, איז געווען א שארפע און אביסל א ביטערע. זי האט אין זיך געהאט אן איינגעבוירענעם סקעפטיציזם. זי האט געקאנט אויף איר פרומען שטייגער מאכן צו־נישט זאכן, אריינזאגן אין דער זיבעטער ריפּ. אבער פון מיין באבע טעמערל'ס ליפּן האט גע־טריפט מיט האניק און טייטש־חומש. די באבע חנה איז געווען א שטיקל מרה־שחורה'ניצע. אבער די באבע טעמערל איז געווען פול מיט עפּעס א הימלישער פרייד. די באבע חנה האט געזען אין אלץ חסרונות, אבער די באבע טעמערל האט נייערט געזען אין אלץ נאט'ס וואונדער. מיין באבע חנה האט שוין באצייטנס געוואלט וויסן פון וואס מיין פאטער וועט האבן זיין אויסהאלטעניש נאך די אכט יאר קעסט וואס מען האט אים צוגעזאגט, אבער פאר מיין באבע טעמערל איז דאס געווען א גלעכטער. וואס הייסט פון וואנען מען וועט לעבן? דער אלמעכטיקער שפּייזט פון דעם ווילדן טיר ביז דער מילב. האט נישט גאט געוואָרפן מן צו די יידן אין דער מדבר? די באבע חנה האט א זאג געטאן:

— דאס איז געווען אמאל, נישט היינט.

—ס'איז דער איינענער באשעפער — האט געענטפערט די באבע טעמערל.

—היינטיקע מענטשן זענען נישט ווערט אזוינע נסים — האט די באבע חנה געטענה'ט.

— אז מען וויל, קאן מען היינט אויך זיין גוט און פרום — האט די באבע טעמערל זיך נישט געלאזט אראפּפּלאטשען.

— איין פליג מאכט נישט קיין זומער — איז די באבע חנה געבליבן ביים איריקן.

— די גאנצע וועלט שטייט אויף זעקס און דרייסיק צדיקים... אין זייער זכות לעבן מיר אלע.

אט אזוי בערך האבן ביידע מחותנת'טעס זיך דורכגעשמועסט. דערנאך איז די באבע טעמערל צוריקגעפאָרן מיטן חתן א גליקלעכע, א שיינענדיקע, פול מיט לויב וואס איר זון איז אריינגעפאלן אין גוטע הענט. דער זיידע ר' שמואל האט געשוויגן. דער בילגארייער זיידע, ר' יעקב מרדכי, האט זיך אומגעקערט צו זיינע ספרים. די באבע חנה איז געוואָרן נאך אביסל אומעטיקער ווי זי איז געווען. זי האט געבעדט רֿ ראויסגעזען, אז איר יינגסטע טאכטער וועט זיך אפּמאטערן א לעבן...

פּאַרוואָס
די גענדז
האָבן געשריגן

אין אונדזער שטוב האָט מען אַלע מאָל גערעדט וועגן דיבוקים, גלגולים, הייזער וואו עס האָבן אַרומגעשטיפּט לצים, קעלערס וואו ס'האָבן זיך אויפגעהאַלטן נישט־גוטע. דער טאַטע האָט גערעדט דערפון, ערשטנס, צוליב דעם וואָס די זאַכן זענען אים אָנגעגאַנגען. צווייטנס, הערפאַר ווייל אין דער גרויסער שטאָט ווערן די קינדער פאַליע. מ'גייט, מ'זעט, מ'לייענט פּסול'ע ביכער, און ס'שאַדט העריבער נישט צו דערמאָנען אַז ס'זענען פאַראַן פאַרבאָרגענע כוחות.

גראָד יענעם טאָג האָט חער טאַטע דערציילט וועגן אַ מעשה וואָס ווערט דערמאָנט אין ספר מנחת עני. אויב איך האָב נישט קיין טעות, איז דער מחבר געווען ר' אליהו גריידיקער, אָדער אַן אַנדער גריידיקער חכ. ס'איז געווען אַ מעשה מיט אַ מויד וואָס ס'זענען אין איר געזעסן פיר רוחות. מ'האָט דורך איר בויך באַשיינפּערלעך געזען ווי די רוחות סריכן אַרום אין אינגעווייד, בלאָזן אַז דעם בויך, וואַנדערן פון איין טייל בויך צום אַנדערן, רוקן זיך אַריין אין אַ פוס. דער גריידיקער רב האָט די רוחות אַרויסגעטריבן מיט שופר־בלאָזן, הייליקע שמות און רויכערן קרייטעכ־צער.

ווען דער טאַטע האָט גערעדט וועגן אַזעלכע זאַכן, איז ער געוואָרן אײַנגאַנצן צעפּלאַמט. ער האָט גע'טענה'ט: איז דער גריידיקער רב חלילה טאָקע אַ ליגנער? זענען אַלע רבנים, צדיקים, גאונים ליגנערס, און די אַפּיקורסים זענען די אמת־זאָגער? ווײַ געוואַלד, ווי קאָן מען זײַן אַזוי פֿאַרבלענדט?

מיט אַמאָל עפֿנט זיך די טיר און עס קומט אַרײַן אַ ייִדענע. אין אַ קוישבער האָט זי געטראָגן צוויי גענז. די ייִדענע האָט אויסגעזען דער־שראָקן. דאָס שייטל איר'ס איז געווען צעשויבערט. זי האָט געטשמייכלט אַ דערשראָקענעם שמייכל. דער טאַטע האָט נישט געקוקט אויף קיין ווײַבער, אָבער די מאַמע און די קינדער האָבן גלײַך געזען אַז עפּעס איז די ייִדענע שטאַרק צעמישט.

— וואָס איז? — האָט דער טאַטע געפֿרעגט און זיך אומגעקערט צו דער ייִדענע מיט'ן רוקן, חלילה נישט אָנצוקוקן אַ נקבֿה.

— רבי, כ'האָב עפּעס אַן אויסטערלישע שאלה.

— וואָס איז עס? אַ שאלת־נשים (אַ ווײַבערשע שאלה)?

ווען די ייִדענע וואָלט געזאָגט יאָ, וואָלט מען מיך גלײַך געוועזן אַרויס־געשיקט פֿון שטוב. אָבער די ייִדענע האָט געענטפֿערט:

— ניין, ס'איז אויף די גענז.

— וואָס איז מיט די גענז?

— רבי קרוין, מ'האָט די גענז געשאָכטן. כ'האָב זיי אָפּגעשניטן די קעפּלעך. כ'האָב אַרויסגענומען די קישקעלעך, ס'לעבערל, ס'גאַנצע דרויב, אָבער די גענז שרײַען עפּעס מיט אַזאַ יאָמערלעך קול — — —

דערהערט אַזעלכע דיבורים, איז דער טאַטע געוואָרן בלאַס. אויף מיר איז אָנגעפֿאַלן אַ פּחד. מײַן מוטער איז געווען אַ מתנגד'ישע טאָכטער און אַ סקעפּטיקערין פֿון דער נאַטור.

— געשאָכטענע גענז שרײַען נישט — האָט די מאַמע געזאָגט.

— רביצין, איר'ט באַלד עפּעס הערן!

די ייִדענע האָט אַרויסגענומען איין גאַנז און אַוועקגעלייגט אויפ'ן טיש. דערנאָך האָט זי אַרויסגענומען די צווייטע גאַנז. די גענז זענען געווען אָן קעפּ, אָן דעם אײַנגעווייד, טויטע גענז ווי אַלע טויטע. אויף מײַן מוטער'ס פּנים האָט זיך באַוויזן אַ שמייכל.

— אַט די גענז שרײַען?

— איר'ט באַלד עפּעס הערן!

די ייִדענע האָט גענומען איין גאַנז און געטאָן אַ וואָרף אויף דער אַנדערער. אין דער רגע האָט זיך דערהערט אַ געשריי. עס איז נישט לײַכט צו שילדערן דאָס געשריי. ס'איז געווען אַ גאַדערן פֿון אַ גאַנז, אָבער עפּעס מיט אַזאַ הויל קול, מיט אַזאַ כאָרכלעניש און רייסעניש, אַז

ס'איז מיר געווארן קאלט אין אלע אברים. איך האב ממש געשפירט ווי די האר פון די פאות נעמען מיר שטעלן. איך האב געמאכט א מינע ווי ארויסצולויפן פון שטוב. אבער וואו זאל איך לויפן? ב'ין שרעק איז מיר אזש געווארן ענג אין האלז. איך האב אויך געטאן א געשריי און זיך אנגעכאפט אין דער מאמע'ס פאלע ווי א קינד פון דריי יאר. דער טאטע האט פארגעסן אז מען דארף זיך אפקערן פון א נקבה. ער איז צוגעלאפן צום טיש. ער איז געווען נישט ווייניקער דערשראקן פון מיר. די רויטע באָרד זיינע האט געציטערט. אין די בלויע אויגן האט זיך באוויזן א געמיש פון מורא און נצחון. ס'איז געווען פאר'ן טאטן ווי א סימן אז נישט בלויז צום גריידיקער רב, נאר אויך צו אים ווערן צוגעשיקט צייכנס פון הימל. אדער אפשר איז עס א צייכן פון דער סטרא־אחרא, די שדים?...

— רביצין, וואס זאגט איר איצט? — האט די יידענע געפרעגט.

מיין מוטער האט אויפגעהערט שמייכלען און אין אירע אויגן האט זיך באוויזן עפעס אזוינס ווי א טרויער און א כעס.

— כ'פארשטיי נישט וואס דא טוט זיך! — האט זי געזאגט מיט א סארט ווידערווילן.

— רביצין, איר ווילט הערן נאכאמאל?

ווידער האט די יידענע געטאן א ווארף איין גאנץ אויף דער אנדערער. און ווידער האבן די גענז ארויסגעלאזן אן אומהיימלעך געשריי, דאס געשריי פון בעלי־חיים וואס דער חלף האט זיי געטויט, אבער עפעס איז געבליבן אין זיי א כוח און עפעס האבן זיי א חשבון מיט די לעבעדיקע און אן עוולה. ס'איז מיר געווארן קאלט. איך האב געהאט א געפיל ווי עמיץ וואלט מיר דערלאנגט א פלעם מיט'ן גאנצן כוח. דעם טאטנ'ס קול איז געווארן הייזעריקלעך. ס'האבן זיך דערין געבראכן טרערן.

— נו, איז דא א באשעפער? — האט ער געפרעגט.

— רבי, וואס טוט מען און וואו גייט מען? — האט די יידענע גענומען רעדן מיט א זינגענדיק־יאמערדיקן ניגון. — וואס איז מיר דא צו האנט געקומען? ווי און ווינד צו מיינע יארן! וואס זאל איך טאן מיט זיי? אפשר גיין צו א רבי'ן? אפשר האט מען נישט גוט געשאכטן? אפשר זאל איך לאזן איבערקוקן די מזוזה? כ'האב מורא מיט זיי אהיימצוגיין! כ'האב געוואלט זיי איינזווייקן און כשר מאכן אויף שבת, און דא אזא בראך! רבי הייליקער, וואס טוט מען? זענען זיי טריף? דארף מען זיי ארויסווארפן? אפשר פארקויפן א גוי? מענשן זאגן, אז מ'וועט זיי דארפן איינהילן אין תכריכים און באגראבן אין א קבר. כ'בין נעבעך אן ארעם מענש. צוויי גענז! ס'האט מיך געקאסט אן אוצר!...

דער טאטע האט נישט געוואוסט וואס צו ענטפערן. ער האט געווארפן א קוק אויף דער ספרים־שאנק. אויב ערגיץ איז פאראן אן ענטפער, איז

ער דאָרט   מיט אַמאָל האָט ער געטאָן אַ ביַיזן בליק אויף דער מאַמע׳ן
— וואָס זאָגסטו איצט, האַ?
מיַין מוטער׳ס פּנים איז געוואָרן אַלץ רוגזה־דיקער, שמעלער, שאַרפער. אַ צאָרן האָט זיך באַוויזן אין אירע אויגן און עפּעס אַזוינס ווי אַ בושה.
— כ׳וואָלט געוואָלט הערן נאָכאַמאָל! — האָט זי האַלב־געבעטן, האַלב־געהייסן.
די ייִדענע האָט צום דריטן מאָל געטאָן אַ וואָרף די גענז און דאָס געשריי האָט זיך דערהערט צום דריטן מאָל. ס׳איז מיר איַינגעפאַלן אַז אַזאַ קול מוז האָבן אַ עגלה ערופה...
— נו־נו־נו, מ׳לייקנט. ס׳שטייט אַז די רשעים טוען ניש׳ קאַ׳ תשובה אפילו ביים טויער פון גיהנום! — האָט דער טאַטע געגומען רעדן. — זיי זעען שוין מיט די אויגן, אָבער זיי לייקענען אין בורא עולם... מ׳שלעפּט זיי אַריַין אין שאול תחתית און זיי זאָגן אַז ס׳איז אַ דרך־הטבע, אַ טראַף...
און ער האָט געטאָן אַ קוק אויף דער מאַמע׳ן ווי צו זאָגן: דו ביזט געראָטן אין זיי...
אַ לאַנגע וויַיל איז געווען שטיל. דערנאָך האָט די ייִדענע געפרעגט:
— נו, רביצין, כ׳האָב מיר אויסגעטראַכט?
מיט אַמאָל האָט די מאַמע געטאָן אַ לאַך, און געווען איז דאָס אַ לאַך וואָס האָט אַלעמען אויפגעטרייסלט. איך האָב געוואוסט מיט אַ זעקסטן חוש, אַז די מאַמע גרייט זיך קאַליע צו מאַכן די מעכטיקע דראַמע וואָס שפּילט זיך דאָ אָפּ פאַר אונזערע אויגן.
— די גערגעלער האָט איר אַרויסגענומען? — האָט מיַין מוטער געפרעגט.
— די גערגעלער? ניין.
— נעמט אַרויס די גערגעלער — האָט די מאַמע געזאָגט — און זיי וועלן אויפהערן שריַיען.
דער טאַטע איז געוואָרן פיַיער און פלאַם.
— וואָס עפּעס אַרויסנעמען? וואָס האָט דאָס אַ שייכות מיט די גערגעלער?
די מאַמע האָט אַ כאַפּ געטאָן אַ גאַנז, אַריַין מיט די דינע פינגער אין אינגעווייד און מיט דעם גאַנצן כוח אַרויסגעשלעפּט דאָס רערל וואָס פירט פון האַלז אַראָפּ צו די לונגלעך. אויף לשון קודש הייסט דאָס דאָזיקע רערל די קנה. דורך דאָרט אָטעמט דאָס באַשעפעניש און פון דאָרט קומט אויך די שטים. ובאַלד האָט זי אַ כאַפּ געטאָן די צווייטע גאַנז און אויך ביַי איר ווי אַרויסגעריסן מיט גוואַלד דעם גאָרגל. איך בין געשטאַנען אַ דערציטערטער, דערשטוינט פון מיַין מוטער׳ס קוראַזש. די הענט זעגען איר געוואָרן פאַרבלוטיקט. פון איר פּנים האָט אַראָפּגע־

קוקט דער גרימצאָרן פון אַ ראַציאָנאַליסט, וואָס מען וויל אין מיטן העלן טאָג אים אָפּשרעקן מיט אַבראַקאַדאַבראַ און האָקוס פּאָקוס. דעם טאַטנ'ס פּנים איז געוואָרן ווייס, מילד, אומעטיק. ער האָט געוואוסט וואָס דאָ געשעט: דער שׂכל, דער קאַלטער שׂכל, מאַכט צו־נישט די אמונה, לאַכט זי אויס, מאַכט זי צו־שאַנד און־צו־שפּאָט.

— איצט, זייט מוחל, וואַרפט איין גאַנץ אויף דער אַנדערער! — האָט די מאַמע באַפוילן.

אַלץ האָט געהאַנגען אויף משקולת: אויב די געגנז וועלן ווידער שרייען, האָט מיין מוטער געהאַט אַלץ פאַרשפּילט: איר גאַנצע מתנגד'ישע תקיפות, איר גאַנצן סקעפּטיציזם, וואָס זי האָט גע'ירשנ'ט פון איר פאָטער דעם למדן, דעם מתנגד. כאָטש איך בין געווען דערשראָקן, האָב איך געבעטן גאָט אַז די געגנז זאָלן יאָ שרייען... זיי זאָלן אַרויסלאָזן אַזאַ געשריי, אַז מ'זאָל הערן אין גאַס און מ'זאָל זיך צוזאַמענלויפן...

אָבער וויי! די געגנז האָבן געשוויגן, אַזוי געשוויגן ווי עס קאָנען נאָר שווייגן צוויי טויטע געגנז אין גאַרגלען.

— ברענג מיר אַריין אַ האַנטוך! — האָט די מאַמע געטאָן צו מיר אַ זאָג.

איך בין געלאָפן ברענגען דאָס האַנטוך. טרערן זענען מיר געשטאַנען אין די אויגן. די מאַמע האָט אָפּגעווישט די הענט אין האַנטוך ווי אַ גרויסער כירורג נאָך אַ שווערער אָפּעראַציע.

— דאָס איז עס געווען! — האָט זי געזאָגט מיט נצחון.

— רבי, וואָס זאָגט איר? — האָט די יידענע געפרעגט.

דער טאַטע האָט גענומען אונטערהוסטן, אונטערברומען. ער האָט זיך גענומען פּעכען מיט'ן קאָפּ.

— כ'האָב נאָך קיינמאָל נישט געהערט אַזאַ זאַך! — האָט ער געזאָגט.

— איך אויך נישט — האָט די יידענע נאָכגעזאָגט.

— איך אויך נישט — האָט די מאַמע זיך אָנגערופן. — אָבער ס'איז אַלע מאָל דאָ אַ סיבה... טויטע געגנז שרייען נישט!

— מעג איך אַהיימגיין זיי כשר מאַכן? — האָט די יידענע געפרעגט.

— גייט אַהיים און קאָכט זיי אָפּ אַחער בראָט זיי אָפּ אויף שבת — האָט די מאַמע גע'פּסק'נט די שאלה. — האָט נישט קיין מורא, אין טאָפּ וועלן זיי נישט שרייען.

— וואָס זאָגט איר, רבי?

— נו, ס'איז כשר — האָט דער טאַטע געטאָן אַ מורמל. ער איז ווייט נישט געווען זיכער. אָבער טריף מאַכן די געגנז האָט ער אויך נישט געקאָנט.

ווייל דער דין איז אויך א מתנגד...

די מאמע איז צוריק אריין אין קיך. איך בין געבליבן מיט'ן טאטן. ער האט מיט אמאל גענומען רעדן צו מיר ווי צו א דערוואקסענעם.

— זי גערעכט אריין אין דיין זיידן, דעם בילגארייער רב. ער איז טאקע א גאון, אבער א קאלטער מתנגד... מ'האט מיך געווארנט איידער כ'בין געווארן א חתן...

און דער טאטע האט געטאן א מאך מיט דער האנט ווי צו זאגן: איצט קאן מען דעם שידוך שוין נישט צוריקכאפן...

דער טאַטע
ווערט אַן
"אַנאַרכיסט"

משיח איז אין אונזער שטוב נישט געווען עפּעס אַ ווייטע האָפענונג, נאָר אַ טאָג־טעגלעכער ענין. מיט דער פּרנסה איז געוואָרן אַלץ שווערער. דער טאַטע האָט צונעזען מיט צער אַז די קינדער ווערן קאַליע. וואַרשע איז געווען פול מיט ציוניסטן, סטרייקערס און גלאַט יידן וואָס קאָכן אין שבת און היטן נישט קיין כשרות. אין בערלין האָט דער טאַטע צום ערשטן מאָל זיך אָנגעטראָפן אויף אַ שטאָט וואו די פרומע יידן זענען געווען פּאָדרוקט אין אַ ווינקל און אַלץ אַרום איז געווען פול מיט גוי'אישקייט. וואוהין האָט דאָס אַלץ געפירט? ס'איז געווען איין אויסוועג: משיח זאָל קומען און ס'זאָל ווערן אַן עק צו דער אָרעמקייט, דעם גלות, דער אַפּיקורסות. דער טאַטע פלעגט אָפט מיט מיר רעדן וועגן משיח'ן. ער האָט מיר דערמאָנט די ווערטער, אַז ווען יידן וואָלטן אָפּגעהיטן בלויז צוויי שבתים, וואָלט געקומען משיח. דעם געדאַנק, אַז אַלץ הענגט־אָפּ אין אונז יידן, און מיר זענען אַליין שולדיק אין אַלע פּיין, האָט דער טאַטע איבערגע'חזר'ט ביי יעדער געלעגנהייט.

דער טאַטע פּלעגט אָפט קומען פון ראַדזימינער שטיבל, וואו ער האָט געדאַוונט, אַנגעלאָדן מיט אַלערליי נייעסן און אויך אַלערליי פּלענער. מיר האָבן שוין געוואוסט אין שטוב, אַז ווען דער טאַטע גייט גיך אויף די טרעפּ, וועט ער ברענגען עפּעס אַ נייעס פון ראַדזימינער שטיבל. אין היפּוך צו מיין מוטער, וואָס איז בטבע געווען סקעפּטיש, איז דער טאַטע לייכט אַריינגעפאַלן אין התלהבות, און ער האָט געהאַט די באַדערפעניש זיך צו טיילן מיט דער משפחה און אויך מיט פרעמדע.

ס׳איז געווען אין אַ זומערדיקן אוונט. מיר האָבן דערהערט דעם טאַטנ׳ס טריט אויף די טרעפּ. ער איז כמעט געלאָפן און געסאָפּעט. ער האָט אויפגעפראַלט די טיר און פון די בלויע אויגן און דער פייערדיקער באָרד האָט געגליט מיט האַפערדיקייט. אפשר איז געקומען משיח? — איז מיר איינגעפאַלן.

— גוטן אוונט!

— גוט יאָר!

— כ׳האָב געהערט עפּעס נייעס אין שטיבל! — האָט דער טאַטע געטאָן אַ זאָג. — עפּעס גאָר פּלאַי־פּלאַים!

— וואָס איז? דער ראַדזימינער צדיק האָט שוין ווידער באַוויזן אַ מופת? — האָט מיין מוטער געפרעגט מיט שפּאָט.

— ס׳איז אויפגעקומען אַ נייע חברה, אַנאַרכיסטן רופן זיי זיך — האָט דער טאַטע געזאָגט — זיי ווילן אָפּשאַפן געלט. צי וואָס דאַרף מען געלט? מ׳קאָן דאָס געלט נישט עסן. צוליב געלט קומען אַרויס אַלע צרות. זייער אויפטו איז, אַז יעדער מענטש זאָל אַרבעטן פיר שעה אין טאָג און דערפאַר זאָל מען אים געבן אַלע באַדערפענישן. יעדער איינער וועט מוזן טאָן עפּעס אַ מלאכה. איך וועל ווערן אַ שוסטער! — האָט דער טאַטע אַ רוף געטאָן אַ באַהאַרצטער. — פיר שעה אין טאָג וועל איך מאַכן שטיוול און דערנאָך וועל איך זיצן און לערנען. טאַקע ווי עס שטייט: אהב את המלאכה ושנא את הרבנות, זאָלסט ליב האָבן די מלאכה און האָב פיינט דאָס רבנות.

דער געדאַנק, אַז מיין טאַטע וועט ווערן אַ שוסטער, האָט אַרויסגערופן אין שטוב אַ געלעכטער. דער טאַטע האָט אויך געשמייכלט, אָבער ער האָט אויסגעזען אינגאַנצן דורכגענומען פון דער דאָזיקער „נייער" אידייע. פאַרוואָס ער האָט עס אָנגערופן אַנאַרכיזם און נישט סאָציאַליזם, ווייס איך נישט. אַזוי האָט מען עס אים, אַפּנים, פאַרקויפט.

— גרויסע לייט זענען צוגעשטאַנען צו דעם געדאַנק — האָט דער טאַטע געזאָגט. — גענעראַלן, פירשטן. זיי אַליין פעלט גאָרנישט, אָבער זיי ווילן ס׳זאָל זיין יושר. אַלץ קומט פון מלאכה. אַ הויז האָט עמיץ געבויט, אַ מלבוש האָט עמיץ אויפגענייט. ס׳זאָל זיין ברויט, האָט מען געמוזט אַקערן, זייען, שניידן. פון געלט ווערט נישט קיין שום זאַך. הייגט אויב אַזוי — וואָס זשע דאַרף מען ס׳געלט? אַ גאַנצע וואָך וועט מען אַרבעטן און פרייטאָג וועט מען אַרויסקריגן אַ קוויטל, אַז מ׳האָט געאַרבעט און פאַר דעם קוויטל וועט מען קריגן אין די געוועלבן די סחורה וואָס מ׳דאַרף.

מיר איז דער געדאנק גלייך געפעלן. אבער מיין מוטער האט אנגעהויבן פרעגן קשיות:

— און וואס וועט זיין מיט א דירה?

— יעדער איינער וועט קריגן א דירה.

— ווער וועט וועלן וואוינען אויף א פאציאטע, אדער אין א קעלער? ווי באלד אלע ארבעטן פיר שעה, וועט יעדער וועלן א שיינע דירה.

— מ'עט ווארפן גורל.

— און וואס וועט זיין, אז עמיצ וועט קומען אין געוועלב און וועט פארלאנגען נישט איין מלבוש, נאר צוויי מלבושים?

— צי וואס זאל ער וועלן מער? יעדער איינער וועט נעמען וואס ער באדארף.

— טייל מענטשן וואוינען אויף דער מארשאלקאווסקע גאס — האט די מאמע געזאגט — און אנדערע וואוינען ערגעץ הינטער דער שטאט, אין פעלצאוויזנע, אדער גאר אין סיביר. אויב אלע וועלן זיין גלייך, וועלן אלע וועלן וואוינען אויף דער מארשאלקאווסקע גאס.

— וואס איז די נפקא מינה וואו מ'וואוינט?

— יעדער איינער וויל פאר זיך ס'בעסטע און ס'שענסטע.

— דאס איז אלץ צוליב דעם געלט. אז ס'עט נישט זיין דער יצר־הרע פון געלט, וועט מען זיין א מסתפק במועט — האט דער טאטע געזאגט.

— ווי באלד אלע וועלן ארבעטן, ווען וועט מען פרעגן א שאלה? — האב איך געפרעגט.

— איכ'ל פסק'ענען שאלות — האט דער טאטע געענטפערט — אבער אומזיסט. מ'טאר גאר נישט נעמען קיין געלט פאר פסק'ענען א שאלה, אדער א דין־תורה. מ'טאר נישט מאכן די תורה פאר קיין האק צום גראבן.

— און וואס וועט מען טאן מיטן געלט?

— ס'פאפירן־געלט איז דאך פאפיר און ס'האט נישט קיין ווערט. פון גאלד וועט מען מאכן תכשיטים אדער ווייסעך וואס.

דער טאטע האט גערעדט וועגן דעם אלעמען מיט א טאן גלייך ס'וואלט זיך שוין אנגעהויבן באלד, מארגן. אבער די מאמע האט געשמייכלט קלוגעריש און מיט דעם וויסן פון א דערוואקסענעם וואס הערט זיך־צו צו קינדישע פאנטאזיעס.

— גיי דיך וואשן. די וועטשערע ווערט קאלט!

ביים עסן האט דער טאטע נישט אויפגעהערט רעדן וועגן אנארכיזם. אוודאי, יידן האפן אויף משיח'ן, אבער דערווייל, ווי לאנג מ'איז אין גלות, וואלט דאס געווען א גוטע זאך. מ'וואלט נישט געדארפט צאלן קיין דירה־געלט. ס'וואלטן נישט געווען קיין גנבים, ווארים צוליב וואס זאל דער גנב גנב'ענען, אז ער קאן ארבעטן פיר שעה און קריגן אלץ וואס ער דארף? מ'וואלט נישט געדארפט קיין סטראזשניקעס, קיין סטרוזשעס וואס זאלן פארמאכן ס'טויער, און ס'וואלטן אויך נישט געווען קיין זעלנער און קיין מלחמות. ווייל צוליב וואס קריגן זיך דען די קיסרים? אלץ צוליב געלט.

— טאטע, דער קיסר וואלט אויך געארבעט?

— פארוואס נישט? יעדער קייסער לערנט זיך א מלאכה — האט דער טאטע געזאגט. — אונזער קייסער קאן שוסטעריי. דער קייסער מוז קענען א מלאכה, ווייל וואס טוט ער אז מ׳מאכט אים אוים קייסער? ער וואלט געגאנגען אין די הייזער. אז ער קאן א מלאכה, האט ער זיין אויסקומעניש.

— און ווער וועט ארויספירן ס׳מיסט? — האט די מאמע געפרעגט. — און ווער וועט וועלן זיין א גארבער? און ווער וועט וועלן זיין א קוימען־קערער און קריכן איפן דאך און איינשטעלן ס׳לעבן?

אומזיסט האט דער טאטע געפרואווט אלץ פארענטפערן. דער מאמע׳ס קשיות זענען געווארן אלץ שארפער. און מיט אמאל האט די מאמע זיך אנגערופן:

— און פארוואס זאלן די גבירים צושטיין דערצו? זיי האבן פאלאצן, דינסטן, משרתים, קאטשן. פארוואס זאל ראטשילד דאס אלץ אוועקגעבן און זיך לערנען שוסטעריי?

— ס׳זאל זיין יושר. ס׳זענען צונעשטאנען גענעראלן, פירשטן.

— מסתמא איז צונעשטאנען איין משונע׳נער גענעראל. די פריצים דארפן ניש׳ קא׳ יושר. די פויערים לײדן הונגער און זיי שיקן די זינדלעך קיין פאריז הולטאיען. איז פארוואס זאלן זיי וועלן זיך אויסגלייכן מיטן פויער?

דער טאטע האט גענעבן אלערליי תשובות, נאר, אז מען קאן פשוט צווינגען די פריצים — דאס איז אים נישט איינגעפאלן. צוואנג און כוח — אין די דאזיקע טערמינען האט מיין פאטער נישט געטראכט. דער תוך פון אלע זיינע רייד איז געווען, אז ווען מען זאל אלעמען געבן צו פאר־שטיין די טובה דערפון, וועט מען צושטיין. דער טאטע האט אפגעגעסן גיכער ווי אלעמאל. ער האט זיך גלייך געהייסן דערלאנגען מים אחרונים. דער טאטע פלעגט זעלטן ארויסגיין אויפן באלקאן, אבער יענעם אוונט האט ער געהייסן איך זאל ארויסטראגן פאר אים א שטול. איך האב אויך ארויסגענומען א שטול פאר זיך. די גאס איז געווען פול מיט היץ, רעש, רויך פון קוימענס. דער טאטע איז געזעסן און אויסגעארבעט פאר מיר די פלענער פון „אנארכיזם״. אלע וועלן ארבעטן און אלע וועלן האבן פרנסה. צו דרייצן יאר וועט מען יעדעס יינגל לערנען א מלאכה. קיין שום מלאכה וועט נישט זיין מבוזה. היינט מיט א מלאכה שעמט מען זיך, ווייל א בעל־מלאכה איז אן ארימאן און אויך דערפאר, ווייל בעל־מלאכה׳ס זענען פראסטע לייט. זיי האבן נישט קיין צייט צו לערנען. אבער, אז מען וועט ארבעטן פיר שעה, וועלן אלע זיין לומדים. איז דאך ר׳ יוחנן הסנדלר גע־ווען א שוסטער און ר׳ יהושע איז געווען א קאוואל. פארצייטנס האט מען זיך נישט געשעמט מיט קיין מלאכה. יעקב אבינו איז געווען א פאסטוך, און משה רבנו — אויך און דוד המלך — אויך.

— טאטע, וואס וועל איך זיין?

— דו וועסט אויך זיין א שוסטער. וועסט ארבעטן צוזאמען מיט מיר. נאך דער ארבעט וועל איך מיט דיר לערנען.

— וואו וועט מען ארבעטן?
— אין שטוב.
— אין דער גרויסער שטוב?
— פאַרוואָס נישט?
— דו, טאַטע, קאַנסט נישט זיין קיין שוסטער.
— פאַרוואָס זאָל איך נישט קאָנען? ס'איז פּראָסטע מלאכה.

איך האָב אַלעמאָל ליב געהאַט דעם טאַטן. נאָר אין יענעם אָוונט האָב איך באַקומען צו אים אַ באַזונדערע ליבשאַפט. פון אַלע נייעסן וואָס ער האָט געבראַכט פון שטיבל, איז מיר די דאָזיקע נייעס אַמשטאַרקסטן געפעלן. איך האָב אים געקושט, און אַריינגעשטעקט די פינגער אין זיין באָרד און זי געקעמט. ביז שפּעט אין אָוונט איז דער טאַטע געזעסן מיט מיר און זיך אויסגעמאָלט גליקלעכע צייטן, ווען מ'וועט נישט דאַרפן קיין געלט און אַלע וועלן קאָנען אַרבעטן און לערנען תורה. דערנאָך האָט ער גענומען לייענען קריאת־שמע.

איך האָב געהאָפט, אַז דער דאָזיקער פּלאַן זאָל היינט־מאָרגן צושטאַנד קומען. כ'האָב שוין געזען מיין טאַטן זיצן אויף אַ שוסטער־בענקעלע מיט אַ האַמער, און אַל, אַ דראַטווע. איך זיץ נעבן אים. מ'קומט צו אונז מיט דין־תורה'ס, נאָר מען גיט נישט קיין פּסק־געלט. איך גיי צו אסתר'ל אין נאָש־געוועלבל און מ'גיט מיר דאָרט אַלץ אומזיסט: שאָקאָלאַד, געפּרוירנס, קיכלעך, קאַראַמעלקעס. אָבער טעג זענען אַריבער און עפּעס האָט מען נישט געהערט פון דער זאַך. יעדעס מאָל וואָס דער טאַטע איז געקומען פון ראַדזימינער שטיבל, האָב איך אים געפרעגט וואָס ס'איז מיט די אַנאַרכיסטן. אָבער דער טאַטע האָט יעדעס מאָל געענטפערט:

— אַזאַ זאַך ווערט נישט מיט אַמאָל.
— ווי לאַנג דאַרף עס דויערן?
— אַ צייט.

מיט אַמאָל האָב איך איינגעזען, אַז דער טאַטע ווערט אַלץ מער און מער אָפּגעקילט צו דער גאַנצער זאַך. עמיץ אין ראַדזימינער שטיבל האָט אים, אַפּנים, געזאָגט, אַז דער געדאַנק טויג נישט צו יידישקייט. ער האָט מער נישט געוואָלט רעדן דערפון. ווען כ'האָב אים געפרעגט, האָט ער געענטפערט:

— זיי אַ ייד, וועט קומען משיח.

משיח האָט געמוזט קומען, ווייל אין אונזער שטוב איז דער דלות געוואָרן אַלץ גרעסער. ס'זענען אונז בכלל באַפאַלן אַלערליי צרות. פון מיין שוועסטער אין אַנטווערפּן איז אָנגעקומען אַ ביטערער בריוו, אויף אַכט זייטן. דאָס פּאַפּיר האָט געהאַט פלעקן פון טרערן. די שוועסטער האָט שוין געהאַט אַ קינד, משה'לע. אין דעם פּאַד פון בריליאַנטן־שניידער און שלייפער איז געווען אַ קריזיס. וואָכן און חדשים זענען אַריבער און איר מאַן האָט נישט געאַרבעט. אַנדערע יונגעלייט האָבן זיך גענומען צו אַנדערע באַשעפטיקונגען, אָבער איר מאַן האָט נישט געוואוסט פון קיין שום אַנדערע אַרבעטן. ער האָט נישט אַהיימגעבראַכט קיין פראַנק אין

שטוב און זי, די שוועסטער, האט געליטן נויט צוזאמען מיטן קינד. ווי ארעם מיר זענען נישט געווען, האבן מיר געמוזט שיקן געלט קיין בעלגיע. דין־תורה'ס זענען געווען ווייניק, און ווען ס'איז שוין אמאל געקומען א דין־תורה, איז גראד דער טאטע געווען אין חסידים־שטיבל, אדער אין מקווה. איך פלעג אים גיין רופן, אבער די בעלי־דין האבן זעלטן געוואלט ווארטן. איינער אזא פאל האט זיך מיר באזונדערס איינגעקריצט אין זכרון. דער טאטע איז אוועק אין א מקווה אויף דער גנאינע גאס. צו אונז זענען געקומען יידן האבן א דין־תורה. זיי זענען געווען ווילק צו ווארטן אויפן טאטן. איך בין אוועק אין מקווה, אבער די מקווה איז געווען א פארוויקל־טער ענין. מען האט געמוזט גיין מיט טרעפ אראפ. איך בין פארביי אלער־ליי שטובן מיט האלב־געקאפלטע ווענט און מיט רערן, וואס ס'איז איבער זיי געלאפן הייס וואסער, אדער פארע. דאס איז נישט געווען קיין מקווה, נאר א גאנצער לאבירינט. איך האב מיך געפלאנטערט און געבלאנדזשעט ווי אין א חלום. איך האב אן עפן געטאן א טיר און דערזען א נאקעטע פרוי. יענע האט ארויסגעלאזט א געשריי. א פחד האט מיך אנגענומען און א געפיל, אז איך וועל שוין פון די אלע גענג און קארידארן נישט ארויס־קומען קיין לעבעדיקער. צום סוף בין איך אריין אין דער מאנסבילשער מקווה. דער טאטע איז דארט נישט געווען. יידן האבן זיך ארומגעדרייט נאקעטע. ווי אויסטערליש זיי האבן אויסגעזען מיט די נאסע בערד, טריפנ־דיקע פאות, מיט די האריקע און שלאבעריקע אברים זייערע, און דערצו אן היטלען, מיט בלויזע קעפ. אין וואסער גופא איז בלויז געשטאנען איין ייד, און אלע האבן אויף אים אנגעוויזן מיט חידושים און געטייטלט מיט די פינגער. די מקווה איז געווען קאכעדיק הייס. קיינער האט זיך נישט דערוועגט אין איר אריינצוגיין. אבער איין ייד מיט א שווארצער בארד און מיט א צונטער רויטער הויט האט זיך געוויקט אין דעם הייסן וואסער. ער האט יעדעס מאל זיך אונטערגעטיקט, און ווען ער האט ארויסגעשטעקט דעם קאפ, האט ער געשריגן מיט א באנומען קול:

— אי, א מחיה!... קיין שום גוי זאל דעם טעם נישט פילן!...

איך בין אוועק אהיים. די יידן האבן זיך נישט געקאנט דערווארטן און זענען געהאט אוועק. די מאמע האט א זאג געטאן:

— האסט אים געפונען, דעם פינצטערן בטלן?

סאי די מאמע, סאי איך האבן געוואוסט, אז זי טאר אזוי נישט רעדן וועגן טאטן. אבער די נויט האט געדריקט. דעם אכטן פון חודש האבן מיר געדארפט צאלן 24 רובל דירה־געלט, אבער ס'איז שוין באלד ווידער געווען דער אכטער, און מיר האבן נאך נישט געהאט באצאלט. ר' מענדל דער ווירט האט יעדעס מאל געשיקט דעם סטרוזש מאנען. דער גוי האט גע־ראט מיט אפשרייבן די בעבעכעס און מיט א ליציטאציע. אין אלע גע־זעלבן זענען מיר געווען שולדיק. מיר זענען געווארן אפגעריסן און זיך נישט געקאנט מאכן קיין מלבוש. די מאמע האט גערעדט ביטערע רייד:

— וואו ווערט ער פארפאלן? ביי לייטן מענטשן האבן אין זין די פרנסה, און ער זיצט אפ גאנצע טעג אין בתי־מדרשים. וואס וועט זיין

אונזער סוף?

און מיט אמאל האט זי א זאג געטאן:

— מ'האט מיך נעבעך געבעטן כ'זאל אים אפ'גט'ן!...

דער רעיון, אז טאטע־מאמע קאנען זיך גט'ן און ווערן פרעמדע, איז געווען גרויליק־ווילד. כמעט אזוי ווילד איז געווען דאס אז טאטע־מאמע זענען אמאל געווען פרעמדע און א שדכן האט זיי צונויפגעפירט... די דאזיקע וועלט איז געווען פול מיט גרויליקע אמת'ן. וואס עלטער איך בין געווארן, אלץ מער האבן זיי מיר אויפגעריסן די אויגן און אלץ א גרעסערע בהלה האבן זיי ארויסגערופן אין מיין קאפ...

די וויזע

איך האָב אָנגעהויבן לייגן תפילין.

אין רוסלאַנד איז פֿאַרגעקומען אַ רעוואָלוציע. איך האָב געלייענט אין צייטונג, אַז דער קייסער ניקאָליי האָט האָלץ ערגעץ אין אַן אָרט וואו מ'האַלט אים אַרעסטירט, און אַז יידן מעגן שוין וואוינען אין פּעטראָגראַד און אין מאָסקווע. מיין פֿאָטער האָט געהאַט נאָך אַ באַווייז, אַז משיח קומט. וואָרים ווי איז דאָס מעגלעך, אַז אַזאַ „מלך אדיר", אַזאַ מעכטיקער קעניג, זאָל ווערן מיט אַמאָל אוים? וואו זענען געוועזן די קאָזאַקן? ס'איז דאָ איין ענטפֿער: אַזוי איז געווען באַשערט אין הימל. יידן ווערן גרוים און דעריבער ווערן די שונאי־ישראל קליין.

אין זומער איז מיין ברודער ישראל יהושע געקומען מיט אַ נייעס: ס'איז מעגלעך צו קריגן אַ וויזע צו פֿאָרן קיין בילגאָריי. אין וואַרשע געפֿינט זיך אַן עסטרייכישער קאָנסול און ער גיט אַרוים וויזעס.

דער חשק צו פאָרן — און ספּעציעל פאָרן קיין בילגאָריי, וואו מיין זיידע איז רבֿ — האָט קיינמאָל נישט אויפגעהערט ברענען אין מיר. צייט מיר האָבן זיך אַריבערגעצויגן פון ראַדזימין קיין וואַרשע, בין איך אין ערגעץ נישט געפאָרן. אפילו א רייזע מיט א דראָשקע אָדער א טראַמ־וויי איז געווען פאַר מיר אַן אַוואַנטורע. איך האָב קיינמאָל נישט אויפ־געהערט גאָרן נאָך ווייטע מקומות, נאָך נסיעות מיט באַנען. דער בלויזער פייף פון א לאָקאָמאָטיוו האָט דערוועקט אין מיר א בענקשאַפט. די לאַגע אין אונזער שטוב איז געווען אַזוי, אַז בלייבן אין וואַרשע האָבן מיר מער נישט געקאָנט. פון זומער 1915 האָבן מיר כסדר געהונגערט. דער טאַטע איז ווידער געוואָרן א שטיקל שרייבער אָדער ראש־ישיבה ביים ראַדזימינער רבי'ן (וואָס האָט זיך געהאַט אומגעקערט קיין ראַדזימין), אָבער דער רבי האָט געצאָלט אַזוי, אַז ס'איז נישט געווען גענוג פאַר אונז אויף א שטיקל ברויט. דער ווינטער פון 1917 איז געווען ביי אונז איין לאַנגער תענית. אחוץ מיט געפּרווירענע קאַרטאָפל, האָבן מיר זיך גע־שפּייזט מיט ווייסן קעז. דער הונגער איז נאָך געווען שטאַרקער צוליב דעם וואָס אונזער שכן איז געווען א בעקער. בעקערס אין יענע יאָרן האָבן געמאַכט פאַרמעגנס. ברויט איז געווען אויף קאַרטן, אָדער באַנעס, ווי מ'האָט זיי גערופן אין וואַרשע. אָבער די בעקערס האָבן געמאַכט אַלערליי קונצן, שפּעקולאַציעס, און זיי האָבן פאַרקויפט ברויט אויפ'ן שוואַרצן מאַרק, פאַר הויכע פּרייזן. ביי קאַפּל בעקער האָט מען א גאַנצן טאָג גע־ציילט געלט. מ'האָט דאָרט געקאָכט אַלערליי פליישן און מאכלים אַזוינע, וואָס מיר האָבן רעכט שוין נישט געדענקט, אַז זיי זענען פאַראַן. די זעלבע טרעפּ האָבן געפירט צו אים און צו אונז. די ריחות פון די געבעקסער און געקעכטסער האָבן אונז געמאַכט משוגע.

איידער איך דערצייל וועגן אונזער נסיעה קיין בילגאָריי, מוז איך בקיצור איבערגעבן די געשיכטע פון דעם דאָזיקן בעקער, וואָס איך רוף קאַפּל. איך האָב שוין דערמאָנט אין א פריערדיקן עפּיזאָד זיין טאָכטער מירעלע, וואָס איז געזעסן אין טויער מיט קוישן ברויט, זעמל, חלות, און געהאַלטן די באַנקנאָטן אין זאַק. קאַפּל האָט געהאַט עטלעכע זין, אויך בעקערס, אָבער מירעלע איז געווען ביי אים א בת יחידה און די יונגסטע דערצו. קאַפּל איז געווען א נידעריקער, א דיקער, מיט א גראָבן בויך, וואָס מ'האָט א פאַר מאָל אָפּערירט, און מיט א קיילעכיק פּנים אַרומגערינגלט מיט א גרויע צוגעשוירן בערדל. קאַפּל האָט ליב געהאַט א סך צו רעדן, א סך זיך צו באַרימען און א סך צו שווערן. ער האָט געהאַט איין שבועה: איך זאָל אַזוי דערלעבן מירעלע'ס חופּה. ער האָט זיך געוואָרפן מיט דער דאָ־זיקער שבועה אויף רעכטס און אויף לינקס. ער האָט ליב געהאַט מירעלע'ן מיט א הייסער און חיה'שער ליבע. מירעלע האָט דערוועקט דעם יצר־הרע ביי די יונגען פון קראָכמאַלנע גאַס. אָבער מ'האָט מורא געהאַט מיט איר

זיך אנצוהויבן, ווייל קאפל און זיינע זין זענען גרייט געווען „צו פאר־פעטסן א מעסער" אין יענעם וואס וואלט געטאן מירעלע'ן אן עוולה.

מירעלע איז, ווי איר טאטע, געוואקסן מער אין דער ברייט ווי אין דער לענג. זי האט געהאט א ריזיקן בוזעם, מעכטיקע היפטן, דיקע שענקלען. צו זיבעצן יאר האט זי אויסגעקוקט מיטגהרייף. דער גאנצער קערפער אירער האט ווי גערופן: איך בין צייטיק! קאפל בעקער האט געלאזט וויסן די שדכנים, אז ער וויל פאר דער טאכטער א יונגנמאן וואס איז צו גאט און צו לייט, און די שדכנים האבן געפונען פאר מירעלע'ן א חתן א בוכהאלטער. צי ער איז פאקטיש געווען א בוכהאלטער, אדער מ'האט אים בלויז אזוי גערופן, — ווייס איך נישט. אויף קראכמאלנע האט מען גערופן א בוכהאלטער יעדן אינטעליגענט. אין שפאס האט מען פון בוכ־האלטער געמאכט: בויכהאלטער...

מירעלע'ס חתן האט, אפנים, געשטאמט פון אן ארימער היים, אדער ער איז געווען א יתום, און אזוי ווי ער איז געווארן א חתן, האט ער גלייך אנגעהויבן וואוינען ביים מחותן אין שטוב. ער איז געווען א הויכער יונגערמאן, א פאצעט, און געהאט אין זיך יענעם אויסזען וואס האט גע־גאלטן אויף דער קראכמאלנע ווי שיינקייט: קיילעכדיקע אברים, געקרייזל־טע האר. דאס איז געווען א יונג וואס האט געפאסט פאר מירעלע'ן. ער האט שוין באצייטנס געגעסן די פעטע מאכלים וואס מ'האט געקאכט ביי קאפל בעקער און גענומען פריי פון די הויפנס באנקנאטן וואס זענען אלעמאל געלעגן ביי קאפל בעקער אויפ'ן טיש, אין אלע שופלעדער, אפילו אין די שטרוי־זעק. ער איז שוין געווען פארדעכנט פאר א זין. מ'האט ארויסגעדרונגען, אז קאפל בעקער וועט אים אפשרייבן א האלב פארמעגן, אדער מער. די יונגען אין גאס האבן אים מקנא געווען. ער איז געהאט ארייגעפאלן אין דעם ריכטיקן שמאלץ־גרוב: ברויט, זעמל, חלה, נעבראטנס, געלט און מירעלע פאר א צולאג. וואס קאן זיין בעסער?

מ'האט זיך גענומען גרייטן צו א חתונה. מיט אמאל איז קאפל בעקער געווארן חרוב שלאף. מ'האט אים אוועקגעכאפט אין שפיטאל, אפערירט, אבער ס'איז שוין געווען צו־שפעט. פאר'ן טויט האט ער באוויזן צו זאגן איין זאך: אז מירעלע'ס חתונה זאל צושטאנד קומען באלד נאך די שלושים...

אויף קראכמאלנע האט מען גערעדט, אז קאפל האט צופיל געשוואוירן צו דערלעבן מירעלע'ס חופה־טאג. ווער ווייסט? ער האט זיך אפשר ארויס־געכאפט מיט א פאלשער שבועה?...

אבער לאמיר זיך אומקערן צו דער נסיעה.

אין 1917 האט זיך אנגעהויבן אין ווארשע אן אמת'ע עפידעמיע פון

טיפוס, פלעקן־טיפוס און בויך־טיפוס. מענטשן האבן גענעסן שאלן פון קארטאפל. אין ברויט האט מען אריינגעטאן קאשטאנעס און ווער ווייסט וואס נאך. דער עיקר האט געבושעוועט פלעקן־טיפוס. די דייטשן האבן ביז איצט געכאפט מענטשן צו דער ארבעט. איצט האט מען אנגעהויבן אויך כאפן מענטשן אין באד אריין. מ׳האט ארומגערינגלט א הויף און אלעמען אוועקגעפירט אין שטאטישן באד. ביי מאנסליס האט מען אפגעשוירן די בערד. מיידלעך האבן זיך אומגעקערט פון באד אן האר. ס׳איז געווען א פחד ארויסצוגיין אין גאס. סאניטארן־קאמיסיעס זענען ארומגעגאנגען איבער די שטובן און געזוכט אומריינקייט. דער הונגער, די שלאפקייטן און דער פחד פאר די דייטשן האט געמאכט דאס לעבן אומ־דערטרעגלעך. מילא, זומער איז נאך נישט אזוי ביטער. אבער וואס וועט זיין ווינטער? ס׳האט אונז אלעמען געדראט אומצוקומען.

אויף דער שטשיגלע גאס, א שמאל געסל וואס האט געפירט פון דער קראקעווער פארשטאט (אדער דער נייער וועלט) צו דער ווייסל, האט זיך געפונען דער עסטרייכישער קאנסולאט. ס׳איז געווען די צייט ווען מענטשן זענען געשטאנען אין רייען נאך ברויט, נאך קארטאפל, נאך נאפט, און נאך וואס נישט? אבער אין ערגעץ איז די ריי נישט געווען אזוי לאנג און אזוי ברייט ווי אויף דער שטשיגלע. צענדליקער טויזנטער ווארשעווער און נישט־ווארשעווער אייגוואוינער האבן זיך געריסן צו פארן אין דעם טייל פוילן, וואס עסטרייך האט אקופירט. דארט זענען די שטעט געווען קלענער און ס׳איז געווען מער עסן. גריסן זענען אנגעקומען, אז מ׳עסט דארט צו דער זעט און מ׳ווייסט רעכט נישט, אז ס׳איז א מלחמה. ס׳זענען אבער אויך אנגעקומען ידיעות, אז די עסטרייכישע ארמיי האט פאר־שלעפט אין יענע קאנטן די כאלערע און ס׳זענען אומגעקומען מאסן מענטשן.

זינט די מלחמה האט זיך אנגעהויבן, האט מיין מוטער נישט באקומען פון בילגאריי קיין שום בריוו, אבער מיין מוטער האט געוואוסט, אז דער זיידע לעבט נישט. פון וואנען האט זי געוואוסט? פון א חלום. איינמאל אינדערפרי האט די מאמע זיך אויפגעכאפט און געזאגט:

— דער טאטע איז נפטר געווארן.

— וואס רעדסטו? פון וואנען ווייסטו? — האט מען איר געפרעגט.

די מאמע האט דערציילט, אז זי האט געזען דעם פאטער אין חלום. די געשטאלט זיינע איז געווען אזוי ליכטיק און אזוי פארכטיק ווי ס׳קאן נאר זיין די צורה פון עמיצן וואס איז שוין נישט אויף דער־וועלט.

מ׳האט איר געפרואווט אויסרעדן דעם דאזיקן חלום, אבער די מאמע איז געבליבן ביי זיך פעסט: דער פאטער אירער, דער בילגארייער רב, איז שוין אין א העכערער וועלט.

דער טאַטע האָט נישט געוואָלט ווערן אויס מורה הוראה אויף דער קראַכמאַלנע. מיין ברודער האָט נישט געוואָלט אויפגעבן זיין פּאָסטן אין „הזמיר". אויך איז מיין ברודער שוין געווען פאַרבונדן מיט אַ מיידל, זיין שפּעטערדיקער פרוי, און ער האָט בכלל געהאַט אַנדערע פּלענער. ס'איז געבליבן, אַז פאָרן קיין בילגאָריי זאָל דערווייל די מאַמע מיט די יונגערע קינדער: מיין ברודער משה און איך.

אָבער צו פאָרן, דאַרף מען קריגן אַ וויזע, און צו קריגן אַ וויזע, דאַרף מען שטיין אין דער ריי. ווי לאַנג? דער ענטפער איז: וואָכן, אָדער גאָר חדשים. ס'קאָן קלינגען אומגלויבלעך, נאָר די ריי איז געשטאַנען סאַי בייטאָג, סאַי ביינאַכט. מענטשן מיט גרויסע משפחות האָבן זיך איינגעאָרדנט אַזוי, אַז יעדער פון דער משפּחה איז געשטאַנען געוויסע שעה'ן, טייל בייטאָג, טייל ביינאַכט. אַ ריי, געוויינלעך, רוקט זיך פאָראויס, אָבער יענע ריי האָט זיך כמעט נישט באַוועגט. די סיבה איז געווען: ערשטנס, וואָס דער עסטרייכישער קאָנסול האָט לאַנג אויסגעפאָרשט יענע וואָס האָבן געוואָלט קריגן די וויזע; צווייטנס, האָבן די דייטשע סאָלדאַטן, וואָס האָבן אַכטונג געטאָן אויף דער ריי, זיך אויסגעלערנט נעמען כאַבאַר. די וואָס האָבן געגעבן געלט, זענען אַנגעקומען צום קאָנסול און יענע וואָס האָבן נישט געקאָנט אונטערקויפן די וואַך, זענען געבליבן שטיין טעג און וואָכן. די וועכטער האָבן זיך געביטן און ס'איז נישט געווען גענוג אונטערצוקויפן איין וואַך. מ'האָט געדאַרפט כסדר שמירן. די דייטשע סאָלדאַטן האָבן געשלאָגן מיט די קאָלבעס פון די ביקסן, געזידלט אויף דייטש און דאָס אָפטסטע זידל־וואָרט איז געווען: „פערפלוכטער יודע".

מ'האָט פון אונזער פאַמיליע אָנגעהויבן שטיין אין דער ריי. מיין מוטער איז געשטאַנען, מיין עלטערער ברודער און איך. אָבער טעג זענען אַריבער און מיר האָבן זיך נישט דערנענטערט צו די טירן פון קאָנסולאַט. ווייבער האָבן געערדט, אַז אַלע וויזעס ווערן אויסגעכאַפּט פון אויסגעלאַסענע מיידן, און מ'האָט געשאָלטן די זונות מיט טויטע קללות. איך געדענק, אַז שטייענדיק אין דער ריי האָב איך אַריינגעקוקט אין אַן אַלט דייטשיש שול־ביכל מיט אַלערליי מעשה'לעך און לידער. איך האָב מיך געלערנט דייטש און ס'איז מיר אויך געווען לאַנגווייליק גלאַט צו שטיין און קוקן אויף די ווענט. ס'זענען מיר געבליבן אין זכרון צוויי פערזן פון יענעם ביכל:

עס רעגנעט,
גאָט זעגנעט...

עס רעגנט, גאָט בענטשט. דייטש האָט געהאַט איין מעלה: ס'איז ענלעך צו יידיש. כ'האָב מיך לייכט אָנגעשטויסן דעם טייטש פון די ווערטער.

מיר האָבן שוין אָנגעהויבן פאַרלירן די האָפענונג, אָבער אין איינעם אַ טאָג איז מיין ברודער געקומען אַהיים מיט דער מאַמע׳ס פּאַס און ס׳זע־נען אין אים געווען וויזעס פאַר דער מאַמען, פאַר מיין ברודער משה׳ן און פאַר מיר. מיין ברודער האָט געהאַט ערגעץ באַקומען דרייסיק מאַרק און ער האָט זיי אַריינגעשטעקט אין האַנט אַ דייטשן סאָלדאַט. נישט לאַנג דערנאָך האָט ער באַקומען די וויזעס.

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן יענעם טאָג, וואָס איז געווען בערך סוף סיוון אָדער אין אָנהויב תמוז. די משפּחה אונזערע וואָס איז געווען האַלב־טויט פון מידקייט, הונגער און יאוש, האָט מיט אַמאָל אויפגע־לעבט. די שטוב האָט באַקומען אַן אַנדער אויסזען, די מאַמע האָט געקראָגן אַן אַנדער פּנים. די זון האָט אָנגעהויבן שיינען העלער און אַלץ איז גע־וואָרן אַזוי זומערדיק, ליכטיק, פריי. אַ שווערע משא איז אַראָפּגעפאַלן פון אונז אַלעמען. אַ סטעמפּל אויף אַ בלעטל פּאַפּיר האָט געעפנט פאַר אונז אַ פאַרשלאָסענע וועלט, אַ פאַרזיגלטע גרענעץ, אַ וועג צו קרובים, צו גרינע פעלדער, שפייז, היימישקייט. ביי אונז קינדער האָט דאָס וואָרט ביל־גאַריי געשמעקט מיט נס און משיח׳ס קומען. מיר האָבן דאָרט געהאַט פעטערס, מומעס, שוועסטער־קינדער. בילגאַריי איז געווען אונזער ארץ־ישראל. פון דאָרט איז געווען בלויז איין טריט קיין ירושלים...

איך האָב אָנגעהויבן טאַנצן און שפּרינגען. איך וועל פאָרן אויף דער באַן! מיין מוטער האָט סאַי געשמייכלט און סאַי געזיפצט. באַלד האָט זי אויפגעהערט שמייכלען און בלויז געזיפצט. דאָס איז נישט געווען עפּעס קיין לייכטער ענין. ערשטנס, בלייבט דער טאַטע אַליין. אמת, ער איז אין ראַדזימין, ביים רבי׳ן, נישט אין וואַרשע, אָבער ער בלייבט פאָרט אָפּגע־ריסן פון דער משפּחה; צווייטנס, בלייבט אין וואַרשע יהושע. ווי אַזוי קאָן זי אַוועקפאָרן ווען דער טאַטע און יהושע בלייבן אויף הפקר? די מאַמע האָט גלייך גענומען רעדן, אַז זי איז באַגאַנגען אַ זינד. זי טאָר נישט פונאַנדערטיילן די משפּחה, און נאָך אין אַזאַ געפערלעכער צייט. אָבער סאַי דער טאַטע און סאַי דער ברודער האָבן ביידע גע׳טענה׳ט, אַז נישט פאָרן הייסט איינשטעלן די יונגערע קינדער. קאָן די מאַמע נעמען אויף זיך אַזאַ אחריות?

איך בין געווען צו־יונג און צו־לייכטזיניק צו באַנעמען דער מאַמע׳ס טענות און די ראַנגלענישן אין איר נשמה. מיר האָט זיך אויסגעוויזן אַז די מאַמע וויל פאַרשטערן אַלע מיינע האָפענונגען, צונעמען פון מיר דעם גרעסטן פאַרגעניגן. איך בין געווען אויף איר אין כעס. די תאווה צו פאָרן איז געווען ביי מיר אַזוי גרויס, אַז איך האָב מער נישט געקאָנט טראַכטן וועגן קיין שום אַנדער זאַך. איך בין געווען באַזעסן פון איין מעכטיקן באַגער: צו זיצן אין באַן און אַרויסצוקוקן פון פענצטער...

עס איז אַ תאווה וואָס איך האָב ביז איצט נישט אינגאַנצן געבראָכן...

אויסטערלישע טעג

די פּאָר צײַטונגען, וואָס זענען געקומען אין בילגאָרײַ פֿאַרשפּעטיקט אויף טעג אָדער וואָכן, האָבן געבראַכט גרויסע נײַעסן. אַלץ האָט זיך עפּעס ווי געטאָן מיט אַ מאָל, אַזוי אַם ווייניקסטן דוכט זיך מיר אויס הײַנט. סײַ מ'האָט געמאַכט פּאָגראָמען אין אוקראַיִנע, סײַ אַ ייִד איז דאָרט געוואָרן אַ מיניסטער; סײַ עס איז געוואָרן שלום, און סײַ ענגלאַנד האָט אַרויסגעגעבן די באַלפֿור־דעקלאַראַציע, און סײַ פּוילן איז געוואָרן אַ מלוכה. די דאַטעס אַליין זענען געווען גערוקט, אָבער נישט אויף לאַנג, און אין מײַן מוח האָט זיך אַלץ אויסגעמישט צוזאַמען. יעדן טאָג האָבן פּאַסירט זאַכן אוממעגלעכע. ווו איז דאָס געהערט געוואָרן, אַז אַ ייִד זאָל ווערן אַ מיניסטער? און ווען איז דאָס געשען, אַז אַ צווייטער ייִד, טראָצקי, זאָל אָנפֿירן מיט דער רוסישער אַרמיי? און ווער האָט זיך דאָס געגלייבט, אַז פּוילן וועט נאָך אַ מאָל אויפֿשטיין תחית־המתים? און ווער האָט זיך געקאָנט אויסמאָלן, אַז אַ מלוכה ווי ענגלאַנד וועט נעמען ערנסט די חלומות פֿון אַ הײַפּל ציוניסטן און צוזאָגן ייִדן אַ לאַנד? אַ

הינקענדיקער ייִד מיט אַ פּײַער רויטער באָרד און מיט געדיכטע ברעמען־באָרשטן, וואָס איז אַ גאַנצן טאָג געזעסן אין בית־מדרש און געלערנט רמבם אָדער געזאָגט זוהר, האָט געטאָן אַ קלאַפּ אין טיש מיט דער האַנט און געררופן אַז נישט אַנדערש, נאָר טראָצקי איז משיח. טראָצקי הייסט לייב, און לייב איז אַריה, און אַריה איז דער אַריה דביה עילאה, דער אייבערשטער לייב. אַ ייִד האָט געטאָן אַ געשריי:

– רעדסט ווי אַ שוטה. יענער איז אַ פּושע עוכר־ישׂראל.

– פּאָר אזוינע ווערטער לייגט מען אין די דרײַ אותיות – האָט אַן אַנדער ייִד געשריגן.

פּאַרצײַטיקע וויכּוחים האָבן זיך אויפגעוועקט אין בית־מדרש – רייד וואָס האָבן אַ שמעק געטאָן מיט שבתי צבֿי. ערגעץ ווו אין די קליינע ייִדישע שטעטלעך האָבן נאָך געטליִעט נישט פֿאַרלאָשענע פֿונקען פֿון אַמאָליקע מחלוקתן. איך האָב נאָך ייִנגלווײַז געזען, אַז ס׳איז נישט פֿאַראַן אַזאַ גײַסטיקע באַוועגונג וואָס לאָזט נישט איבער זײַנע רעשטלעך, אירע אָפּענע אָדער באַהאַלטענע אָנהענגער און טרוימער. אין די בתּי־מדרשים פֿון בילגאָרײַ, זאַמאָשטש, קראַשניק האָבן זיך אַרומגעדרייט ייִדן וואָס האָבן געשטאַמט פֿון ערבֿ־רבֿ, אפשר טיף אין דער נשמה געהאַלטן מיט קורחן, מיט דתן ואבֿירם אָדער גאָר מיט ירבֿעם בן נבֿט... איך האָב אין די שפּעטערע יאָרן באַגעגנט מיסיאָנערן, יעווּ־סעקעס, אַלערליי אַנדערע פֿאַרשוינען, וואָס איך האָב געפֿילט אין זיי אַ שׂינאה אַזאַ וואָס איז נישט פֿון הײַנט, נאָר וואָרצלט זיך אין אוראַלטע צײַטן. קערפּערס שטאַרבן, אָבער נשמות בלײַבן לעבן און פֿירן אַלטע, אַלטע חשבונות.

מײַן פֿאָטער האָט אָנגערופֿן יענעם ייִד, וואָס האָט געדרשנט אַז טראָצקי איז משיח – שוטה, בהמה. אָבער ער האָט אַליין אויך געוואָרט, אַז הײַנט־מאָרגן וועט קומען משיח. ווי באַלד ס׳איז געשען שוין אַזוינע אויסטערלישע זאַכן, איז אַ סימן אַז ס׳האַלט בײַם קץ. ער איז געזעסן אין בית־מדרש גאַנצע טעג בײַם שטענדער, געלערנט גמרא מיט תּוספֿות, מיט מפֿרשים, געשריבן חידושים, און פֿון מאָל צו מאָל אָנגעשטעלט אַן אויער צי מ׳הערט נישט דעם שופֿר־של־משיח. איך, פֿון מײַן זײַט, האָב געלייענט אין עפּעס אַ זשורנאַל אַ ידיעה, אַז אין וואַרשע עפֿנט מען אַ ראַבינער־סעמינאַר. תּחכּמוני – אַזוי וועט הייסן דער דאָזיקער סעמינאַר, און די בחורים וואָס וועלן אים ענדיקן, וועלן האָבן סײַ ייִדישע בילדונג, סײַ אַלגעמיין וויסן. אויב זיי וועלן נישט וועלן זײַן קיין רבנים, וועלן זיי קאָנען אַרײַנטרעטן אין אוניווערסיטעט.

ס׳איז שווער איבערצוגעבן די בהלה, וואָס דער דאָזיקער אײַנפֿאַל האָט אָנגעכאַפּט... ...אַנאַנס האָט אַרויסגערופֿן אין מײַן געמיט. אָט דאָס איז עס! דערויף האָב איך געוואַרט! – האָב איך בײַ מיר באַשלאָסן. – איך מוז אָנקומען אין תּחכּמוני. ווען נישט – איז מײַן לעבן נישט ווערט קיין שישקע פּולווער...

מיט מײַן טאַטן האָב איך נישט געקאָנט רעדן וועגן אַזינע פּלענער. ער האָט מיר שוין געהאַט אַזוי גוט ווי מפקיר געווען. די מאַמע האָט געזאָגט, אַז ס'וואָלט אפשר געווען אַ פּלאַן, אָבער ווער וועט מיך אויסהאַלטן אין וואַרשע? מיר האָבן געלעבט אין נויט. אַחוץ דעם האָט מען נאָך דעם סעמינאַר נישט געעפֿנט. ס'איז נאָך אַלץ געווען אַ פּראָיעקט. אָבער אין מיר האָט זיך שוין געהאַט צעפֿלאַקערט אַזאַ פֿײַערדיקער חשק, אַז איך האָב ממש פֿאַרלוירן דעם קאָפּ. איך האָב גענומען מאַכן פּלענער, ווי אַזוי אַוועקצופֿאָרן קיין וואַרשע אָן טאַטע־מאַמעס וויסן. איז נישט פּרץ סמאָלענסקין ייִנגלווײַז אַוועק פֿון דער היים? האָבן נישט אַלע באַרימטע משכּילים זיך געלאָזט איבער דער וועלט זוכן בילדונג? אַוודאי האָב איך נישט געהאַט אויף קיין הוצאות און אַוודאי האָב איך נישט געוווּסט, ווו איך וועל נעמען אין וואַרשע צו עסן. אָבער פֿון לייענען אַלערליי זכרונות – די זכרונות פֿון שלמה מימון, מרדכי־אַהרן גינזבורג, פֿון אַלערליי אַנדערע שרײַבער און געלערנטע – איז אַנטשטאַנען אין מײַן קאָפּ אַ סאָרט ראָמאַנטישער מיש־מאַש. מיר האָט זיך אויסגעוויזן, אַז אין וואַרשע דרייען זיך נאָך אַרום משכּילים, וואָס שטיצן אָרעמע בחורים וואָס ווילן לערנען. אָדער אפשר וועל איך לערנען בײַ טאָג, און בײַ נאַכט טאָן עפּעס אָן אַרבעט? די שטאָט וואַרשע אַליין האָט שוין געהאַט אָנגענומען אין מײַן פֿאַנטאַזיע אַ פֿאַנטאַסטישן קאָליר. מיר האָט זיך אויסגעוויזן, אַז ס'איז בעסער צו הונגערן אין וואַרשע ווי צו עסן אין בילגאָרײַ. איך האָב געהאַט באַקומען אַ נײַעם חבֿר, אַ בחור אַ ביסל אַ קרומער, אַ שטיקל שטאַמלער, מיט גרויסע שוואַרצע פֿאַרחלומטע אויגן. איך בין געווען דאָן קיכאָט און ער איז געווען מײַן סאַנשאָ פּאַנסאָ. איך האָב אים פֿאַרטרויט מײַנע פּלענער און ער האָט געבאַפּט פֿון זיי התפּעלות. נישט אין זיבן־יעריק קינד אין ניו־יאָרק איז פּראַקטישער און פֿאַרשטענדיקער ווי איך בין געווען דאַמאָלס – אַ בחור שוין פֿון אַ יאָר זעבצן.

קורץ, איך האָב צונויפֿגעקראַצט אַ פּאָר גראָשן – נישט גענוג צו פֿאָרן קיין וואַרשע, נאָר צו דעם שטעטל ווו עס הייבט זיך אָן די באַן – גענומען מיט זיך אַ שטיקל ברויט, און בין געווען גרייט צו דער נסיעה. איך האָב אַפֿילו נישט מיטגענומען מיט זיך קיין העמד אָדער אַ לײַבל. ווען איך טראַכט הײַנט וועגן יענער רײַזע, מוז איך קומען צום באַשלוס, אַז איך בין ממש דאַמאָלס נישט געווען בײַם ריינעם געדאַנק. אַזוי איז מענדעלע מוכר־ספֿרימס העלד, סענדערל, אַוועקגעפֿאָרן זוכן די רויטע ייִדעלעך פֿון יענער זײַט סמבטיון. אַזוי לאָזן זיך אַרויס איבער דער וועלט מענטשן וואָס לײַדן פֿון אַמנעזיע, פֿון אַ פֿאַרלוירענעם זכּרון.

איך האָב אָנגעשריבן אַ בריוו – אין סטיל פֿון יענע וואָס אַנטלויפֿן פֿון דער היים – אַרײַנגעלייגט דאָס שטיקל ברויט אין קעשענע און די לעצטע מינוט גענומען מיט מיר דעם ספֿר "תּניא", ווו איך האָב דאַמאָלס אָפּט אַרײַנגעקוקט. איך בין געווען אַלץ מיט אַ מאָל: אַ מקובל, אַ נאַריש ייִנגל, אַ טרוימער און אַ קאַנדידאַט פֿאַר אַ ראַבינער־סעמינאַר. איך בין אײַנגעשטיגן אין דער קליינבאַן וואָס איז געגאַנגען פֿון בילגאָרײַ קיין זווערזשינעץ. אין זווערזשיניעץ האָט געוווינט מײַנס אַ קוזינע, הינדע, אַ

טאָכטער פֿון מײַן מומע שׂרה. זי איז געווען אַ שטיקל נגידיתטע, און איך האָב געהאָפֿט, אַז זי וועט מיר געבן אויף הוצאות קיין וואַרשע. ווען נישט - בין איך גרייט געווען צו גיין צו פֿוס.

איך בין געווען פֿול מיט האָפֿענונג, פֿול מיט באַגער און פֿול מיט פּחד. ערגעץ ווו האָב איך מסתּמא באַנומען, אַז איך טו אָפּ אַ ווילדע זאַך. פּוילן איז ערשט נאָר וואָס געהאַט געוואָרן אַ מלוכה. די באַנען זענען געווען פֿול מיט סאָלדאַטן וואָס האָבן געשלאָגן ייִדן און געריסן ייִדישע בערד. ס'איז געווען בערך די צײַט פֿון לעמבערגער פּאָגראָם.

בײַ דער קאָלייקע האָב איך געטראָפֿן די זעלבע ייִדן וואָס איך האָב באַגעגנט אין טריסקער שטיבל אָדער אין בית־מדרש, אָבער דאָס זענען געווען די אייגענע ייִדן און דאָך אַנדערע. יעדער ייִד איז געווען פֿאַרזאָרגט, פֿאַרטאָן, באַלאָדן מיט פּעקלעך. אויף יעדן איז געלעגן די מורא נישט צו קריגן קיין קלעפּ און נישט אומצוקערן זיך מיט אַ האַלבער באָרד אָדער אַפֿילו מיט אַ האַלבער באַק. געפֿאָרן זענען בלויז יענע קרעמער, וואָס האָבן געמוזט פֿאָרן. איך האָב געזען דאָ אַנדערע ייִדן: האַלב אָפּגעריסענע, אײַנגעשרומפּענע, דערשראָקענע. זיי האָבן מיך געזען אײַנזיצן אין קאָלייקע אָן אַ פּעקל, בלויז מיט אַ ספֿר, אָבער זיי האָבן מיך אַפֿילו נישט געפֿרעגט וווהין איך פֿאָר. דאָ, אויפֿן קליינעם וואָקזאַל, איז יעדער איינער געווען פֿאַר זיך. די פּאות האָט מען ווי ס'איז אַרונטערגעמאַכט הינטער די אויערן אָדער אַרײַנגעשטופּט אין היטל. אויב מ'האָט געקאָנט, האָט מען די באָרד צוגעדעקט מיט אַ שאַליק אָדער מיט אַ קאָלנער. יענע וואָס כאַפּן התפעלות פֿון ייִדישן גלות, וואָלטן געדאַרפֿט בײַווינען אַזאַ נסיעה. פֿאַר דער קאָלייקע זענען אַרומגעגאַנגען פּוילישע זעלנער, לעגיאָנערן, זשאַנדאַרמען, גלאַט פֿאַרשוינען אַזוינע, וואָס ס'איז שווער געווען צו וויסן צי זענען זיי אין ציוויל אָדער אין מיליטער. איידער די עסטרײַכער זענען אַוועק פֿון פּוילן, האָט מען געהאַט צוגענומען בײַ זיי דאָס וואָפֿן, און אַ סך שקצים האָבן זיך אַרומגעטראָגן מיט ביקסן, רעוואָלווערן אָדער גאָר באַיאָנעטן. איך גלייב, אַז ס'זענען שוין אין יענער צײַט געווען אין פּוילן האַלערס טרויעריק באַרימטע סאָלדאַטן.* נח פּרילוצקי** האָט טאַקע געדרשנט אין וואַרשעווער שטאָטראַט, אַז וואַרשע איז דאָס האַרץ פֿון ייִדן און אַז ייִדן זענען לענגער אין פּוילן ווי אַ סך פּאָליאַקן, און נאָך אַזוינע רייד,

* יוזעף האַלער (1873-1960), פּוילישער גענעראַל. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען זײַנע סאָלדאַטן אין אומאָפּהענגיקן פּוילן אָפּט אָנגעפֿאַלן אויף ייִדן.

** נח פּרילוצקי (1882-1941), שפּראַך־ און פֿאָלקלאָר־פֿאָרשער, אַדוואָקאַט, פֿון די בויער פֿון דער ייִדישער פֿאָלקספּאַרטיי אין וואַרשע, ראַטמאַן אין וואַרשעווער שטאָטראַט און דעפּוטאַט אין סיים.

וואָס האָבן געשטימט מיט זײַן פֿאָלקיסטישער טעאָריע. אָבער דאָ, בײַ דער בילגאָרײַער קאָלייקע, זענען ייִדן געווען הפֿקר. מ׳האָט אויף זיי געשריגן, זיי גענידלט, זיי געשטופּט, און אויב ס׳איז נישט געקומען צו קיין בלוטפֿאַרגיסונג, איז עס נאָר דערפֿאַר, ווײַל ייִדן האָבן צוגענומען אַלע באַליידיקונגען מיט אַן אונטערטעניקן שמייכל און מיט געבעטרייד. אַ כאַם האָט געשלאָגן אַ ייִד, און יענער האָט אים געגלעט אין אַקסל און געטענהט:

– שכן, וואָס האָסטו צו מיר? איך קאָן דאָך דײַן טאַטן. איך געדענק דאָך דיך ווען דו ביסט געווען אַזאַ קליינטשיקער...

– טראָצקי!... פּאַרך!... זשידלאַק!... באָלשעוויק!... – האָט יענער געענטפֿערט. – גיי צו אַל די שוואַרץ יאָר קיין פּאַלעסטינע! פּאַשאָל וואָן!

– וואַצעק, רײַס אים אויס די באָרד!

– מיט אַ שטיק באַק פֿאַר אַ צולאָג!

– היי דו, זשיד, זינג "לכה־דודי"!...

אַ פּחד איז מיך באַפֿאַלן און איך בין שוין געווען גרייט צוריקצולויפֿן אַהיים. אָבער ערשטנס האָב איך שוין געהאַט געקויפֿט אַ בילעט. צווייטנס האָט שוין מײַן חבֿר, דער הינקענדיקער און שטאַמלער, געהאַט איבערגעגעבן מײַן מוטער דעם בריוו. דריטנס בין איך שוין געזעסן אין דער קאָלייקע און ס׳איז געווען צו שווער אויסצושטײַגן. ווי אַנדערש דאָס איז געווען ווי אין יענע ביכלעך וואָס האָבן באַשריבן די וואַנדערונגען פֿון פּרץ סמאָלענסקין, אַבֿרהם מאַפּו אָדער אָדם הכּהן לעבענזאָן. די לופֿט האָט געשטונקען מיט קוילן, בראָנפֿן, חזיר און מיט אַ האַס צו ייִדן וואָס האָט ממש אַרויסגעשריגן פֿון יעדער פֿאַרריסענער נאָז, פֿון יעדע פּאָר וואַסערדיקע אויגן. עמעץ האָט בלויז געדאַרפֿט עפּעס אָנהייבן און ס׳וואָלט גלײַך געוואָרן אַ פּאָגראָם. ס׳האָט דאָ לײַכט געקאָנט פּאַסירן דאָס וואָס איז געשען אין אוקראַיִנע און וואָס האָט שפּעטער געטראָפֿן מיט זעקס מיליאָן ייִדן.

איך בין געזעסן אַן אײַנגעבויגענער, אַן אײַנגעשרומפּענער און אין געדאַנק געבעטן גאָט, אַז ער זאָל מיך ראַטעווען פֿון די מערדערישע הענט. איך בין געוואָרן הונגעריק און בגנבֿה גענומען קנײַפּן פֿון מײַן פּענעץ ברויט. איך האָב מיט דער אַנדערער האַנט געקלאַמערט דעם "תניא". מיר האָט זיך אויסגעוויזן, אַז דאָס דאָזיקע ספֿר איז פּונקט אַזוי דערשראָקן ווי איך. אַ שיין פּנים האָבן געהאַט די אַלע תּורות פֿון רבֿ מלאַדי אין דער דאָזיקער סבֿיבֿה!

די ייִדן האָבן אויף יענער נסיעה, וואָס האָט געדויערט גוטע דרײַ שעה, אין גאַנצן געשוויגן. אַנדערע האָבן זיך געמאַכט דרימלענדיק. די גויים האָבן זיך צערעדט וועגן אַ מאָרד וואָס איז פֿאָרגעקומען ערגעץ אין אַ נאָענט דאָרף. אַ קליין גויעצל האָט געוווּסט אַלע איינצלהייטן.

- זעכצן ווונדן האָט מען אין אים געפֿונען. ער האָט, זעט אויס, זיך געוווּרט, און יענער איז אים יעדעס מאָל פֿאַרפֿאָרן מיטן מעסער.

מיר הײַנט זענען געוווינט צו אַזוינע שילדערונגען. מיר לייענען צײַטונגען וואָס זענען פֿול מיט מאָרד און פּאָסקודסטווע. אונדזערע קינדער הערן אַלערליי מאָרד־געשיכטעס אויפֿן ראַדיאָ, זעען זיי אין טעלעוויזיע. די גאַנצע ליטעראַטור איז פֿול מיט רציחה. אָבער איך, דאַמאָלס, בין נאָך נישט געוווינט געווען צו אַזאַ גערעדעכץ. די גענויע שילדערונגען פֿון די ווונדן, די קלעפּ, די שטעכענישן און שנײַדענישן האָבן דערוועקט אין מיר אַ גרויל, אין האַלדז איז מיר געוואָרן ענג. אַ גרויס רחמנות האָט מיך אָנגענומען אויף דעם קרבן, און אַ גלײַענדיקער כּעס אויף דעם מערדער. גאָט אין הימל, ווי קאָנסטו צוזען אַזוי פֿיל רשעות? - האָב איך געפֿרעגט. - ווען וועט שוין נעמען אַ סוף צו דער דאָזיקער פֿינצטערניש? איך האָב שיִער נישט אַ רוף געטאָן מיט מײַן טאַטנס קול: אוי־ווײ, טאַטע זיסער, ווען וועט שוין קומען די גאולה?...

ווי קליין דער לאָקאָמאָטיוו איז געווען, אַזוי האָט ער גערייכערט, געדרושעט, געפּײַפּט און געשאָטן מיט פֿונקען. גאַנצע מחנות פֿונקען האָבן זיך אויפֿגעהויבן פֿון דעם קוימענדל און אויסגעזען קעגן אָוונט ווי פֿלײַענדיקע שטערן. די רעדער האָבן געזעצט, געטראַסקעט. די באַמפּערס פֿון די וואַגאָנען האָבן געקלאַפּט און געקלונגען. איך האָב אַלע מאָל געמיינט, אַז דער הימל, דיביימער, די שטערן זענען ייִדישע וועזנס. אָבער יענער הימל, יענע ביימער און יענע שטערן זענען געווען פֿול מיט גוייִשקייט. מיר האָט זיך געדוכט, אַז זיי זענען פּונקט אַזוי קעגן מיר און קעגן דעם "תּניא" ווי יענע וואָס זיצן אַרום מיר און שמועסן אַזוי געשמאַק וועגן אַ געהרגעטן.

און אַזוי בין איך אָנגעקומען אויף דער סטאַנציע זוויערזשיניעץ. די באַן קיין וואַרשע האָט ערשט געזאָלט אָוועקגיין שפּעט בײַ נאַכט, אַרום איינס אַ זייגער. די פּאָר ייִדן זענען זיך ערגעץ צעלאָפֿן. איך בין אַ ווײַל אַרײַן אין וואָקזאַל, ווו שקצים און שיקסעס האָבן געטרונקען ביר. איך וועל קיין מאָל נישט פֿאַרגעסן יענעם אָוונט און יענע מינוטן אין דעם קליינעם וואָקזאַלעכל. מגושמדיקע פּנימער, בייזע אויגן, אַ ווילדע פֿרייד פֿון שיכּורים. אַלע האָבן גערעדט, אַלע האָבן געשריגן, אַלע האָבן געשאָלטן. די ווערטער "פּשאַ קרעוו" האָבן זיך איבערגעחזרט נאָך אַ מאָל און ווידער אַ מאָל. ווילדער נאָך ווי די זידלערײַען און קללות זענען געווען די געזאַנגען. יעדער טאָן איז געווען פֿול מיט גראָבקייט, פֿול מיט רציחה. איך האָב מיך צוליב עפּעס געהאַט אַרײַנגעקנוילט אין דעם דאָזיקן קנויל און זיך לאַנג נישט געקאָנט אַרויסקנוילן...

די נייע ווינטן

אין בילגאריי האט זיך אנגעהויבן רודערן. די היינטיק־וועלטישקייט, וואס דער זיידע האט געהאלטן אין צוים, האט גענומען ברעכן די דאמבעס ווי פארבארגענע שטראמען. ס׳האבן זיך געטאן א סך זאכן מיט אמאל. די בירגערלעכע יונגעלייט האבן געגרינדעט א ציוניסטישן פאריין. די בונדיסטן האבן אנגעהויבן באנייען זייער טעטיקייט. א פאר בחורים האבן צו וויסן געטאן, אז זיי זענען אויף דער זייט פון באלשעוויזם. די בית־מדרש־בחורים האבן זיך צעטיילט אויף מזרח׳יסטן און שלומי אמוני ישראל. נטע שווערדשארף האט געגרינדעט אן אפטיילונג פון החלוץ, אדער פון השומר, צי נאר א קאמבינאציע פון ביידע צוזאמען. ער איז געווארן א ראש־הגדוד און זיך ארומגעפירט מיט א מחנה קינדער, וואס האבן זיך גערופן זאבים — וועלף, הייסט עס. צי בילגאריי האט ריכטיק נאכגעטאן די גרויסע שטעט, אדער זי האט אלץ געטאן אויף איר אייגענעם נוסח, — האב איך נישט געוואוסט. יינגלעך זענען געגאנגען איבער די גאסן און ווען זיי האבן זיך באגעגנט, האבן זיי זיך אויסגעגלייכט, צונויפגעקלאפט די קנאפלען, ווי עסטרייכישע זעלנער, און גערופן: חזק ואמץ.

ערשט מיט א יאר צוריק איז בילגאריי געווען אן אלט־מאָדיש פאר־שלאָפן יידיש שטעטל. מיט אמאָל זענען אויפגעקומען פּארטייען, גרופּן. מ'האָט איינגעאָרדנט אלערליי אוונטן, דיסקוסיעס, קעסטל־אוונטן. פון ווארשע איז אראָפּגעקומען א וואנדער־טרופּע און געשפּילט „שולמית" אין דער שטאָל פון די פייער־לעשער. די עסטרייכער האָבן געעפנט א גימנאַזיע אין בילגאריי, אדער א פּראָ־גימנאַזיע. זיי האָבן אויפגעבויט אין מיטן מארק א קינעמאָטאָגראַף־געביידע. חסידים האָבן געהאַט טענות צו מיינע פּעטערס פאַרוואָס זיי שווייגן; פאַרוואָס זיי טוען נישט דאָס, וואָס זייער גרויסער פאָטער האָט געטאָן: פאַרטריבן די אפּיקורסים. אבער וואָס דער זיידע האָט געקאָנט, האָבן די פּעטערס נישט געקאָנט. ס'האָט זיי גע־פעלט די פּערזענלעכקייט, דער כוח, די איבערצייגונג. קיינער וואָלט זיי אויך נישט געוועזן געהאָרכט.

יונה אקערמאַן, אן אלטער בחור, א ווינקל־אדוואָקאַט, האָט געעפנט א יידישע ביבליאָטעק ביי זיך אין שטוב. דער דאָזיקער יונה אקערמאַן איז געווען א טיפּ, וואָס ס'איז כדאי צו באַשרייבן, ווייל ער איז מער נישטאָ ביי יידן. דער פאָטער זיינער איז געווען א משכיל, א ביטערער מתנגד און געהאַט א נאָמען מיט זיין שארפער צונג. ווען דער גארליצער רבי איז געקומען קיין בילגאריי און די גארליצער חסידים האָבן אים געפירט אי־בער די גאַסן מיט מוזיק און מיט גלעקלעך (אזוי האָבן די גארליצער חסידים אין בילגאריי אויפגענומען זייער צדיק), איז דער אלטער אקער־מאַן געשטאַנען ביי דער טיר פון זיין הויז און גערופן:

— דינטש די עבודה זרה! דינטש די עבודה זרה!...

על פּי שכל האָט פון אזא טאַטן געדאַרפט ארויסקומען א זון א ברען, א גוי גמור, אן אפּיקורס אין זיבן פאַלעס. אבער יונה אקערמאַן האָט געטראָגן א דרייפערטלדיקן סורדוט, א יידיש היטל, געהאַט א גאָל בערדל, וואָס איז געווען צוגעשוירן מיט א שפּיץ, און געקומען שבת דאַווענען טאַקע אין דעם זעלבן גארליצער שטיבל, וואו מ'האָט זיין טאַטן געשאָלטן מיט טויטע קללות. יונה אקערמאַן האָט געהאַלטן, אז א ווינקל־אדוואָקאַט דאַרף נישט איינרייסן מיט מענטשן און מוז קאָנען מאַכן פּשרות. די פּשרה — דאָס איז געווען יונה אקערמאַנ'ס פּראָגראַם אין לעבן, זיין קרעדאָ, גלויבן. ער האָט זיך געהאַט אויפגעצויגן אויף דער רוסישער לי־טעראַטור — נישט אויף טאָלסטאָי און דאָסטאָיעווסקי, נאָר אויף די פּאַרצייטיקע, ווי לאַזשעטשניקאָוו און ענלעכע שריפטשטעלער און מאָראַל־פּריידיקער. ווענן יעדער קלייניקייט האָט ער געהאַט א פּרינציפּ. ער האָט ליב געהאַט צו פירן דיסקוסיעס וועגן מאָראַלישע ענינים און געזוכט אין יעדן ליטעראַרישן ווערק דעם מוסר־השכל. ער האָט גערעדט א גוטן יידיש, אבער אז מ'האָט געהאַט אן אויער פאַר שפּראַך, האָט מען באַ־נומען, אז ער זעצט איבער די געדאַנקען זיינע פון רוסיש אויף מאַמע־לשון. דאָס איז געווען א מענטש א פּעדאַנט, א קענער פון געזעץ, גע־האַט א קאַליגראַפישע האַנטשריפט און שטאַרק מקפּיד געווען אויף גראַ־

מאַטיק. ווען איך בין געקומען קיין בילגאַריי, איז ער שוין געווען אַן אַלטער בחור. מ'האָט אים גערעדט גביר'ישע שידוכים, אָבער דער פֿאָטער האָט געהאַט איבערגעלאָזט עטלעכע נישט־חתונה־געהאַטע טעכטער, און יונה אַקערמאַן, דער בכור, האָט גענומען אויף זיך די פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט זיי חתונה צו מאַכן. ווען איך האָב שפּעטער אָנגעהויבן לייענען די רוסישע ליטעראַטור — האָב איך זיך אָנגעשטויסן אויף ענלעכע טיפּן ביי די רוסישע מייסטער. ווי אַזוי יונה אַקערמאַן איז געוואָרן דאָס וואָס ער איז געווען אין אַזאַ שטאָט ווי בילגאַריי, איז פֿאַר מיר ביז היינט אַ רעטעניש. דער דאָזיקער מענטש איז געווען אַ פּראָדוקט פֿון ביכער. ער האָט געהאַט אַן אויסערגעוויינלעכן זכרון און מ'האָט געזאָגט, אַז ער נעדענקט אויסנווייניק גאַנצע קאָדעקס־ביכער.

אַט דער יונה אַקערמאַן האָט זיך אַנטשלאָסן צו עפֿענען אַ ביבליאָטעק. ער האָט געהאַט אַליין אַ סך ביכער און ער האָט מסתמא געהאַלטן, אַז ס'איז זיין פֿליכט צו פֿאַרשפּרייטן אויפֿקלערונג. ער האָט אויסגעשריבן ביכער אין יידיש, העברעאיש. איך בין חושד, אַז איינע פֿון די סיבות וואָס האָבן אים געטריבן צו עפֿענען אַ ביבליאָטעק, איז געווען דער פֿאַרלאַנג ס'זאָלן אַריינקומען צו אים די שטאָטישע מיידלעך. ער האָט געהאַט אין אַלץ פּלענער און צוועקן. בכלל איז יונה אַקערמאַן געווען אַ קרישטאָל־ריינער מענטש, זייער אַלט־מאָדיש, פֿול מיט אַלט־בחור'ישע שטיק, גאַנץ אַפּט לעכערלעך נאַאיוו, און נאָר אָפּט פֿול מיט דער קלוגשאַפֿט פֿון יענע, וואָס רעכענען אַלץ איבער און טוען נישט קיין שום זאַך געאיילט.

ווען אַן אַנדערער, נישט יונה אַקערמאַן, וואָלט געעפֿנט אַ ביבליאָטעק, וואָלטן אים חסידים אויסגעהאַקט די שויבן. אָבער מ'האָט געהאַט פֿאַר אים דרך־ארץ. אויך איז ער געווען אַ ווינקל־אַדוואָקאַט, אַנגעזען ביי די שׂררות, און מ'האָט נישט געוואָלט אים דערבייזערן. ס'איז מערקווירדיק, אַז די נויים אין בילגאַריי האָבן געהאַלטן פֿון יונה אַקערמאַן אַ וועלט. ער איז פֿאַר די פּאָליאַקן געווען אַ מוסטער ווי אַזוי אַ ייד דאַרף זיין: קלוג, געלאַסן, ערלעך און העפֿלעך. אַפֿילו זיין טראָגן לאַנגע מלבושים, איז געפֿעלן די בילגאַרייער פּריצים.

איך האָב שוין דאַמאָלס געוואוסט פֿון יידישע שרייבער. איך האָב געהערט פֿון מענדעלע מוכר ספֿרים, שלום עליכם, פּרץ, אַש און אַפֿילו פֿון בערגעלסאָנ'ען, אָבער געלייענט האָב איך בלויז דאָ און דאָרט אַ בלעטל, אַ קאַפּיטל. מאָטל שור האָט מיר איצט צוגעשטעלט העברעאישע ביכער און כרעסטאָמאַטיעס, און איך האָב זיך באַקאַנט מיט די שירים פֿון ביאַליק, טשערניכאָווסקי, יעקב כהן, שניאור. מיין באַוואונדערונג פֿאַר די דאָזיקע שריפֿטשטעלער האָט נישט געהאַט קיין גרענעץ. מיין חשק צו לייענען יידיש איז געווען גרויס. איך האָב קיינמאָל נישט געהאַט פֿאַרגעסן יענע צוויי בענדער וואָס האָבן זיך גערופֿן „פֿאַרברעכן און שטראָף“, און וואָס איך האָב געלייענט און נישט פֿאַרשטאַנען, און נישט געקאָנט אויפֿהערן לייענען.

נטע שווערדשארף, וואס האט איצט אלץ אפטער מיר אפגעשטאט וויזיטן אין דעם גערטנדל מיט דעם עפל־בוים, האט מיר אנגעהויבן ברענגען ביכער. ער האט איין טאג געבראכט א בוך און צומארגנס האב איך עס שוין געהאט איבערגעליינט. אפט בין איך ארויפגעקראכן מיט א בוך אויפ'ן בוידעם, קיינער זאל נישט זען ווי איך לייען. דארט, צווישן אלטע טעפ, צעלעכצטע פעסער, קופעס שמות, בין איך געזעסן אויף אן איבערגעקערט שאף, און געליינט מיט א דורשט וואס ס'איז אוממעגלעך צו לעשן. איך האב געלייענט אלץ: דערציילונגען, ראמאנען, דראמען, עסייען, אריגינעלע יידישע ווערק און איבערזעצונגען פון פרעמדע שפראכן. נישט בלויז האב איך געלייענט, נאר איך האב אויך גע'משפט יעדעס ווערק. איך האב גלייך אנגעהויבן אורטיילן וואס ס'איז גוט און וואס ס'איז מיטלמעסיק, וואס ס'איז עכט און וואס פאלש. פון אמעריקע זענען אין יענער צייט געקומען סאי זעק מיט ווייס מעל, סאי איבערזעצונגען פון אלערליי אייראפעאישע שריפטשטעלער, און די דאזיקע ביכער האבן פאר מיר געעפנט א וועלט. אט האב איך געלייענט רייזענ'ען און אט סטרינדבערג'ן; אט בין איך דורכגעגאנגען א בוך פון דעם ליטווישן סקיצן־שרייבער דן קאפלאנאוויטש, און אט האב איך באקומען די ווערק פון טורגעניעוו, טאלסטאי, מאפאסאן, טשעכאוו. אין איינעם א טאג האט מיר נטע געבראכט „דאס פראבלעם פון גוטס און שלעכטס" פון הלל צייטלין. איך האב דאס בוך איינגעשלונגען. אויף זיין איינענעם שטייגער האט הלל צייטלין געגעבן אין דעם בוך א געשיכטע און א סך־הכל פון דער וועלט־פילאזאפיע און אויך פון דער יידישער פילאזאפיע. מיט א צייט שפעטער האב איך באקומען סטופניצקי'ס בוך וועגן שפינאזא'ן.

איך האב געהאט געהערט וועגן שפינאזא'ן. איך געדענק, אז מיין פאטער האט אמאל גערעדט וועגן אים און אים געשאלטן, אז זיין נאמען זאל אויסגעמעקט ווערן. איך האב שוין געוואוסט, אז מ'האט אים געליינט אין חרם אריין און אז ער האט געהאלטן דאס גאט איז די וועלט און די וועלט איז גאט. מיר ליגט אין זין אז מיין פאטער זאל האבן געזאגט, אז שפינאזא האט גארנישט אויפגעטאן. ביים בעל־שם איז אויך פאראן דער טייטש: אל עולם — עולם הוא אל ואל הוא עולם. אמת, דער בעל־שם האט געלעבט נאך שפינאזא'ן, אבער לויט מיין פאטער איז אויסגעקומען אז שפינאזא האט בא'גנב'עט דעם בעל־שם. אדער אפשר האט ער געמיינט צו זאגן, אז שפינאזא האט גענומען פון די אלטע קוואלן, א פאקט וואס קיין שום שפינאזיסט קאן נישט לייקענען.

דאס פאפולערע בוך וועגן שפינאזא'ן האט ארויסגערופן אין מיין מוח אן אמת'ע איבערקערעניש. שפינאזא'ס געדאנק, אז גאט איז א סובסטאנץ מיט אומענדלעכע אטריבוטן; אז די געטלעכקייט אליין מוז זיין טריי אירע געזעצן, און אז ס'איז נישטא אין דער באשאפונג קיין פרייער ווילן, קיין אבסאלוטע מאראל, קיין צוועקן — האט מיך פאר'כישופ'ט. די טעג וואס איך האב געלייענט דאס בוך וועגן שפינאזא'ן, בין איך ארומ־

נעגאנגען א באַקענשטער, פול מיט א באַגרייסטערונג אזא, וואס איך האב פריער נישט געקאנט. מיר האט זיך אויסגעוויזן, אז איך האב ענדלעך נעפונען דעם אמת, וואס איך האב אנגעהויבן זוכן אין מיין פריער קינדהייט. אלץ איז גאט: ווארשע, בילגאריי, די שפין אויפ׳ן בוידעם, דאס וואסער אין ברונעם, דער וואלקן אין הימל, דאס בוך וואס איך באהאלט הינטער׳ן טלית־קטן. אלץ איז געטלעך און אלץ דענקט, טראכט. יעדער שטיין האט זיין שטיינערנעם געדאנק. די קערפערלעכקייט פון דעם שטיין און זיין געדאנק זענען צוויי זייטן פון איין מטבע. א חוץ די אטריבוטן, די געטלעכע איינגנשאפטן וואס מיר קאנען — אויסשפרייטונג און געדאנק — זענען פאראן נאך א צאל געטלעכע מידות, וואס דורך יעדער פון זיי קאן מען באנעמען די געטלעכקייט אויף אן אנדער שטייגער. גאט איז אייביק, ער איז איבער דער צייט. די צייט האט בלויז א מאכט אויף די מאדוסן, די בלעזלעך אין דעם געטלעכן קעסל, וואס אט קומען זיי אויף און אט פלאצן זיי. איך אליין בין אויך א מאדוס, און דעריבער בין איך אזוי אומבאשטענדיק, אזוי אומרואיק, אזוי פול מיט תאוות, צוועקן, צווייפל, מורא... אבער די מאדוסן זענען געמאכט פון גאט׳ס קערפער, פון גאט׳ס געדאנק, און זיי קאנען בלויז דערקלערט ווערן דורך גאט...

היינט, ווען איך שרייב די דאזיקע שורות, קוק איך היפש קריטיש אויף די דאזיקע געדאנקען. איך ווייס היינט אלע חסרונות פון שפינאציזם. אבער דעמאלט בין איך געווארן ווי היפנאטיזירט, און דער דאזיקער היפנאז האט געדויערט לאנגע יארן.

ס׳איז מיר געווארן מאדנע גוט און איך האב זיך דערפילט אויסטערליש דערהויבן. ס׳האט אויפגעהערט דער אונטערשיד צווישן הימל און ערד, צווישן דעם ווייטסטן שטערן און מיינע רויטע האר. די געדאנקען מיינע זענען געטלעכע אידייען, כאטש צעפלאנטערטע און אומפולקאמע אידייען. די פליג וואס שטעלט זיך אוועק אויף מיין בלעטל, האט זיך נעמוזט דארט אוועקשטעלן, פונקט ווי א כוואליע אין ים און א פלאנעט אין רוים מוזן זיך געפינען אין א געוויסן מאמענט אין אזא אדער אן אנדערער פאזיציע. מיר קאן קומען אין קאפ אריין דער נארישסטער געדאנק, אבער דאס איז נישט קיין צופאל. אין מיר טראכט גאט...

טעג און וואכן נאכדעם ווי איך האב איבערגעלייענט דאס ערשטע בוך וועגן שפינאזא׳ן, בין איך ארומגעגאנגען א באַרוישטער. די ערד איז געווארן הימלדיק, דער הימל — ערדיש. מיין באגער צו לערנען און צו וויסן, איז געווארן שטארקער. לויט שפינאזא׳ן זענען די געזעצן פון דער נאטור די געטלעכע געזעצן. די אמת׳ע וויסנשאפט וועגן גאט איז מאטעמאטיק, פיזיק, כעמיע...

איך האב געפרואווט טיילן מיין אנטדעקונג מיט נטע שווערדשארף, מיט מאיר הדס, מיט אנדערע בחורים, וואס איך האב געהאט צו זיי צוטרוי, אבער איך האב איינגעזען א דערשטוינטער, אז די גאנצע זאך ליגט זיי נישט אין דער לינקער פאה. זיי זענען פונקט אזוי געווען פארוואונ־

דערט פון מיין פאראינטערעסירטקייט, ווי איך בין געווען פארוואונדערט פון זייער גלייכגילטיקייט.

אין איינעם א טאג קומט צו מיר צו נטע שווערדשארף און זאגט:

— וואלסט געקאנט אנפירן מיט העברעאישע אוונט־קורסן?

— אוונט־קורסן פאר וועמען?

— פאר אנפאנגער, ייִנגלעך, מיידלעך.

— צו וואס זאל איך זיין דער לערער, אז ס'איז דא מאטל שור?

— זיי ווילן נישט מאטל שור.

ס'האט זיך ארויסגעוויזן, אז מ'האט געגרינדעט אין בילגאריי א סארט נאכט־שולע צו לערנען די יונגנט העברעאיש. איך ווייס נישט ביז היינט פארוואס זיי האבן נישט געוואלט מאטל שור פאר קיין לערער. ער האט זיך, דוכט זיך, געהאט צעקריגט מיט די אנפירער, זיי אנגערופן עם־הארצים, אדער ענלעכע נעמען. מאטל שור האט געהאט א שוואכקייט צו זאגן מענטשן אין די אויגן אריין וואס זיי זענען. אויך האט ער זיך צופיל בארימט, אדער אפשר האט ער פארלאנגט א צו־הויכן פרייז? איך האב געוואוסט, אז איך טאר נישט אננעמען דעם דאזיקן פאסטן. ס'וועט ארויסרופן א טומל אין שטאט. ס'וועט פארשאפן מיין מוטער בזיונות. אבער עפעס א כוח האט מיך געטריבן צו זאגן יא.

די ערשטע לעקציע איז פארגעקומען אין א פריוואטער וואוינונג. איך האב מיך געריכט, אז די שילער מיינע וועלן זיין קינדער, אבער איך בין אריין אין א שטוב וואס איז געווען אנגעפאקט מיט בחורים און מיידלעך, מער מיידלעך ווי בחורים. דאס זענען געווען מיידן אין מיינע יארן און עלטערע, גאנצע פריילינס. אלע האבן זיך געהאט אויסגעפוצט אין זייערע שענסטע מלבושים. דער „פראפעסאר" האט געטראגן א לאנגע קאפאטע, א סאמעטן היטל און שטיקלעך פאות פאר א צולאג. איך בין בטבע א שעמעוודיקער, און ווי אזוי איך האב דאמאלס געהאט דעם מוט אנצונעמען די דאזיקע לערערשאפט, קאן איך נישט פארשטיין. אבער איך ווייס פון מיין איינענער דערפארונג, אז שעמעוודיקע זענען טיילמאל אויסערגעוויינלעך דרייסט. איך האב מיך אוועקגעשטעלט און געהאלטן פאר די פארזאמלטע א רעדע וועגן העברעאיש. איך האב געזאגט אלץ וואס איך האב געוואוסט. איך ווייס אז יענע לעקציע האט ארויסגערופן א פוראר. דעם רב'ס אייניקל האט זיך אוועקגעשטעלט פאר צענדליקער וואוילע יונגען, מיידן און געהאלטן פאר זיי א רעדע וועגן העברעאיש.

נאך דער לעקציע בין איך געווארן ארומגערינגלט מיט מיידלעך. אלע האבן צו מיר געשמייכלט, יעדע איינע האט מיך עפעס געפרעגט. מיט אמאל האב איך דערזען א פנים, וואס האט מיך פארבלענדט אין איין אויגנבליק. דאס איז געווען א מיידל, א טונקעלע, מיט קויל־שווארצע אויגן, א שמאל פנים און א שמייכל אזא, וואס מען קאן מיט קיין ווערטער נישט איבערגעבן. איך בין געווארן פארבליפט. זי האט מיך עפעס גע־

פרענט, נאר כאטש איך האב געהערט יעדעס ווארט, האב איך נישט באַ־
נומען דעם זין פון איר פראגע. איך האב מיך שוין געהאט אנגעלייענט
מיט א סך ראמאנען, א היפש ביסל פאעזיע, און איך בין שוין געווען
גרייט פאר יענער בהלה וואס די שרייבער האבן גערופן ליבע...

ר' אשר
פון מילך-געוועלב

עס זענען פאַראַן אויף דער וועלט מענטשן וואָס ווערן באַלד געבוירן גוט. אַזאַ איינער איז געווען ר' אשר פון מילך־געוועלב. דעם דאָזיקן מענטש האָט גאָט געהאַט באַשאַנקען מיט אַ סך, אַ סך מעלות. ער איז געווען הויך, ברייט, שטאַרק, מיט אַ שוואַרצער באָרד, גרויסע שוואַרצע אויגן און מיט אַ שטים פון אַ לייב. ראש־השנה און יום־כיפור האָט ער געדאַוונט ביי אונז מוסף און כל־נדרי און דאָס קול זיינס האָט צונעצויגן דאַוונער. נעמאָן האָט ער עס אומזיסט, כאָטש ער האָט געקאָנט קריגן היפשע געלטער פאַר דאַווענען אין אַ שול. ער האָט אַזוי אַרום געהאָלפן מיין טאַטן פאַרדינען אויף יום־טוב. אפשר איז דאָס ווייניק — האָט ר' אשר געהאָלטן אין איין טאָן אונז אַלערליי אַנדערע טובות. קיינער האָט אונז נישט געשיקט אַזאַ ברייטן שלח־מנות ווי ר' אשר פון מילך־געוועלב. ווען דער טאַטע איז געווען אין אַ קלעם און געדאַרפט צאָלן דירה־געלט, האָט ער מיך געשיקט צו אשר'ן באָרגן,

און אשר האט קיינמאל נישט געזאגט ניין, און זיך אפילו נישט געטאן א קרום. ער האט אריינגעשטעקט די האנט אין הויזן־קעשענע און ארויס־גענומען א הויפן באנקנאטן און זילבער. ער האט זיך נישט באנוגנט מיט העלפן מיין טאטן. ער האט געגעבן צדקה אויף רעכטס און אויף לינקס. דער דאזיקער ייד, וואס האט קוים געקאנט לערנען א פרק משניות, האט געפירט א הויך עטיש לעבן. דאס וואס אנדערע האבן געפרעדיקט, האט ער געהאלטן.

ער איז נישט געווען קיין נגיד, אפילו נישט קיין נגיד, אבער ער האט געהאט „פרנסה בריווח", ווי מיין טאטע פלעגט צו זאגן. איך האב אליין אפט געקויפט אין זיין געוועלב מילך, פוטער, קעז, זויער־מילך, סמעטע־נע. דאס ווייב און דאס עלטערע מיידל האבן א גאנצן טאג, פון גאנץ פרי ביז שפעט אין אוונט, באדינט די קונים. דאס ווייב איז געווען א דיקע, מיט א בלאנד שייטל, אנגעבלאזענע באקן און א האלז געדיכט באשאטן מיט זומער־שפרענקעלעך, אדער קלאיען. זי איז געווען די טאכ־טער פון א פאכטער. דער ריזיקער בוזעם אירער איז געווען ווי אנגעקוואלן מיט מילך. מיר האט זיך געדוכט אז ווען מ'טוט איר א שניט אין ארעם, וואלט ארויס מילך אנשטאט בלוט. איין זון, יודל, איז געווען אזוי דיק, אז מ'איז אים געקומען אנקוקן אויף חידושים. ער האט געוואוינט קנאפע צען פוד. אן אנדער בחור, א שמאלער און אן עלעגאנט, האט זיך אויס־געלערנט שניידעריי און איז אוועק קיין פאריז. א יונגער בחור'ל און א קליין מיידל זענען געגאנגען אין חדר און אין שקאלע.

גליך אזוי ווי אונזער שטוב איז געווען פול מיט קשיות, ספקות, צערודערונג, אזוי איז אלץ אין אשר'ס שטוב געווען גאנץ, פרידלעך, גע־זונט. אשר האט געמוזט ברענגען יעדן טאג די בלעכן מילך פון דער באן. ער האט געהאט א פערד און וואגן. ער איז אויפגעשטאנען מיטן טאג צוגלייך, געגאנגען דאווענען, געפארן צום וואקזאל. ער האט גע־ארבעט זעכצן שעה אין מעת־לעת, אבער שבת, אנשטאט צו רוען, איז אשר געגאנגען הערן א מגיד, אדער געקומען צו מיין טאטן לערנען חומש מיט רש"י. אזוי ווי ער האט ליב געהאט ארבעט, אזוי האט ער ליב גע־האט יידישקייט. מיר דוכט זיך, אז איך האב קיינמאל נישט געהערט דעם דאזיקן ייד זאגן ניין. זיין גאנץ לעבן איז געווען איין גרויסער יא.

אשר האט געהאט פערד־און־וואגן, און דער דאזיקער פערד־און־וואגן האט דערוועקט אין מיר א געוואלדיקע קנאה. ווי גליקלעך מוז זיין א יינגל וואס זיין טאטע האט א וואגן, א פערד, א שטאל! אשר איז יעדן טאג גע־פארן איבער די ווייטע גאסן, אזש קיין פראגע. איך פלעג אים נישט איינ־מאל זען פארבייפארן אונזער הויז. ער האט קיינמאל נישט פארגעסן אויפ־צוהויבן דעם קאפ און באגריסן ווען ער האט געזען ביים פענצטער,

אדער אויפן באלקאן. ער האט מיר א סך מאל געטראפן אין גאס ארומ־לויפן מיט יינגלעך, זיך שפילן נישט מיט מיינסגלייכן, אבער ער האט קיינמאל מיך נישט געווארנט, אז ער וועט מיך פאר'מסר'ן פארן טאטן און קיינמאל מיר נישט געפרואווט זאגן קיין מוסר. ער האט נישט, ווי אנדערע ייִדן, געטאן א יינגל א צי ביים אויער, א קוועטש ביי דער נאז, אדער אים פארדרייט דעם דאשעק פון היטל. עס איז געווען אין אשר'ן א געבוירע־נער דרך־ארץ פאר יעדן איינעם, קליין צי גרויס.

איינמאל ווען איך האב אים געזען פארבייפארן מיט דעם וואגן, האב איך צו אים א שאקל געטאן מיטן קאפ און א רוף געטאן:

— ר' אשר, נעמט מיך מיט!

אשר האט גלייך אפגעשטעלט דעם וואגן און מיך געהייסן אויפזיצן. מיר זענען געפארן צו א וואקזאל. די נסיעה האט געדויערט עטלעכע שעה און איך בין ממש געווען אין זיבעטן הימל פון גליק. איך בין געפארן צווישן טראמווייען, דראשקעס, פלאטפארמעס. זעלנער האבן מארשירט; פאלי־ציאנטן האבן געהאלטן וואך; עס זענען פארבייגעפארן פייער־לעשער, דאס קעטשל פון דער ניבער הילף, אפילו די ערשטע אטאמאבילן, וואס האבן זיך גענומען באווייזן אין ווארשע. אבער קיינער האט מיר נישט געקאנט טאן קיין שלעכטס. איך בין געווען באשיצט מיט א פריינד, א בייטש און כ'האב געפילט אונטער די פיס דאס קוילערן פון רעדער. מיר האט זיך גערוכט, אז גאנץ ווארשע איז מיר מקנא. מענטשן האבן באמת אויפגעהויבן די בליקן און אנגעקוקט פאר'חידוש'ט דאס חסידישע יינגל מיטן קאמעטענעם היטל און מיט די רויטע פאות, וואס זיצט אין א מילך־וואגן און באטראכט די שטאט. מען האט, אפנים, געזען, אז איך בין נישט קיין טייל פון דעם דאזיקן וואגן, נאר עפעס אן אויסטערלישער טוריסט...

פון דאמאלס אן איז צווישן מיר און אשר'ן געבליבן א סארט שטילער אפמאך. ביי יעדער געלעגנהייט האט ער מיך אויפגענומען באד זיין פאַ־סאזשיר. ריזיקאליש זענען געווען יענע מינוטן ווען אשר איז אוועק צום פראכט־וואגאן נאך בלעכן מילך, אדער מיט עפעס א קוויט, און איך בין געבליבן אליין אין דעם וואגן. דאס פערד האט אויסגעדרייט דעם קאפ און געקוקט מיט שטוינונג. אשר האט מיר געגעבן צו האלטן די לייצן און דאס פערד האט ווי געזאגט שטומערהייט: זעט נאר ווער עס איז מיין אנטרייי־בער!... די מורא, אז דאס פערד זאל זיך נישט מיט אמאל צעבריקען און אנהויבן לויפן פייל־אויס'ן־בויגן — האט צונגענעבן די דאזיקע מינוטן די שפאנונג פון נעפאר. א פערד איז ניט עפעס קיין קינדער־שפילכל, נאר א ריזיק באשעפעניש, שטום, ווילד, מיט אומגעהייערע כוחות. א גוי פלעגט פארבייגיין, טאן א קוק אויף מיר, לאכן און נעמען רעדן צו מיר פויליש. איך האב נישט פארשטאנען זיין גוי'איש לשון, און ער האט אנגעווארפן

אויף מיר דעם איינענעם סארט פחד וואס דאס פערד: אויך ער איז געווען גרויס, שטארק און אומפארשטענדלעך. אויך ער האט זיך געקאנט אפרייסן און מיר דערלאנגען א קלאפ, אדער מיר א שמארקן רים טאן ביי דער פאה, וואס דאס איז קיי גויים א וויץ...

ווען ס'האט זיך נערוכט, אז עס איז כלו כל הקצין, דער גוי וועט מיך שלאגן, דאס פערד וועט זיך צעפלאשען און ארײנלויפן אין א וואנט, א לאמטער — האט זיך באוויזן אשר'ס געשטאלט, און גלייך איז אלץ ווידער געווארן גוט. אשר האט געטראגן די שווערע בלעכן מיט א גרינגקייט פון א שמשון הגיבור. ער איז געווען שטארקער פון דעם פערד, שטארקער פון דעם גוי, אבער דערביי געהאט א פאר מילדע אויגן און געריערט מיין שפראך, געקאנט מיין טאטן. איך האב געהאט איין פארלאנג: פארן מיט דעם דאזיקן ייד טעג, נעכט, איבער פעלדער און וועלדער, קיין אפריקע, קיין אמעריקע, ביז צום עק וועלט, און די גאנצע צייט קוקן, זען וואס עס טוט זיך ארום...

ווי אנדערש האט אויסגעזען דער דאזיקער אשר ראש־השנה און יום־כיפור! אין אונזער בית־דין־שטוב האבן סטאלארס אויפגעשטעלט בענק און ס'האבן דארט געדאווגט ווייבער. פון שלאף־שטוב האט מען ארויס־גענומען די בעטן, אריינגעשטעלט אן ארון־קודש און ס'איז געווארן א בית־מדרש'ל. אשר האט אנגעטאן א ווייסן קיטל און דערפון איז די שווארצע בארד זיינע געווארן נאך שווארצער. אויפן קאפ איז געזעסן א הויב גע־ליישט מיט גאלד און זילבער. צום מוסף האט זיך ר' אשר אוועקגעשטעלט ביים עמוד און מיט א קול פון א לייב געטאן א רוף:

— הנני העני ממעש...

אונזער שלאף־שטוב איז געווען צו קליין פאר דעם דאזיקן באס, וואס איז ארויסגעקומען פון א מעכטיקער ברוסט. מען האט געהערט דאס דא־זיקע קול איבער א האלבער גאס. אשר האט געזאנט און געזונגען. ער האט געקאנט יעדן ניגון, יעדע תנועה. די צוויי מנינים יידן וואס האבן גע־דאווגט ביי אונז זענען אלע געווען זיינע משוררים. אשר'ס טיף מאנסבילש קול האט ארויסגערופן צווישן די ווייבער א הארמידער. אמת, זיי האבן אים אלע געקאנט. ערשט נעכטן האבן זיי געקויפט ביי אים אדער ביי זיין ווייב א פענדל מילך, א טעפל זויער־מילך, א פאר לויט פוטער, און זיך נערונגען מיט אים ער זאל געבן א צולאג, אבער איצט איז אשר געווען דער שליח, וואס טראגט איבער די תפילות פון פאלק ישראל גלייך צו גאט, צום כסא הכבוד, צווישן מלאכים וואס פלאטערן, און ביכער, וואס לייגען זיך פון זיך אליין און ס'שטייט אין זיי פארשריבן יעדנס מצוות און עברות... ווען ס'איז געקומען צום „ונתנה תוקף" און אשר האט גענומען

אויסרעכענען די מענטשלעכע גורלות, ווער צום לעבן און ווער צום טויט, ווער ס'זאל אומקומען פון הונגער און ווער פון דורשט, ווער פון וואסער און ווער פון פייער — איז געווארן צווישן די ווייבער א געהויל. און ווען אשר האט געטאן א רוף: ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה — תשובה, תפילה און צדקה ברעכן די שלעכטע גזרה — איז אלעמען אראפגעפאלן א שטיין פון הארץ. באלד האט אשר גענומען זינגען וועגן דעם ווי קליין ס'איז דער מענטש און ווי גרויס ס'איז גאט, און א פרייד האט אלעמען ארומגענומען און א טרייסט. וואס האבן פארבייגייענדיקע שאטנס, פארוועלקטע בליטן, אוועקפליענדיקע וואלקנס מורא צו האבן פאר א גאט א נערעכטן, א געאכפערטן, אן אייביקן, א דערבארעמדיקן? יעדעס ווארט וואס אשר האט ארויסגעשריגן, יעדער טאן זיינער האט צוריקגעגעבן דעם מוט, די האפערדיקייט. מיר זענען טאקע גארנישט, אבער ע ר איז אלץ. מיר זענען ערד ביים לעבן און נאך ווייניקער דערפון נאכן טויט, אבער ע ר איז אייביק און זיינע טעג וועלן זיך קיינמאל נישט אויסלאזן. אין אים, בלויז אין אים ליגט אונזער האפענונג...

און אין איינעם א מוצאי יום־כיפור האט דער דאזיקער אשר, דער גוטער פריינד אונזערער און בעל־טובה, געראטעוועט אונזער אלעמענס לעבן.

ס'איז געשען אזוי: נאכן תענית האבן מיר גענעסן די סעודה. דערנאך זענען זיך אנגעקומען יידן און ביי אונז געטאנצט און זיך געפרייט. מיין פאטער האט שוין געהאט אריינגעזעצט א פלאקן פאר דער סוכה. שפעט ביינאכט זענען מיר אלע איינגעשלאפן. אזוי ווי מען האט געהאט אנגעקלאפט ביי אונז בענק, „שטעט", און די וואוינונג איז געווען צערודערט, איז מען נעשלאפן וואו מען האט געקאנט און וואו ס'האט זיך נעלאזט. איין זאך האבן מיר פארגעסן: אויסצולעשן די ליכט, וואס האבן געברענט אויף די „שטעט". ווייזט אויס, אז שפעט ביינאכט האט אשר געמוזט פארן צו דער באן נאך מילך. ער איז פארביי אונזער הויז און געזען, אז ס'איז דארט אויסטערליש ליכטיק. דאס איז נישט געווען די ליכטיקייט פון ליכט, אדער א לאמפ, נאר ווי פון א גרויס פייער. אשר'ן איז איינגעפאלן, אז ס'ברענט ביי אונז. ער האט גענומען קלינגען אין טויער, אבער דער סטרוזש האט זיך נישט געאיילט צו עפענען. ער איז אליין אויך געשלאפן. אשר האט גענומען רייסן דעם גלאק און קלאפן מיט אזוינע כוחות און מיט אזא טאראראם, אז דער גוי האט זיך איבערגעוועקט און געעפנט דאס טויער. אשר איז ארויף מיט די טרעפ און גענומען קלאפן ביי אונז, אבער קיינער האט נישט געענטפערט. דא האט אשר, דער גיבור, זיך געטאן א שפאר אויף דער טיר מיט זיינע ברייטע פלייצעס און זי אויפגעריסן. ער איז אריין אין שטוב און דערזען די נאכ־

צע משפחה שלאָפֿן און אַרום האָבן געבראַנט בענק, שטענדערס, טליתים, מחזורים. ער האָט גענומען שרייען מיט זיין קול פֿון אַ בעל־מוסף, און אונז אויפֿגעוועקט. ער האָט אַראָפּגעריסן פֿון אונז די קאָלדרעס און גע־נומען לעשן די שרפֿה. איך געדענק יענע מינוטן אַשטיינער ווי ס'וואָלט געשען נעכטן. איך האָב געעפֿנט די אויגן און דערזען אַ סך פֿייערן, גרויסע, קליינע. זיי האָבן זיך געקוילערט און געטאַנצט ווי שרעטלעך. ביי מיין ברודער משה האָט זיך שוין געהאַט אָנגעצונדן די דעקע, וואָס מיט איר איז ער געווען צוגעדעקט. איך בין געווען יונג און האָב מיך נישט גע־שראָקן. פֿאַרקערט, די אַלע פֿייערן זענען מיר גאָר געפֿעלן. נאָר אַ שטיקל צייט האָט מען די שרפֿה פֿאַרלאָשן. דאָ האָט וואַרהאַפּטיק געטראָפֿן עפּעס וואָס מען קאָן אָנרופֿן אַ נס. אַ פּאָר מינוט שפּעטער — און מיר וואָלטן אַלע געוואָרן איינגעהילט אין פֿלאַמען, ווייל דאָס האַלץ איז געווען טרוקן און אָנגעזאַפּט מיט חלב. אשר איז געווען דער איינציקער מענטש וואָס איז וואָר־געווען אַזוי שפּעט און וואָס איז גרייט געווען אַזוי צו רייסן דעם גלאָק ביים טויער און זיך אַזוי איינצושטעלן פֿאַר אונז. יאָ, ס'האָט אויס־געזען, אַז דעם דאָזיקן פֿריינד איז געווען באַשערט צו טאָן אונז די העכ־סטע טובה: צו ראַטעווען אונז אַלעמען פֿון אַ העליש פֿייער.

מיר האָבן אים אַפֿילו נישט געקאָנט דאַנקען. מיר זענען געבליבן ווי פֿאַרשטומט. אשר האָט זיך געאיילט און איז באַלד אַוועק. מיר האָבן זיך אַרומגעדרייט צווישן די פֿאַרקוילטע בענק, טישן, סידורים, מחזורים, טליתים און יעדעס מאָל געפֿונען פֿונקען און רויכערדיקע העלצער. ס'זענען געווען אַלע שאַנסן, מיר זאָלן פֿאַרברענט ווערן אויף קויל.

די פֿריינדשאַפֿט צווישן מיין פֿאָטער און דעם דאָזיקן אשר איז געוואָרן אַלץ שטאַרקער, און אין דער צייט פֿון דער מלחמה, בעת מיר האָבן געהונ־גערט, האָט דער איינענער אשר אונז ווידער געהאָלפֿן ווי ווייט ער האָט געקאָנט.

נאָכדעם ווי מיר זענען אַוועק פֿון וואַרשע (אין דער צייט פֿון דער ערש־טער וועלט־מלחמה), האָבן מיר נאָך אָפּגענומען פֿון אים גריסן. אַ זון איז געשטאָרבן, אַ מיידל האָט זיך פֿאַרליבט אין אַ בחור פֿון אַ נידעריק הויז און אשר האָט געהאַט דערפֿון יסורים. איך ווייס נישט צי ער האָט דער־לעבט היטלער'ס קומען קיין וואַרשע. ער איז מכתמא געשטאָרבן פֿריער. אָבער אַזוינע יידן האָט מען געשלעפּט אין די טרעבלינקעס. זאָלן די דאָזי־קע זכרונות דינען ווי אַ מצבה אויף אים און זיינס גלייכן, וואָס האָבן געלעבט ווי קדושים און זענען אומגעקומען ווי קדושים.

קיין ארץ ישראל

ס'זענען פאַראַן מענשן, וואָס אויף זייער פנים ליגט דער שטעמפּל פון זייער גורל. אַזאַ ייד איז געווען משה בלעכער. ערשטנס, האָט ער אויסגעזען אַן ארץ ישראל ייד, אַ תימנ'ער, אָדער עמיץ וואָס קומט פון שושן־הבירה. זיין פּנים איז געווען טונקל, אָפּגעברענט, צעקנייטשט און געלבלעך, ווי פון אַ טראָפּישער זון וואָס האָט געשיינט דערויף זינט אור־אַלטע ציטן... צווייטנס, איז געווען אין זיינע אויגן אַ פאַר'חלום'טקייט אַזאַ, וואָס מ'זעט גאָרנישט אין די הינטע מקומות. ס'האָט זיך געדוכט אַז די אויגן זיינע זעען זאַכן פאַרהוילענע, ווייטע און אפשר אויך פאַרגאַנגענע, אָדער קומענדיקע. משה בלעכער האָט געקאַנט אין די קליינע אותיות, און ער האָט מיט מיין פאָטער אַלעמאָל געשמועסט וועגן איין זאַך: וועגן משיח'ס קומען. ער איז געווען געניט אין אַלע פּסוקים וואָס האָבן צו טאָן דערמיט, אין אַלע גמרא'ס און מדרשים, וואו דער קץ־משיח ווערט דערמאָנט. באַזונדער האָט ער געהאַט אַ נייגיר צו די פאַרהוילענע פּסוקים אין דניאל. ער האָט

אלעמאל זיך געגריבעלט. דערוועגן און דערביי זענען די פאר׳חלום׳טע אויגן זיינע געווארן נאך פאר׳חלום׳טער.

אפט האב איך געזען משה בלעכער אויף א דאך. די דעכער אין ווארשע זענען קרומע און געפערלעכע. אבער משה בלעכער איז געגאנגען איבער זיי מיט דער געשיקטקייט פון א נאכט־וואנדלער. א פחד פלעגט מיך באפאלן ווען איך האב אים געזען שפאנען איבער א תהום אויס־געפלאסטערט מיט גראבע שטיינער. פון דער הויך האט משה בלעכער אויסגעקוקט אין מיינע אויגן ווי א מענש מיט איבערנאטירלעכע כוחות, געוואוינט צו נסים. נישט אונטערגעווארפן די ערדישע געזעצן. אין מיטן האט ער זיך אפגעשטעלט, פארהויבן דעם קאפ צום הימל און געקוקט אין די הויכענישן, אשטייגער ווי ער וואלט זיך גערעכנט אז יעדע מינוט זאל אראפפליען צו אים א מלאך אדער א שרף מיט א בשורה פון אויס־לייזונג.

טיילמאל פלעגט ער שטעלן דעם טאטן הארבע קשיות. ער האט גע־פונען ווידערשפרוכן אין די מאמרי־חז״ל. ער האט געוואלט וויסן ווי לאנג ס׳וועט דויערן פון משיח בן יוסף׳ס גע׳הרג׳עט ווערן ביז דעם קומען פון משיח בן דוד. ער האט גערעדט וועגן דעם שופר של משיח, וועגן דעם אייזל וואס משיח וועט דערויף רייטן און ווי אזוי משיח זיצט ביי די טויערן פון רוים און בינדט־אויף און בינדט־צו די וואונדן. גרויס תרעומות האט ער געהאט אויף דעם אמורא רב הלל, וואס האט געזאגט, אז משיח וועט נישט קומען צו אידן, ווייל זיי האבן אים שוין אויפגעגעסן אין דער צייט חזקיהו. ווי אזוי קאן א צדיק זאגן אזא זאך? און וואס מיינט די משנה מיט דעם זאג, אז צווישן דער איצטיקער צייט און משיח׳ס קומען איז בלויז אז אונטערשיד אין האבן אן אייגענע מלוכה? שוין זשע איז דאס א ל ץ? ווי לאנג, אשטייגער, וועט דויערן פון משיח׳ס קומען ביז תחית המתים? און ווען וועט אראפ־נידערן דאס פייערדיקע בית־מקדש פון הימל? ווען? ווען?

משה בלעכער האט געוואוינט אין א קעלער־שטוב, אבער עס איז דארט געווען ריין און ציכטיק. א נאכט־לאמפ האט דארט אלעמאל געברענט. די בעטן זענען געווען פארבעטט. ס׳האבן זיך נישט געוואלגערט קיין שמאטעס ווי אין אנדערע קעלער־שטובן. ביי דער וואנט איז געשטאנען א שענקל מיט ספרים. איך פלעג דארט אריינקומען ווייל משה בלעכער האט געלייענט די יידישע צייטונגען און ס׳איז אמאל אויסגעקומען צו בארגן ביי אים א צייטונג. ער איז געזעסן ביים טיש מיט שפאקולן איבער דער נאז, און דארט, אין די צייטונגען, האט ער אויך נאר געזוכט די נייעסן פון ארץ ישראל און פון יענע לענדער, וואו ס׳וועט צושטאנד־קומען די מלחמה פון גוג ומגוג און גאט וועטווארפן שטיינער פון

הימל; יענע גענגטן וואו ס'געפינט זיך דער גן־עדן און דער מייך סמבטיון מיט זיינע פארלוירענע צען שבטים. משה בלעכער האט אלץ געוואוסט וועגן די דאזיקע שבטים און ער האט נישט איינמאל זיך ארויסגעכאפט, אז ווען ער קאן באזארגן די משפחה, וואלט ער זיך געלאזט זוכן די פארווארפענע ברידער אונזערע.

מיטאמאל האט זיך פארשפרייט א נייעס: משה בלעכער פארט קיין ארץ ישראל, נישט אליין, נאר מיט דער גאנצער משפחה. זיין משפחה געדענק איך נישט גענוי. עס ליגט מיר אין זין אז ער האט געהאט א דערוואקסענעם בחור, אדער אפשר צוויי. משה בלעכער'ס פארן קיין ארץ ישראל איז נישט געווען עפעס קיין קאפריז, נאר איז געלעגן ממש אין זיין גאנצן יש. מען האט זיך נאר געוואונדערט פארוואס ער האט עס נישט געטאן ביז איצט...

איך געדענק נישט אלץ. איך דערמאן זיך בלויז אפגעריסענע פרטים, ווייל איך בין נאך דעמאלס געווען גאר א קינד. מענשן האבן געהאלטן אין איין קומען צום בלעכער אין קעלער־שטוב. מען האט אים מיט־געגעבן קוויטלעך ער זאל אוועקלייגן ביי דער כותל־מערבי, ביי דער מוטער רחל'ס קבר, אדער גאר ביי דער מערת המכפלה. אלטע לייט האבן געבעטן ער זאל זיי שיקן זעקעלעך ארץ ישראל ערד. משה בלעכער איז ארומגעגאנגען אן אויפגערוימטער און די אויגן זיינע זענען געווארן עפעס אזוינע פארבענקטע, פארנאפטע, פול מיט א גליקזעליגקיים נישט פון דער־וועלט.

און אין איינעם א פארנאכט איז צוגעפארן צו אונזער הויף א ריזי־קער וואגן אזא, ענלעך צו אן אמניבוס. איך קאן ביז היינט נישט אויס־רעכענען פארוואס משה בלעכער האט באשטעלט אזא וואגן. אפשר האט ער מיטגענומען דאס מעבל? די קראכמאלנע גאס איז געווארן שווארץ. אלע זענען געקומען זיך געזעגענען. מען האט זיך געקושט, מען האט געוויינט, מען האט זיך געוואונשן משיח זאל שוין קומען און ס'זאל נעמען אן עק צום גלות. משה בלעכער'ס נסיעה האט א שמעק געטאן מיט דער גאולה, אשטיינער ווי משה בלעכער וואלט געווען א סארט פארפאסטן, א בשורה־אנזאגער. ווי באלד ער פארט אהין מיט וויב און קינדער, איז א סימן אז דער קץ־משיח איז שוין נאענט, נאענט...

ס'זענען אוועק חדשים. מיט אמאל האב איך געהערט א טרויעריקע בשורה. א בריוו איז אנגעקומען צום טאטן, און אין בריוו איז געשטאנען אז ער, משה בלעכער, קאן נישט געפינען קיין ארבעט אין הייליקן לאנד. ער לײדט נויט, הונגער. אין משך פון וואכן האט ער און די משפחה נישט געגעסן עפעס אנדערש ווי רייז מיט וואסער. א טרויער האט אנגעכאפט אונזער גאנצע משפחה. ווייל אלע האבן ליב געהאט משה

בלעכער און אלע האבן געהאפט דערויף, אז ער וועט דארט בלייבן וואוינען און ביסלעכווייז אראפנעמען אלע יידן פון דער קראכמאלנע גאס, ווארים משה בלעכער איז אויף א משונה'דיקן אופן געווען אלע־מענ'ס קרוב.

ס'איז גראד געווען פאר יום־כיפור. יום־כיפור האט מען ביי אונז נעדראווענט, און יום־כיפור צו מנחה האט מען אוועקגעשטעלט ביי אונז קערות, טעלערס, וואו יעדער האט אריינגעווארפן מטבעות פאר אלערליי צדקות: ביקור חולים, לינת הצדק, הכנסת כלה. דער טאטע האט אוועקגעשטעלט א טעלער און אויף אים ארויפגעלייגט א בלעטל פאפיר מיט גע'כתיבה'טע אותיות: פ א ר ר' מ ש ה ב ל ע כ ע ר. אונטן איז געלעגן דער בריוו וואס דער ייד האט געשריבן צום טאטן.

די יידן און יידענעס וואס האבן ביי אונז געדאוונט האבן זיך נישט געווארפן מיט קיין געלט. א פירער, א זעקסער, א צענער איז געווען א מטבע. אבער דער דאזיקער טעלער האט אין זיך געהאט א צויבער. מען האט אריינגעווארפן פערציקערס, פופציקערס, האלבע רובלס, רובלס. עמיץ האט אריינגעלייגט א פאפירן דרייער־קערבל. די נייעס אז משה בלעכער עסט מיט זיין משפחה רייז מיט וואסער האט אין אלעמען ארויסגערופן אן אומעט. ס'איז געווען ווי א סימן אז די גאולה פארזוימט זיך.

נאך יום־כיפור האט דער טאטע אוועקגעשיקט דאס געלט צו משה בלעכער. מען האט געקאנט דערפאר קויפן א סך רייז און א סך וואסער (ווייל וואסער האט מען דאמאלט אויך געמוזט קויפן פאר געלט אין דעם הייליקן לאנד). אבער ס'זעט אויס, אז ער האט בשום־אופן זיך נישט געקאנט איינארדנען, אדער אפשר האט משה בלעכער, דער בעל־חלומות, נישט געקאנט זיך צוגעוואוינען צו דעם געדאנק, אז ער דרייט זיך טאקע ארום אין דער ארץ־הקדושה? אפשר איז דער חלום געווען זיסער פאר אים ווי די וואר? אפשר האט ער נישט געקאנט מאכן קיין שלום דער־מיט וואס איבער גאט'ס ערד האבן געהערשט טערקן? אדער אפשר האט ער געהאט טענות צו די קאלאניסטן די אפיקורסים, וואס האבן אין ארץ ישראל געגאלט די בערד און נישט געהאלטן די תורה? א שמועה האט זיך פארשפרייט, אז משה בלעכער קומט צוריק.

דערנאך איז משה בלעכער צוריקגעקומען. ער האט אויסגעזען אפגע־ברענטער, געלער, געהאט מער גרויע האר אין דעם בערדל, און אין די אויגן זיינע האט געלויכטן עפעס אזא שיין, וואס מען קאן זי גארנישט שילדערן מיט קיין ווערטער. אזוי דארף אויסזען א מענש וואס איז גע־שטארבן, שוין איבערגעקומען דאס גיהנום, שוין געווען אין גן־עדן, אבער צוליב עפעס א סיבה האט מען אים געהייסן זיך אומקערן אויף דער ערד.

ער איז געקומען צו אונז. דער טאטע האט אים שעה'ן לאנג אויסגע־פרעגט. ער האט אויף אלץ געענטפערט. ער איז אומעטום געווען. אבער נענוי פארוואס ער איז צוריקגעקומען האט מען עפעס נישט געקאנט דערגיין. עפעס האט דער ייד באהאלטן.

איך האב ווידער געזען משה בלעכער ארומגיין אויף די דעכער. ער האט זיך אלץ אפטער אפגעשטעלט. ער האט ערגעץ געקוקט, עפעס גע־זוכט אין די הויכענישן וואו ער האט געקלעטערט. ער איז ווידער געקו־מען צום טאטן שמועסן און פרעגן קשיות אויף פסוקים. ער האט געהאט מיטגעבראכט פון ארץ ישראל א זעקל קריידיק זאמד, א סך שטיינדעלעך, איבערבלייבענישן פון פארצייטיקע חורבות און פון מצבות אויף היי־ליקע קברים. יעדעס מאל וואס עמיץ איז געשטארבן, איז מען געקומען צו משה בלעכער, און ער האט נעגעבן אומזיסט ארץ ישראל ערד. מען האט אים געוואלט באצאלן, אבער ער האט נישט געוואלט האנדלען מיט קיין הייליקע חפצים, מיט הקדש.

ס'איז מעגלעך, אז איך מאך טעותים אין מיין דערציילן. אבער אויף ווי ווייט איך געדענק איז געשען אזוי: משה בלעכער האט חתונה גע־מאכט די קינדער. ער איז געבליבן בלויז מיט'ן ווייב. ער האט שוין נעדארפט ווייניקער ארבעטן. ער איז אלץ אפטער געזעסן אין שטיבל און געגישטערט אין ספרים. עס זעט אויס, אז פריער, ווען משה בלעכער איז געפארן קיין ארץ ישראל, איז ער געווען א שונא פון די ציוניסטן, וואס האבן געפרואווט פארוואנדלען זיין חלום אין ממשות. משה בלע־כער האט געוואלט משיח'ן און נאר משיח'ן. אבער נאך א צייט האט ער זיך אנגעהויבן דערנענטערן צום ציוניסטישן געדאנק. נו, און אז משיח וויל נישט קומען, מוזן טאקע יידן ווארטן אז א סוף? אפשר וויל גאט אז יידן זאלן ברענגען משיח'ן מיט כוח? אפשר דארפן יידן פריער זיך דארט באזעצן און דערנאך וועט קומען צו זיי דער גואל צדק? איך געדענק, אז ער האט אנגעהויבן פירן וויכוחים מיט'ן טאטן, זיך אמפערן. מיין פאטער האט געהאלטן, אז די ציוניסטן זענען אפיקורסים, רשעים און ווילן מטמא זיין ארץ ישראל, אבער משה בלעכער האט גע־טענה'ט:

— און אפשר איז אזוי באשערט? אפשר זענען זיי משיח בן יוסף? אפשר וועלן זיי תשובה-טאן און ווערן יידן? ווער קאן וויסן וואס מ'וויל אין הימל?

— איידער מ'פארט קיין ארץ ישראל, דארף מען זיין א ייד! — האט דער טאטע גע'פסק'ענט.

— וואס זענען זיי? גויים? זיי זענען זיך מקריב פאר יידן. זיי טרי־קענען זומפן און ווערן נעבעך קראנק. זיי זענען זיך מוסר נפש. איז דאס א קלייניקייט?

— אם ה׳ לא יבנה בית, שוא עמלו בוניו בו, אויב גאָט וועט נישט בויען דאָס בית־המקדש, מיעז זיך אומזיסט די בויער.

— דאָס ערשטע בית המקדש האָבן אויך געבויט מענטשן, נישט מלאָכים. שלמה המלך האָט געשיקט צו חירם מלך צור און ער האָט צוגעשטעלט טעגנעבוימער און קנעכט.

די וויכוחים זענען געוואָרן אַלץ לענגער. דער טאַטע האָט גענומען רעדן, אַז משה בלעכער איז אַריינגעפאַלן אין דער נעץ פון די ציוניסטן. אוודאי איז ער נאָך אַ כשר׳ער ייד, אָבער עפּעס האָט זיך אים איבער־געקערט אין מוח. ער האָט אפילו געפונען אַ זכות אויף דאָקטאָר הערצל.

נאָר אַ ווייל האָבן די וויכוחים אויפגעהערט. משה בלעכער האָט זיך אַרומגעדרייט אַ פאַרווירטער, אַ נישט־דאַאיקער. ער האָט אָנגעהויבן רעדן נישט בלויז מיט דערוואַקסענע, נאָר מיט אינגלעך. ער איז געזעסן אין שטיבל און אינגלעך האָבן אים אויסגעפרעגט:

— איז דאָס אמת, אַז די שטערן אין ארץ ישראל זענען אַזוי גרויס ווי די פלוימען?

— אמת, קינדער, אמת.

— איז דאָס אמת, אַז ביים ים המלח שטייט נאָך לוט׳ס ווייב און די אָקסן לעקן זי, ווייל זיי האָבן ליב זאַלץ?

— כ׳האָב ערגעץ געהערט דערפון.

— הערט מען ווי די מוטער רחל וויינט אויף די קינדער?

— איך האָב נישט געהערט. אָבער אַ צדיק קאָן אפשר הערן.

— ר׳ משה, אין ארץ ישראל עסט מען אויך ברויט?

— אַז ס׳איז דאָ, עסט מען.

ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אויסדרוקן, אַז משה בלעכער ווערט עפּעס ווי פאַרנאַרישט. אָבער ס׳איז אַלץ געווען פון בענקשאַפט, ווייל מיט אַמאָל האָט משה בלעכער זיך אומגעקערט קיין ארץ ישראל.

דאַסמאָל איז נישט געקומען דער גרויסער וואָגן, מען האָט זיך נישט געקושט אין גאַס, נישט מיטגעגעבן קיין קוויטלעך. משה בלעכער איז עפּעס ווי פאַרשוואונדן, און ווען מען האָט זיך נאָך אַ צייט אַרומ־געזען, אַז ער איז נישטאָ און מען האָט געפרעגט וואו ער איז אַהינגע־קומען, האָט מען זיך דערוואוסט, אַז ער האָט מער נישט געקאָנט אויס־האַלטן דאָס גאָרעניש און איז צוריק אַוועק אין לאַנד פון די אבות, וואו ס׳וואַקסן פייגן, טייטלען, מאַנדלען און ציגן עסן באָקסער; אין דער מדינה, וואו הייגטיק־וועלטישע יונגעלייט גרינדן קאָלאָניעס, פלאַנצן וועלדער און רעדן אין מיטן דער וואָך לשון־קודש...

יאָרן זענען אַריבער און מען האָט מער פון משה בלעכער נישט גע־הערט. איך האָב לאַנג וועגן אים געטראַכט. עסט ער ווידער רייז מיט וואַסער? האָט ער זיך אויסגעזוכט עפּעס אַ פרנסה? אָדער אפשר איז ער אַוועק זוכן די רויטע יידעלעך פון יענער זייט סמבטיון? אויף אַזאַ ייד ווי משה בלעכער האָט מען זיך אַלץ געקאָנט גלויבן. עפּעס אַ באַהאַל־

טענער כוח האָט דעם ייִד געבונדן צו ארץ ישראל. איך וואָלט געזאָגט: אַ ביאַליקישער כוח. ארץ ישראל איז אים ממש געלעגן אויפ'ן פּנים, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ מאַפּע פון ארץ ישראל...

טיילמאָל, ווען איך פלעג שטיין אין אָוונט אויפ'ן באַלקאָן און קוקן צו דער אייזן־גאַס, וואו די גאַז־לאַמפּן זענען געוואָרן אַלץ געדיכטער, נענטער און קלענער, האָב איך מיר פאַרגעשטעלט, אַז דאָס איז ארץ ישראל — אפשר דערפאַר ווייל די אייזן־גאַס איז געווען פאַר מיר די סאַמע ווייטסטע שטרעקע וואָס איך האָב געקאָנט זען.

בטלנים

— פון וואנען נעמט זיך פרנסה ?

פון א בני־בית. אז מ׳האט א ווייב מיט קינדער — האט מען פרנסה. פארוואס האט א בחור נישט קיין פרנסה? ווייל ער האט נישט קיין בני־בית. א בחור אז ער ארבעט שוין אפילו, פארדינט ער קוים אויף זיין אויסהאלטעניש. אלע נגידים האבן ווייבער מיט קינדער. די גרעסטע רביים האבן געהאט א בני־בית. אז א ווייב איז א מענטש א האלבער גוף. כ׳האב שוין וויפיל מאל געוואלט מיט עפּעס האנדלען, נאר אז כ׳הויב מיך אויף אינדערפרי און טו א קוק אויף מיין בני־בית, ווערן מיר די הענט אפּגענומען...

אזוי האט גע׳טענה׳ט ר׳ יחזקאל, א נידעריקער ייד, א ברייטלעכער, מיט א בארד וואס איז האלב שווארץ און האלב גרוי. איבער די גוט־מוטיקע אויגן זענען געזעסן א פּאר גאלד־גערעמטע ברילן. אנגעטאן איז געווען דער ייד אין א געהאקטער קאפּאטע, אין א ניידן היטל און אין גע־פּוצטע שטיוול.

ר׳ יחזקאל איז, חלילה, נישט געווען קיין בחור. ער האָט שוין געהאַט דאָס דריטע ווייב. אָבער זי האָט נישט געטויגט, און אַ ווייב וואָס טויג נישט, איז קיין ווייב נישט. ר׳ יחזקאל האָט דאָס געגעבן צו פאַרשטיין אַזוי:

— אין אָוונט, אַז כ׳קום אַהיים פון מנחה־מעריב און זעץ זיך אַוועק ביי אַ ספר, וויל זי לויפן שלאָפן. איך קאָן נישט גיין שלאָפן נייַן אַזייגער ביינאַכט. כ׳דריי מיך אויפ׳ן געלעגער און קאָן קיין אויג נישט צוטאָן. פיר אַזייגער פאַרטאָג מוז זי שוין אויפשטיין צו די פיש. ס׳ווערט אַ טועניש, אַ גייעניש. זי צינדט אָן דעם לאָמפּ און וועקט מיך אויף. זי און די טאָכטער אירע נעמען שלעפּן די וואַנעס און די באַליעס, וואו זי האַלט די פיש. דערביי שילט זי מיט טויטע קללות. זיי גייען אַוועק און קאָכן מיר אַפילו נישט אָפּ קיין גלעזל וואַרימס. אין אָוונט קומען זיי צוריק געפּרוירענע, בייזע און מ׳לויפט באַלד שלאָפן. איז דאָס אַ בני־בית? מ׳האַלט מיך פאַר אַ שיינדל, כ׳זאָל מאַכן שבת קידוש. זי וויל נישט מער און נישט ווייניקער, נאָר כ׳זאָל מיך אויך אַרומשלעפּן מיט די פיש. ניין, דאָס איז נישט קיין בני־בית!

— פאַרוואָס זשע גט איר זיך נישט? — האָט מען אים געפרעגט.

— זי וויל נישט קא׳ גט. צווייטנס, אַז כ׳האָב נישט קא׳ פּרנסה, ווי קאָן איך זי גט׳ן? כ׳וועל בלייבן אָן אַ שטיקל ברויט און אָן אַ נאַכט־לעגער. צו גט׳ן זיך, דאַרף מען אויך האָבן פּרנסה.

— ווי זשע וועט קומען די קאַץ איבער׳ן וואַסער?

— דערפאַר איז מיר טאַקע נישט גוט.

ר׳ יחזקאל איז געווען אַן איינגייער ביי אונז אין שטוב. ער איז געקו־מען, האָט געטרונקען טיי און געגעסן אויך. ער האָט מיך אויסגעלערנט שפּילן שאַך. ער האָט געהאַט אַ שוואַכקייט צו דערפינדונגען. אין די קעשענעס זיינע האָבן זיך אַלעמאָל געוואַלגערט אַלערליי שנירלעך, שפּרינג־פעדערס, רעדעלעך, שפּינדלעך, שטיקלעך דראָט און נאָך אַזוינע מאַטע־ריאַלן, וואָס דערפינדער דאַרפן האָבן. ער האָט אַריינגעקוקט אין ספר הברית און אין ביכער אַזוינע, וואָס לערנען מאַכן טינט, טוש, אַלערליי זאַלבן און שמירעכצער. ער האָט וועגן אַלץ אַריינגעטראַכט. פאַרוואָס איז זומער הייס און ווינטער — קאַלט? פאַרוואָס ווערט פון וואַסער אייז און פון אייז צוריק וואַסער? פאַרוואָס האָבן די מצריים געקאָנט מאַכן כישוף און די היינטיקע מענטשן קאָנען נישט? און וואָס געפינט זיך נאָך אַמעריקע, נאָך כינע, נאָך די הרי חושך? ער האָט געבלעטערט אין ספרים׳לעך, געזוכט אַן ענטפער. היינט ווי קאָן אַזאַ ייד זיך אָפּגעבן מיט פיש? ווי קאָן ער שטיין אין יאַנאַש׳ס הויף מיט אַ חברה פּראָסטאַקעס, גרוביאַנעס און פאַרקויפן אַ יידענע אַ העכט אָדער אַ שלייען? ס׳איז נישט פאַר אים.

דער סך־הכל איז, אז ער איז געבליבן אן א בני־בית און אז מ׳האט נישט קיין בני־בית, האט מען נישט קיין פרנסה. איינס שלעפט נאך דאס אנדערע.

ר׳ יחזקאל איז נישט געווען דער איינציקער. עס האבן זיך געדרייט ביי אונז נאך אנדערע פארלאזענע מענטשן, יעדער מיט זיין אמת׳ער אדער אויסגעדרוקטער טראגעדיע.

אן אפטער ארייננייער איז געווען ביי אונז מאטעס. אט דעם מאטעס׳ן האב איך נאך געדענקט פון לעאנטשין, פון דעם שטעטל ביי דער ווייסל וואו איך בין געבוירן געווארן. ער איז דארט געווען אן איידעם ביי הירשל שוויינער. ער פלעגט אויך קומען קיין ראדזימין צום רבי׳ן. מאטעס איז געווען א קליינוואוקסיקער, ברייט־בייניק, מיט גרויסע הענט און פיס, מיט לאנגע פאות און מיט א פנים וואס ס׳איז דערויף געלעגן א סך גוט־מוטיקייט און א סך בטלנות. ווי מיין טאטע, האט מאטעס זיך פון קינד־וויז אן אפגעגעבן מיט ידישקייט. ער האט נאך גערעדט פון רביים, צדיקים. דער שווער זיינער, הירשל שוויינער, האט אים געוואלט מאכן פאר א סוחר. אבער מאטעס האט נישט געטויגט צו מסחר. ער האט אויך נישט געהאט קיין צייט דערצו, ווייל ער האט געדאוונט שחרית דריי שעה אויפ׳ן זייגער. נעגעסן האט ער ברויט מיט ציבעלע, און באלד דערנאך זיך געזעצט לערנען. מאטעס האט פשוט נישט פארשטאנען ווי אזוי מ׳קאן זיך אפגעבן מיט עפעס אנדערש ווי יידישקייט. ס׳איז דא אזויפיל צו לערנען! ס׳זענען דא אזויפיל תפילות, אזויפיל חסיד׳ישע ספרים, אזוי־פיל מדרגות צו דערגרייכן! אזויפיל שדים, רוחות און לאפיטוטן ווילן דעם מענטש אראפשלעפן אין שאול תחתיה און מען מוז קענען זיי פירן מלחמה. היינט ווי אזוי קאן מען זיך אפגעבן מיט א געוועלב, בהמות, מילכיקס, און נאך אזוינע וואכעדיקע זאכן?

הירשל שוויינער האט געוואלט א גט, אבער די טאכטער זיינע, לאה, האט זיך נישט געוואלט גט׳ן. זי האט, דוכט זיך, שוין געהאט א פאר קינדערלעך אויך. לאה איז געזעסן ביים טאטן אין לעאנטשין און מאטעס האט זיך געוואלגערט אין ווארשע.

מיט אמאל איז מאטעס געווארן אן אומאנער חסיד.

ער האט אזוי לאנג געזוכט דעם אמת׳ן צדיק, ביז ער האט געפונען דאס אומאנער חסידות. ס׳זענען געווען א סך רביים, אבער ר׳ נחמן איז געווען דער גרעסטער. ס׳זענען דא א סך חסיד׳ישע ספרים, אבער זיי קא־נען זיך נישט פארגלייכן צום ליקוטי מוהר״ן, צום ליקוטי תפילות, צום ליקוטי הלכות, און צו ר׳ נחמנ׳ס מעשיות, וואס יעדע פון זיי איז פול מיט רזין דרזין. מאטעס האט זיך מיט לייב־און־לעבן ארייגעווארפן אין דעם אומאנער חסידות. ער איז אריינגעקומען צו אונז און אז א ווארט זיך אוועקגעשטעלט טאנצן און פאטשן מיט די הענט. דערביי האט ער געקנאקט מיט די פינגער און געפרופן ר׳ נחמנ׳ס ווערטער:

— קיין יאוש איז גאָרנישט פאַראַן !...

— מיין פּייערל וועט טליען ביז משיח וועט קומען !

מאַטעס האָט געהאַט איין פאַרלאַנג : אַוועקפאָרן קיין אומאַן און דאָרט אָפּזיצן די יאָרן אין דער קלויז, וואָס מען האָט אויסגעבויט אויפ'ן רבי'נס קבר. אמת, מאַטעס איז געווען אַ כּהן, און אַ כּהן טאָר נישט גיין אויף אַ בית־עולם, אָבער ס'שטייט דאָך : קברי צדיקים אינן מטמאים, די קברים פון צדיקים זענען נישט מטמא. אָבער צו קומען קיין אומאַן, דאַרף מען אויף הוצאות. אויך האָט מאַטעס געוואָלט מיטנעמען זיין ווייב לאה און די קינדערלעך, זיי זאָלן אויך זיין נאָענט צום רבי'נס קבר. אָבער הירשל שווייגער האָט נישט געוואָלט, אַז זיין טאָכטער און די אייניקלעך זאָלן פאַרוואַגלט ווערן ערגעץ קיין רוסלאַנד. און פון וואַנען וועלן זיי דאָרט לעבן ? דערפון וואָס מאַטעס וועט טאַנצן אויפ'ן רבי'נס קבר ?

ר' יחזקאל און מאַטעס זענען ביידע געווען בטלנים. אָבער זיי האָבן זיך איינער דעם אַנדערן נישט פאַרשטאַנען. מאַטעס האָט געטאַנצט, גע־הויבן די אויגן צום הימל, געשריגן אַז די וועלט איז פול מיט שמחה, גע־פּאַטשט מיט די הענט, און יחזקאל האָט געקראַצט די באָרד און גע־פרעגט :

— פון וואַנען נעמט זיך האַגל ? ווי באַלד זומער איז וואַרעם, ווי אַזוי קאָן דער רעגן ווערן געפרוירן ?

— אין דער הויך איז קאַלט — האָט מיין טאַטע געזאָגט.

— אויב ס'איז קאַלט — פאַרוואָס ווערט נישט קיין שניי ?... און פאַר־וואָס האַגלט נישט ווינטער ? עפּעס אַ שׂכל מוז דאָך זיין דערביי.

— שׂכל שמייכל, אַלץ איז פון הימל ! — האָט מאַטעס זיך אָנגערופן מיט אַ שטומפּיק לשון. — אויף אַלץ זענען דאָ שׂרים, ממונים. יעדעס גרעזל האָט אַ מלאך וואָס שלאָגט עס און הייסט עס וואַקסן.

— יאָ, אָבער פאָרט, ס'מוז דאָך זיין עפּעס אַ גערדאַנק...

מאַטעס האָט געקראָגן אויף הוצאות און איז אַוועקגעפאָרן קיין אומאַן, נישט אויף צו בלייבן, נאָר דערווייל זיך אומצוקוקן. ער האָט זיך אָפּ־געזוימט לאַנגע חדשים. ער איז צוריקגעקומען אַן אָפּגעריסענער, אַן אָפּגעשליסענער, מיט אויסגעדרייטע שטיוול און מיט איינגעפאַלענע באַקן. אָבער די אויגן האָבן געלויכטן. ער איז נישט אַריינגעקומען צו אונז, נאָר אַריינגעטאַנצט. דער טאַטע האָט אים געפרעגט ווי ס'איז אים צו־געגאַנגען אין אומאַן, און מאַטעס האָט גערעדט און געזונגען און גע־טאַנצט.

— ס'גן־עדן, ס'גן־עדן !...

ער איז יעדעס מאָל פונסניי אַריינגעפאַלן אין התלהבות, אָבער מ'האָט פון אים ווי ס'איז אַרויסגעקראָגן די פאַקטן : דעם רבי'נס קלויז שטייט

אויף ר' נחמנ'ס קבר. מ'שפירט באשיינפערלעך ר' נחמנ'ס נשמה. זי שוועבט אין אלע ווינקעלעך. זי לייכט אין יעדן ליכטל. מ'זיצט דארט, מען דאוונט, מען לערנט דעם רבי'נס ספרים, מ'זינגט, מען טאנצט און אזוי גייען אדורך די טעג, די וואכן, די חדשים. אזוי ווי מ'קומט אריין אין דער קלויז, קריגט מען ליב יעדן ייד, יעדעס יינגל, יעדעס קינד. מען איז גרייט יעדן אויסצוקושן יעדעס אבר. אז עס איז דא צו עסן, עסט מען, און אז ס'איז נישטא — פאסט מען. שלאפן שלאפט מען טאקע אין דער קלויז, איבער'ן רבי'נס קבר.

— און מ'האט נישט קא' מורא ? — האב איך געפרעגט.

— מורא פאר'ן רבי'ן ? שוטה ! די רשעים זענען ביים לעבן טויטע, און די צדיקים זענען נאכ'ן טויט לעבעדיקע. דער רבי לעבט ! ער לעבט ! ער דרייט זיך ממש ארום אין קלויז. ער רעדט צו אונז, ער זאגט תורה... איין טאג אין אומאן איז מער ווערט פון אלע תענוגים פון דער־וועלט !... ווען מ'גיט מיר ראטשילד'ס פארמעגן, כ'זאל נישט פארן צום רבי'ן, וואלט איך מיך אויסגעלאכט. טיפש !

מאטעס איז געקומען נאך דער משפחה, אבער הירשל שווייגער איז גע־קומען פארלאנגען פאר דער טאכטער א גט. לאה איז אויך מיטגעקומען. זי האט געוויינט, געוויינט. ס'האט געשמעקט פון איר מיט דארף און פריש־געמאלקענער מילך. זי האט יעדעס מאל געפרעגט די איינענע קשיא :

— פארוואס קאנען מיר נישט לעבן ווי אלע פארפעלקער ?

און זי האט זיך באגאסן מיט טרערן.

איך געדענק נישט גענוי די איינצלהייטן. דוכט זיך מיר אז מאטעס האט סוף־כל־סוף אפ'גע'גט לאה'ן. צוליב עפעס א סיבה איז ער געבליבן שטעקן אין פוילן. ער האט זיך ערשט געלאזט קיין אומאן נאך דער באלשעוויסטישער רעוואלוציע. ער האט זיך דורכגעריסן דורך גרענעצן, ארמייען, באנדעס, פאגראמען און איז אוועק קיין אומאן. וואס דארט האט פאסירט ווייס איך נישט. איך האב געהערט אז די באלשעוויקעס האבן א צייט נישט געטשעפעט די קלויז אויפ'ן אומאנער בית־עולם. אבער שפעטער האבן זיי אלץ חרוב געמאכט. מאטעס האט מסתמא פארענדיקט ערגעץ אין א קאנצענטראציע־לאגער, אדער איז א באלשעוויסטישער טורמע.

אבער לאמיך נישט פארלויפן די צייט.

יחזקאל און מאטעס זענען נישט געווען די איינציקע בטלנים וואס זענען צו אונז געקומען. דער טאטע האט צוגעצויגן די דאזיקע יידן ווי א ליכט ציט־צו זומער ביינאכט — באבעלעך.

א קליינער יונגערמאן, א ברייטלעכער, מיט א געל בערדעלע, איז גע־קומען צו אונז פון עפעס א שטעטל אין פוילן. ער האט דארט געהאט א ווייב, א שווער, אפשר א קינד אויך, אבער ער האט אלץ איבערגעלאזט.

געקומען איז ער צופוס. ער האט געטראגן מיט זיך א טלית־ותפילין און אין טלית־זאק איז געלעגן א ספר וועגן ייד הקדוש, „נפלאות היהודי". ווי אויסטערליש, נאר דער יונגערמאן איז געקומען קיין ווארשע לערנען קבלה. אין דעם שטעטעלע, האט ער געזאגט, לאזט מען אים נישט צורו. אין ווארשע האט ער זיך נאכגעפרעגט אויף א רבי'ן און אזוי לאנג גע־זוכט, ביז מ'האט אים נאראיעט דעם טאטן. אומזיסט האט דער טאטע זיך געבעטן ביי ־עם יונגנמאן, אז ער איז נישט קיין מקובל. ער קאן אליין נישט קיין קבלה, — הייגט ווי אזוי זאל ער לערנען אנדערע? דער יונגער־מאן האט געהאלטן אז ס'איז עניוות פון טאטנ'ס זייט. ער האלט זיך קליין, — דעריבער זאגט ער אזוי. דער טאטע האט אים געגעבן א פאר ספרים — עמוד העבודה, שפע טל, שערי אורה — און דער יונגערמאן איז געזעסן ביי אונז און געטאן אין קבלה. גענעכטיקט האט ער ביי אונז אין בית־דין־שטוב. אינדערפרי האט ער ביי אונז געגעסן אנבייסן, אין אוונט איז ער געקומען אויף נאכטמאל. די מאמע האט גע'טענה'ט, אז זי האט נישט צו געבן קיין קעסט אט־דעם יונגנמאן, אירע אייגענע קינדער האבן נישט גענוג, נאר מיין פאטער האט געענטפערט:

— כ'קאן נישט ארויסווארפן קא' ייד!

ס'זאל נישט הייסן אז דער יונגערמאן עסט ביי אונז אומזיסט, האט דער טאטע אים פארגעשלאגן ער זאל לערנען מיט מיר א שיעור. ער האט זיך פארקייטלט מיט מיר אין שלאף־שטוב און מיט מיר געלערנט די גמרא סוכה. אין מיטן לערנען האט ער צו מיר א זאג געטאן:

— וואס ט'זיין אונזער תכלית, הא?

— וואס'ער תכלית?

— ווי לאנג וועלן מיר דא אזוי זיצן?

— וואס זאלן מיר טאן?

— לאמיר אוועק.

— וואוהין אוועק?

— וואו די אויגן וועלן טראגן.

— וואו וועלן מיר נעמען עסן?

— מאן דיהיב חיי, יהיב מזוני (ווער ס'גיט לעבן, גיט אויך שפייז).

דער דאזיקער יונגערמאן האט געבענקט נאך פארציימנס, ווען יונגעלייט פלעגן אוועקגיין צו א רבי'ן, ווייקן אין יידישקייט, פארגעסן די וועלט. ער האט מיר אנגערעדט מיר זאלן צוזאמען ווערן צדיקים. ס'זענען נאך דא הייליקע יידן, — אויב נישט אין פוילן, איז אין ארץ־ישראל. אין ירושלים, אין צפת זענען נאך דא מקובלים. מיר'ן זיך באזעצן ערגעץ אין א הייל. ס'וועט זיין ביי אונז שטענדיק יום־כיפור. בייטאג וועלן מיר פאסטן, אין אוונט וועלן מיר איבערבייסן. מ'דארף דארט נישט קיין געלט. באקסער

וואקסט אויף דיביימער און ווער ס'וויל, קאן רייסן. ס'זענען דארט דא ישיבות, וואו מ'קאן זיצן און לערנען און זיך אפגעבן מיט קבלה. איך האב אים געפרעגט ווי אזוי מיר קאנען קומען אהין און ער האט גע־ענטפערט:

— צופּוס.

— צופוס קא' ארץ־ישראל?

— פארוואס נישט?

— איר ווייסט דען דעם וועג?

— יא, דורך סטאמבול.

איך האב גאנץ גוט געוואוסט אז איך וועל נישט אנטלויפן פון דער היים און זיך לאזן מיט דעם דאזיקן יונגנמאן צופוס קיין סטאמבול, אבער די רייד זיינע האבן מיך ווי פאר'כישופ'ט. איך וועל אויסוואקסן א צווייטער ארי' הקדוש, אדער א ר' חיים וויטאל. ביינאכט וועט זיך צו מיר אנטפלעקן אליהו און מיט מיר לערנען סודות התורה. ווען איך וועל צו־שליסן די אויגן, וועט די נשמה מיינע אויפגיין אין הימל. איך וועל אומע־טום זיין: אין היכל קן צפור, אין היכל המשיח. איך וועל רעדן מיט מלאכים און ווייזן נסים. איך וועל, ווי שלמה המלך, פארשטיין די שפראך פון שדים, פון אויערהאן און פון ווילטיר. ווער ווייסט? אפשר וועל איך ווערן משיח. איך וועל אוועק צו די טויערן פון רוים, זיצן דארט און בינדן די וואונדן. מיט אמאל וועל איך דערהערן א קול:

— יצחק, דו ביזט משיח!...

און איך וועל אויפזיצן אויף אן אייזל און אוועקרייטן קיין ירושלים.

אין איינעם א טאג איז אנגעקומען צו אונז א טעלעגראמע. די טעלע־גראמע איז נישט געווען צו אונז, נאר צו דעם דאזיקן יונגנמאן. ס'איז דארט געשטאנען: דיין ווייב איז געשטארבן. קום גלייך צו פארן.

די מאמע האט פארבראכן די הענט.

— דאס האט ע ר איר דעם טויט געמאכט. אזוינע לייט הרג'ענען מענטשן!...

דער יונגערמאן איז געקומען און מ'האט פאר אים פארגעלייענט די טעלעגראמע. ער האט געפרעגט:

— ווען דארף איך רייסן קריעה?...

ער האט זיך אויפגעהויבן און איז אוועקגעפארן. דער טאטע האט אים נעגעבן אויף הוצאות. ער האט געזאלט צוריקקומען, נאר ער האט זיך מער קיינמאל נישט געוויזן. אבער ער האט איבערגעלאזט אין מיר א בענק־שאפט נאך ווייטע וועגן, פארבארגענע צדיקים און היילן וואו מקובלים זיצן אין ווייס־זיידענע זשופיצעס און לערנען סודות התורה...

אַן אומהיימליכע שאלה

שבת־צו־נאַכטס איז אַלעמאָל געווען ביי אונז האַלב יום־טובדיק, באַזונדערס אין ווינטער. פריער איז דער טאַטע געזעסן מיט אידן ביי שלוש־סעודות. אין שטוב איז געווען פינסטער חושך. די יידן האָבן געזונגען „בני־היכלא" און אַנדערע זמירות. מען האָט געגעסן אַלט־געבאַקענע חלה מיט אַ שטיקל פיש, אָדער הערינג. מיין פאָטער האָט אַלע יאָרן געהאַט חשק צו זיין אַ גוטער־ייד און ער האָט געזאָגט פאַר דעם עולם תורה. איך בין אַלעמאָל געשטאַנען הינטער זיין שטול און זיך צוגעהערט. דער טאַטע האָט געמאַכט אַש־און־פאַרעך פון די פאַרגעניגנס פון דער וועלט. ער האָט דערציילט וועגן די תענוגים וואָס די צדיקים האָבן אין גן־עדן, ווי זיי זיצן אויף שטולן מיט קרוינען אויף די קעפּ און מען אַנטפּלעקט זיי די סודות פון דער תורה. אַזוי ווי ער האָט גערעדט, אַזוי האָבן אין הימל זיך אָנגעצונדן די שטערן און גאַנץ אָפט איז אויך אַרויסגעשוואומען די לבנה. דעם טאַטנ׳ס רייד וועגן דער נשמה, דעם כסא הכבוד, האָבן זיך ביי מיר פאַרבונדן מיט

די ליכטיקע שטערן, מיט דעם פנים פון דער לבנה, מיט די געשטאַלטן פון די וואָלקנס. די סודות התורה זענען געוואָרן איינס מיט די סודות פון דער דאַזיקער וועלט, וואָס איך האָב קיינמאָל נישט אַזוי באַשייַנפּערלעך געשפּירט ווי שבת אין די שפּעטע שעה'ן איידער מען צינדט אָן אַ ליכט. אין אַ צווייטער שטוב איז געזעסן די מאַמע און געמורמעלט „גאָט פון אַברהם". אונזער וואוינונג איז אין דעם בין־השמשות געווען פול מיט גאָט, מיט מלאכים, מיט סודות און מיט אַ בענקשאַפט אַזאַ און אַ גאַרעניש, וואָס מען קאָן גאָרנישט איבערגעבן מיט קיין ווערטער.

אָבער צום סוף איז דער ליבער שבת קודש אַוועק און עס איז געקומען די גוטע וואָך. מען האָט אָנגעצונדן ליכט, געדאַוונט מעריב, געמאַכט הבדלה. דער טאַטע און די אַנדערע יידן האָבן איינגעטונקען די פינגער אין פאַרגאָסענעם ווייַן און צוגעלייגט צו די וויעס, אַ סגולה צו פּרנסה. ווינטער האָט די מאַמע אין קיך גלייך זיך גענומען קאָכן די פליישיקע גריץ. דער טאַטע האָט געזאָגט „ויתן לך" און די מעשה מיט דעם איש חסיד, וואָס האָט פאַרקויפט אליהו הנביא'ן פאַר אַ קנעכט און פאַר אים באַקומען אַכט הונדערט טויזנט רענדלעך. מען האָט איינגעהייצט דעם אויוון. ס'האָט אויפגעלויכטן דער בליך־לאָמפּ. אידן זענען געזעסן אין שבת'דיקע מלבושים, געטרונקען טיי מיט ציטרין און געשמועסט חסידות און וועלט־זאַכן. אין שטוב האָט געשמעקט מיט הבדלה־וואַקס, וואַרעמקייט, נענעלעך פון בשמים־ביקסל, און מיט נסים. מיין פאָטער איז געווען אַ רוביבערער און ער האָט שטילערהייט געהאַט אויסגעקוקט מען זאָל שוין מעגן פאַררויכערן אַ פּאַפּיראָס, אָדער גאָר ליולקע־ציבוק.

אין יענעם שבת־צו־נאַכטס איז געהאַט אָנגעפאַלן אינדרויסן אַ פרישער שניי און דער דרויסן איז צוליב דעם געוואָרן העל ווי אין אַ סאָרט נאַכטישן טאָג, אָדער באַטאָגישער נאַכט. אויף די שויבן פון אויבערלופט האָבן געבליט פראָסט־ביימער, וואָס האָבן דערמאָנט אין סיביר און אין ארץ־ישראל.

אין מיטן דער דאַזיקער האַפּערדיקייט לכבוד דער פולער וואָך, וואָס זאָג־צו ברכה און הצלחה, עפנט זיך די טיר און עס קומט אַריין אַ ייד אַן אָרימאַן. ער האָט נישט אויסגעזען גלאַט ווי אַן אָרימאַן, נאָר ווי אַן אביון פון אַ מעשה־ביכל. די קאַפּאָטע איז געווען פול מיט לאַטעס, פול מיט ריסן, און עס האָט אַרויסגעקוקט די קוטיקע וואַטע און די זאַקלייוונט. דאָס היטל איז געווען אָפּגעשיילט. די באָרד איז געווען געפּרוירן און מיר דוכט זיך, אַז עס האָבן אויף איר געהאַנגען אייז־צעפּלעך. דער ייד האָט אַריינגעבראַכט מיט זיך די וואַכעדיקע קעלט און די האַרבקייט פון דרויסן.

— גוט־וואָך, רבי.

— גוט־וואָך, גוט יאָר. וואָס זאָגט אַ ייד?

איך האָב אָנגעשטעלט די אויגן. דער דאַזיקער קבצן האָט מיך דערמאָנט אין די מעשיות פון די ל"ו צדיקים. ער איז ענלעך געווען אין מיין פאַנ־

טאַזיע צו די פאַרבאַרגענע וואַסער־טרעגער און הייזער־גייער וואָס אויף זיי שטייט די וועלט.

— רבי, כ׳וויל פרעגן אַ שאלה.

— נו, פרעגט.

— רבי, מעג מען שלאָפן מיט אַ טויט ווייב?

אין שטוב איז געוואָרן מאָדנע שטיל. אַ שוידער איז מיר דורכגעלאָפן דורך די ביינער. די יידן זענען געוואָרן בלאַס. דעם טאַטנ׳ס פנים איז געוואָרן ווי פאַרשטאַרט.

— כ׳ווייס נישט וואָס איר רעדט — האָט דער טאַטע צום סוף אַרויס־געשטאַמעלט.

— רבי, כ׳בין נישט משוגע — האָט דער ייד געזאָגט. מיין ווייב איז פרייטאָג געשטאָרבן. איך וואוין אין אַ קעלער־שטוב און עס לויפן אַרום די מייז. די לוויה וועט ערשט זיין זונטאָג בייטאָג. איך קאָן נישט לאָזן ליגן דעם מת אויף דער ערד, ווייל די מייז וואָלטן זי חלילה צעגריזשעט. איך האָב נישט מער ווי איין בעט. מוז זי ליגן אין בעט. איך אַליין, רבי, קאָן אויך נישט שלאָפן אויף דער ערד. די שטשורעס וואָלטן מיך צעביסן. איין נאַכט בין איך שוין ווי עס איז איבערגעזעסן. אָבער כ׳האָב מער נישט קיין כוח. ווייל איך וויסן, רבי, צי כ׳מעג ליגן נעבן דער טויטער אין בעט — — —

אַזוי ווי דער ייד האָט אַרויסגעזאָגט די לעצטע ווערטער, האָב איך געזען עפּעס אויף מיין טאַטנ׳ס פנים, וואָס כ׳האָב קיינמאָל פריער נישט געזען. דאָס פנים איז אים ממש געוואָרן פאַרוואַשן מיט טרערן. ס׳האָט געטאָן אַ גאָס און אַלץ איז געוואָרן נאַס: די אויגן, די באַקן, די רויטע באָרד. צווישן די יידן איז געוואָרן אַ שאָרכעניש, אַ גערודער. אַ זיפץ האָט זיך אַרויסגעריסן פון אַלעמענ׳ס העלזער. ס׳האָט זיך דערהערט אַ שאָרעניש פון שטיוול איבער׳ן דיל, אַ פּויקעניש פון פינגער אין טיש. דער טאַטע האָט אַרויסגענומען די קעשענע־פּאַטשיילע און גענומען ווישן די אויגן און שנייצן די נאָז. דאָס קול זיינ׳ס האָט זיך געבראָכן. ער האָט אַ זאָג געטאָן:

— יידן, עצ׳ט געהערט? ווי געוואַלד, ווי געוואַלד!...

— רחמנא לצלן! — האָט אַ זאָג געטאָן איין חסיד.

— לא עלינו! — האָט אים אַן אַנדערער געענטפערט.

— נו, יידן, וואָס שווייגט מען? לאָמיר עפּעס טאָן!...

די יידן האָבן נישט געהאַט אין די אַטלעסענע קאַפּאָטעס קיין געלט, אָבער אַלע זענען געווען שכנים. יענער איינער איז געלאָפן אַהיים ברענגען געלט. דער טאַטע האָט געהאַט ליגן זיינע פּאָר רובל אין אַ בלעכן שאַכטל אַזאַ און ער האָט גלייך אַרויסגענומען עטלעכע זילבערנע קערבלעך. די מאַמע אין קיך האָט דערהערט, אַז עפּעס איז אַ בהלה אין דער „גרויסער שטוב״ און זי איז אַריינגעקומען פרעגן וואָס ס׳איז געשען. זי איז געוואָרן בלאַס, רויט און ווידער בלייך. אין אַזוינע פאַלן איז גלייך ביי דער מאַמע׳ן דאָס שייטל געוואָרן צעקאָדלט, אַ שטיינער ווי דאָס

שײטל װאַלט געװען אַ לעבעדיקע זאַך און געהאַט אױגן און אױערן. פּאַסמעס האָר (ס'זענען געװען זײדענע האָר. נישט קײן אמת'דיקע) האָבן איר געגומען פֿאַלן איבער'ן שטערן, די באַקן. אַ האַרנאַדל איז אַרױס־געשפּרונגען. דער גרעק איז געװאָרן לױז. די מאַמע איז אַרײַן אין קיך, גענומען טראָגן פֿאַר דעם ייִד כּיבוד: טײ, אַ קיכל, אַ רעשטל פֿון פֿלױ־מען־צימעס. דער אבֿיון איז אַרײַן אין קיך װאַשן די הענט. אַ יונגערמאַן איז צוריקגעקומען און צו־װײסן געטאַן, אַז אַחוץ געלט האָט ער געבראַכט מיט זיך אַ סאַרט צוליִיג־בעטל. שכנ'טעס זענען אַרײַן צו אונדז, פֿאַרבראַכן די הענט, זיך אױסגעמישט מיט די מאַנסלײט.

— מ'דאַרף אַהין אַריבערגײן! — האָט עמיץ געזאָגט.

מײַן פֿאָטער האָט נישט געטאָרט גײן אין אַ שטוב, װאו עס ליגט אַ מת, װײל ער איז געװען אַ כּהן. אָבער די אַנדערע ייִדן זענען געװען ישׂראלים. אַזױ װי דער ייִד האָט געגעסן און דערקװיקט דאָס פֿאַרשמאַכטע האַרץ, האָט מען געטראָגן נדבֿות פֿון אַלע זײַטן. עמיץ האָט געבראַכט אַ שפּענצער, אַ לײַבל, אַ פּאָר שקאַרפּעטן, אַ היטל. מען האָט אָנגע־טראָגן פֿאַר דעם אבֿיון אַ גאַנצן אױסשטײער. נאָכדעם װי ער האָט אָפּ־געגעסן און געמאַכט אַן „על המחיה", איז אַ גאַנץ געזעמל אים נאָכגע־גאַנגען. װער ס'האָט געטראָגן דאָס בעטל, װער די שפּײַז. איך האָב נישט געטאָרט מיטגײן, װײל כ'בין אױך געװען אַ כּהן. דערצו האָב איך פֿון קינדװײַז אָן געהאַט אַן אומגעהײערן פּחד פֿאַר אַזעלכע זאַכן. אָבער די נײַגעריקײט מײַנע איז, אַפּנים, געװען נאָך שטאַרקער. דער ייִד האָט געװאױנט אין נומער 6 אָדער 8. מיר זענען אַרײַן אין הױף. ס'רובֿ ייִדן זענען געבליבן שטײן אינדרױסן. אַנדערע האָבן זיך געלאָזט אַראָפּגײן מיט די פֿינסטערע טרעפּ. איך האָב געכאַפּט אַ בליק אין דעם פֿענסטערל און דערזען אַ פּחד'ימדיק בליק. דאָס איז נישט געװען קײן קעלער־שטוב, נאָר אַ גרוב, אַ טיפֿער לאָך אין דער ערד. די װענט זענען געװען שװאַרץ װי אַ קוימען. אין דער שװאַרצקײט האָבן געטליעט צװײ ליכט און ער־געץ אין בעט איז געלעגן עפּעס קנױליקס, איבערגעדעקט מיט אַ קאָלדרע, אָדער אַ שאַל. ריכטיק זען האָט מען נישט געקאָנט, װײל די שײַבלעך זענען געװען פֿאַרפֿרױרן, פֿאַרשמידט מיט אײַז, און בלױז אין מיטן איז געבליבן אַ שטיקל רײן, אָדער אפֿשר איז אַ שטיקל שױב אָפּגעגאַנגען פֿון די הײסע אָטעמס? דער דאָזיקער ייִד האָט געװאױנט ממש אין דער ערד. דאָרט, אין דער פֿינסטערניש, אין דער קעלט, אין דער פֿײַכקײט, אין דער בלאָטע, האָט ער אָפּגעביטערט די יאָרן מיט אַ װײַב און מיט מחנות שרצים, װאָס האָבן געפֿירט מלחמה מיט אים און מיט זײַן לײַב, מיט זײַן שטיקל ברױט. איצט האָבן די דאָזיקע שרצים געװאָלט אױפֿ־פֿרעסן דעם פֿאַרפּײַניקטן גוף.

צװײ געפֿילן האָבן אין מיר זיך געראַנגלט. דער פּחד האָט געהײסן אַװעקלױפֿן. דער נײַגער האָט פֿאַרלאַנגט נאָך אַ קוק, נאָך אַ בליק. איך האָב װאָסל געװאָלסט, אַז פֿאַר יעדן בליק װעל איך צאָלן מיט שלעכטע חלומות, מיט מורא, מיט ציטערניש, מיט דמיונות אַזעלכע, װאָס גאַנץ־

אוים דעם מארד פון די ביינער, אבער איך האב יעדעס מאל פונסניי צונעבויגן דעם קאפ. דאס איז נישט געווען קיין דירה, נאר א הייל פון חשכות, א לעבדיק קבר. די פלעמלעך וואס האבן אונטן געטליעט און געגלימערט האבן נאך פארשטארקט די פינסטערניש. מיר האט זיך גע־דוכט אז איך זע ווי שדים, רוחות, לאפיטוטן שפרינגען ארום אין דעם דאזיקן טמא ארט, היפערן צוזאמען מיט די שאטנס, נעמען־אן פארכטיקע געשטאלטן. קאן א מענש לעבן אין אזא תהום? קאן א מענש דא בלייבן און נישט ווערן משוגע? איז א מענש אזוי שטארק? אין שיידל איז מיר געווארן ענג. איבער'ן רוקן איז מיר געלאפן אן אייזיקע האר. איז נישט אמאל דער דאזיקער ארימאן אויך איינער פון די שדים, דער כטרא־אחרא?...

יידן און יידענעס האבן זיך אונטן געפארעט. עפעס האט מען געהויבן. עמיץ האט איבערגעטראגן די פלעמלעך. איך האב שוין געוואלט אנט־לויפן, אבער גיין אהיים אליין נאך דעם דאזיקן זעעניש האב איך נישט געקאנט. עמיץ האט מיך געמוזט ארויספירן איבער אונזערע טרעפ, וואס זענען טיילמאל אינגאנצן נישט געווען באלויכטן און טיילמאל האט דארט געצאנקט א פאררויכערט לעמפעלע, אן א גלעזל, אן א קאפסל. א ייד האט באוויליקט מיך צוריקצופירן. איך האב געציטערט מיט אלע אברים, געקלאפט א צאן־איין־א־צאן. עפעס אין מיר האט געוויינט און געפרעגט: קאן גאט צוזען אזא זאך?...

ווען מ'האט מיך אריינגעפירט אין שטוב, האט די מאמע געטאן א פאטש מיט די הענט:

— ווי איז מיר, טוט'ץ נאר א קוק אויף דעם קינד!...

מ'האט מיך אנגעווארעמט, מיך אפגעבלאזן. די מאמע האט געמור־מעלט א שפרוך. מ'האט מיר דערלאנגט טיי, איינגעמאכטס, אלע גוטע זאכן וואס מ'האט נאר געקאנט געפינען אין באלעבאטישקייט. דער טאטע איז ארומגעגאנגען אהין־און־צוריק איבער דער בית־דין־שטוב. ער האט געביסן די בארד און יעדעס מאל זיך געטאן א כאפביים הויכן שטערן. ער איז בטבע געווען א גלויביקער, אבער דער דאזיקער פאל האט, אפנים, דערוועקט אין אים ספקות.

— איי־איי, טאטע זיסער!... אוי וויי! — האט ער געדופן. — שוין צייט מ'זאל געהאלפן ווערן!... צייט!... א צייט!...

עס איז געווען א פארשטערטער שבת־צו־נאכטס און א מאגערע וואך, ווייל דער טאטע האט געהאט אוועקגעגעבן א טייל פון דער הכנסה פאר דעם אביון. איך האב געהערט שפעטער טענה'ן אין שטוב, אז ס'איז אן אויפטערלישע זאך, אז ביי א ייד זאל בלויז זיין איין בעט. דאס פאסט פאר פויערים. מ'הערט נישט פון אזוינע זאכן אפילו ביי די ערגסטע קבצנים. אבער ווער וויסט? אפשר איז גראד דאס אנדערע בעט געווארן צעבראכן? אפשר האט מען מיט דעם צווייטן בעט איינ־געהייצט אין אויוון? אזא דלות ווי ס'איז פאראן אין די גרויסע שטעט

איז גאַר אין די קליינע שטעטלעך נישט בנמצא. לאַנג, לאַנג האָט מען גערעדט וועגן דעם אומהיימלעכן געשעעניש אין אונזער שטוב און נאָך לענגער האָב איך צוליב דעם געהאַט מורא'דיקע חלומות און קאָשמאַרן. איך האָב שפּעטער אָפּט געזען דעם דאָזיקן אָרימען ייד. ער האָט געהאַנדלט, געשמאַכטעט, זיך אויסגעמיידט פֿון מענשן. אָבער איך האָב פֿאַר אים מורא געהאַט. איך האָב אַלעמאָל געדענקט זיין אַריינקום יענעם שבת־צו־נאַכטס און זיין גרויליקע שאלה...

דאָס שלח מנות

אונזער דירה איז אַלעמאָל געווען אַ האַלב־לײדיקע. אין בית־דין־שטוב איז גאָרנישט געווען אַחוץ ספרים. אין שלאָף־שטוב זענען געשטאַנען צוויי בעטן און דאָס איז געווען אַלץ. אין קיך האָט מײַן מוטער נישט געהאַלטן קײן אַנגעגרייטע שפּייז. זי האָט געקויפט געגנוי וויפל זי האָט געדאַרפט, גאַנץ אָפט דער־פאַר ווייל ס׳איז נישט געווען פאַרוואָס צו קויפן. ביי שכנים האָב איך געזען טעפּיכער, לאַנדשאַפטן אויף די ווענט, קופּערנע בעקנס, אַלערליי לאַמפּן און פיגורלעך. אָבער ביי אונז האָט מען געקוקט קרום אויף יעדן לוקסוס. ווענן בילדער און פיגורן האָט נישט געקאַנט זיין קיין רייד. דאָס האָבן מײַנע עלטערן באַטראַכט פאַר עבודה־זרה. איך געדענק אַז איך האָב אַמאָל אין חדר פאַרביטן מײַן חומש אויף דעם חומש פון אַן אַנדער יינגל, און ביי אים אויפ׳ן שער־בלאַט זענען געווען אויפגעמאָלט משה מיט די לוחות און אהרן מיט׳ן חושן און אפוד, און דערצו אַ פּאָר מלאכים. מײַן מוטער האָט דערזען אַ קוק געטאָן און זיך פאַרקרימט.

זי האָט עס געוויזן דעם טאַט'ן. דער טאַטע האָט גע'פּסק'נט אַז מען טאָר אַזוינע צורות נישט מאָלן אויף קיין חומש. ער האָט זיך פאַררופן טאָקע אויף די צען געבאָט: לא תעשה לך כל תמונה, דו זאָלסט דיר נישט מאַכן קיין שום געשטאַלט...

אין דער דאָזיגער שטוב פון יידישן פּוריטאַניזם, וואו מ'האָט געקוקט אויפ'ן גוף זוי אויף אַ צוטשעפעניש צו דער נשמה, האָט דער פּורים מיטאַמאָל אַריינגעבראַכט אַ שטיק לוקסוס.

די באַלעבאַטים פון גאַס האָבן אַלע געשיקט שלח־מנות. פון נאָכמי־טאָג אַן האָבן געהאַלטן אין איין קומען שלח־מנות־טרעגער. מען האָט געבראַכט וויין, מעד, פּאָמעראַנצן, אַלערליי קוכנס און באַבקעס. איין נגיד האָט געשיקט סאַרדינען, אַן אַנדערער — לאַקס, אַ דריטער — פיש אין־זיסן־און־זויערן. מ'האָט געבראַכט צו אונז עפּל אַזוינע איינגעוויקלט אין ביבעלע־פּאַפּיר, טייטלען, פייגן, און וואָס נישט? דער געדעקטער טיש איז געוואָרן פול מיט גוטע זאַכן. דערצו זענען געקומען פאַרשטעל־טע מיט מאַשקאַרן אויף די פנים'ער, מיט קאַסקעס אויף די קעפּ, מיט מאָוולענע פאַנצערס און פּאַפּירענע שווערדן, אַלץ געליישט מיט גאָלד־פּאַפּיר, אָדער זילבער־פּאַפּיר. פאַר מיר איז דאָס געווען אַ ליכטיקער טאָג. אָבער מיינע עלטערן איז די דאָזיגע פאַרשווענדערישקייט נישט גע־ווען ניחא. איין נגיד האָט אונז געשיקט ענגלישן פּאָרטער. דער טאַטע האָט געקוקט אויף דער פלאַש, וואָס איז געווען באַקלעפּט מיט אַ פּאַר־ביקן עטיקעט, און געזיפצט. ס'איז דאָרט געווען אויסגעמאָלט אַ גוי מיט אַ רויט פּנים, אין אַ הוט מיט אַ פעדער און מיט בלאָנדע וואָנסן. די שיכור'ע אויגן זיינע זענען געווען פול מיט גוי'אישער פריד. דער טאַטע האָט אַ זאָג געטאָן:

— וואָס זיי ליינען אַריין אין דער עולם־הזה!...

מיט די וויינען האָט דער טאַטע שפּעטער מכבד געווען די חסידים אין חסידים־שטיבל. די קוכענס האָט מען ביי אונז נישט געוואָלט עסן, ווייל מיר זענען קיינמאָל נישט געווען זיכער זוי ווייט גלאַט־כשר ס'איז ביי וואַרשעווער יידן. ס'איז אויך געווען אַ ספק צי מ'טום נישט אַמאָל אַריין אין זיי קיין שמאַלץ, אָדער זיי זענען פאַרווע.

די פאַרשטעלטע האָט מען ביי אונז ניך אַפּגע'פּטר'ט, ווייל דאָס טראָגן אַ מאַשקאַר אויפ'ן פּנים און זינגען לידער שמעקט מיט טעאַטער, און טעאַטער איז טריף. ביי אונז אין שטוב איז די וועלט געווען טריף. ס'האָט געדויערט אַ סך יאָרן ביז איך האָב אָנגעהויבן פאַרשטיין וויפל אמת ס'איז דערין פאַראַן.

יאָ, אָבער די קראַכמאַלנע גאַס האָט נישט געוואָלט וויסן פון אַזוינע חשבונות. פּורים איז געווען פאַר דער קראַכמאַלנע איין גרויסער קאַרני־וואַל. די גאַסן זענען געווען פול מיט פאַרשטעלטע און מיט שלח־מנות־טרעגער. די גאַס האָט געשמעקט מיט צימרינג, זאַפּערען, שאָקאָלאַד, פרישע געבעקסן און מיט אַלערליי זיסקייטן און געווירצן וואָס איך האָב נישט געוואוסט זייערע נעמען. אין די גאַס־געוועלבלעך האָט מען פאַר־

קויפט סיבעלעך וואס האבן געהאט דאס געשטאלט פון אחשורוש, המן, חרבונה, ושתי און ויזתא. עס איז געווען גוט איינצובייסן ביי המנ'ען א פוס, אדער אראפצושלינגען אסתר המלכה'ס קאפ. דערביי האבן, פאר־שטייט זיך, די גרעגערס נישט אויפגעהערט גראגערן צו'להכעיס אלע המנ'ס פון אלע צייטן.

ביי חתן־כלה און ביי בחורים און מיידלעך וואס זענען געגאנגען צו־זאמען איז דאס שיקן שלח־מנות געווען א חוב. מען האט אפט געשיקט טייערע זאכן. עס איז געווען א טייל פון די חתן־כלה מתנות.

צוליב איינעם אזא שלח־מנות האט אויפגעבראכן אין גאס א מחלוקת, וואס האט זיך אויסגעלאזט מיט א דין־תורה ביי אונז אין שטוב.

א חתן האט געשיקט זיין כלה א זילבערנע פושקע, אבער ווען זי האט זי געעפנט — צוזאמען מיט אירע שוועסטער און חבר'טעס, וואס האבן שוין אומגעדולדיק געווארט אויף דעם שלח־מנות — האט זי דארט געפונען א טויטע מויז. די כלה האט געטאן אן אוממענשלעכן געשריי און גלייך אוועקגעפאלן חלש'ס. די מיידלעך האבן זיך צעשריגן און צעקווי־טשעט מיט באנומענע קולות. נאכדעם ווי מען האט די כלה אפגעמינ־טערט מיט קאלט וואסער און מיט עסיק און די מיידלעך זענען געקומען צו זיך, האט מען בשותפות זיך געהאלטן אן עצה. די כלה האט גע־וואוסט פארוואס דער חתן האט אזוי געהאנדלט. זיי האבן געהאט מיט א פאר טעג פריער א מחלוקת. נאך לאנגע רייד און טענות איז געווארן באשלאסן אפצוצאלן דעם בייזוויליקן חתן לויט ווי ער האט פארדינט. אנשטאט א טויטער מויז, האט מען אים צוריקגעשיקט א טייערן טארט, אבער אנגעפילט מיט שמוץ. א צוקער־בעקער איז צוגעשטאנען צו דער פארשווערונג. קיין פרטים קאנען מיר אייך דא נישט געבן. די פריילינס פון קראכמאלנע גאס האבן געקוקט דערויף ווי אויף א מלחמה צווישן מאנסבילשן מין און דעם ווייבערשן, און די פרויען האבן באוויזן, אז זיי האבן די פעאיגקייט און די פאנטאזיע צו פירן א „דעליקאטע" מלחמה, אדער ווי מען רופט עס היינט: א קאלטע מלחמה.

יענעם פורים האט די קראכמאלנע גאס געהאט פון וואס צו לאכן. די קאמישע זייט דערפון איז באשטאנען דערין וואס כאטש דער חתן האט אפגעטאן א מיאוס'קייט, האט ער זיך נישט גערעכנט, אז מען וועט אים צוריקצאלן מיט א חזיר'ייי, און ער איז געווארן נישט ווייניקער דער־שטוינט פון זיין כלה. גלייך האט מען גענומען צוטראכטן אלערליי קא־מישע סצענעס און סיטואציעס. די מיידלעך פון דער קראכמאלנע האבן געהאלטן פון לאכן. מען האט דארט אפט געהערט געלעכטערן ווי אין א משוגעים־הויז. דאסמאל האט מען געכיכעט און געכאכעט פון עק גנאינע ביז עק ציעפלע. דער חתן איז אויך נישט געזעסן אליין ביי דער פורים־סעודה. ער האט אויך געהאט זיינע גוטע־ברידער, וואס האבן צו־געלייגט א האנט צו דעם שאלקהאפטן פלאן.

יא, דער פורים איז געווען א הייטערער. אבער צומארגנס, שושן־פורים, האט מען זיך אויפגעניכטערט און מען איז געקומען צו אונז האבן א

דין־תורה. א פולע שטוב מיט מענשן האט זיך אנגעשאטן. די כלה האט געבראכט איר משפחה, אירע פריינדינעס, און דער חתן האט מיטגענומען זיין פאמיליע און זיינע גוטע־פריינט. ער האט געהאט עטלעכע שוועס־טער. מען האט אנגעהויבן שרייען נאך אויף די טרעפ און מען האט אזוי אפגעשריגן א האלבע שעה און מיין פאטער האט נאך אלץ נישט גע־וואוסט ווער עס מאנט ווער און ווער און וועגן וואס דא גייט. אזוי ווי זיי האבן געשריגן, געליארעמט, זיך געזידעלט, געשאלטן, האט דער טאטע געכאפט א קוק אין זיין ספר. ער האט געוואוסט, אז פריער אדער שפע־טער וועלן די געמיטער זיך איינשטילן. יידן זענען נישט קיין גזלנים. דערווייל, איידער־וואס־ווען, איז כדאי צו ווי וויסן וואס דער מהרש״א מיינט מיט זיין ויש ליישב. אזא טבע האט ער, דער מהרש״א: אנשטאט צו פארענטפערן א קשיא, זאגט ער, אז מ׳קאן פארענטפערן, און גיי זיי א נביא וואס ער מיינט...

איך, וואס בין אויך געווען אין בית־דין־שטוב, בין געווען געניט אין אלץ ארום דעם פארלויף. איך האב זיך צוגעהערט צו יעדן זידל־ווארט, צו יעדער קללה. מען האט זיך געקריגט און דערביי אויך אריינגעווארפן גוטע ווערטער און אנצוהערענישן, אז ס׳לוינט נישט א שידוך זאל אפ־גיין צוליב אזא נארישקייט. מ׳האט זיך פארגעהאלטן פארגאנגענע זינד. דא איז מען געווארן זייער גראב און ווילד, און דא האט מען אויסגע־דרייט דעם דישל און מ׳איז געווארן פול מיט מחותנ׳שאפט און געטריי־שאפט. איך האב פון קינדווייז אן צוגעזען זוי אזוי ביים המון איז איין טריט פון נראבקייט צו איידלקייט, פון פאטשן זיך ביז קושן זיך און די פיסקעלעך, פון שפייען איינער אויף דעם אנדערן ביז קריכן זיך און די ביינער און ארויסווייזן צוגעבונדנקייט.

נאכדעם ווי דאס געזעמל האט זיך אויסגעשריגן און געווארן הייזעריק פון שרייען, האט עמיץ דערציילט דעם טאטע׳ן וואס ס׳איז געשען. דער טאטע איז געבליבן נבהל ונשתומם.

— פע! ווי טוט מען עפעס אזא זאך? מ׳איז דאך עובר אויף לא תשקצו...

דער טאטע האט גלייך געפונען א סך פסוקים און דינים. ערשטנס, איז עס ליצנות; צווייטנס, איז עס מיאוס; דריטנס, ברענגען אזוינע מעשים צו כעס, לשון־הרע, רכילות, מחלוקת, און וואס נישט? ס׳איז אויך א סכנה, ווייל מחמת מיגל קאן מען אמאל ווערן, חלילה, פאר־שלאפט. דאס פאראומרייניקן עסנווארג, די שפייז וואס גאט האט באַ־שאפן צו זעטיקן דעם הונגער, און וואס מען מאכט דעריבער א ברכה, איז אויך אן עבירה. דער טאטע האט דערמאנט א תנא, וואס האט גע־זאגט, אז דערפאר האט ער זוכה געווען צו לעבן לאנג, ווייל ער האט קיינמאל נישט געלאזט ליגן קיין ברעקלעך ברויט אויף דער ערד. דער טאטע האט ווייטער געזאגט, אז כדי ס׳זאל זיין א לעקעך, האט מען געמוזט אקערן, זייען, און מ׳האט געברויכט רעגן און טוי פון הימל. ס׳איז נישט עפעס קיין קלייניקייט אז פון א פארפוילט קערנדל אין דער

ערד זאָל אַרויסשפּראָצן אַ זאַנג. אַלע חכמים פון דער וועלט זאָלן זיך צונויפקומען, קאָנען זיי קיין זאַנג נישט באַשאַפן. נו, איז אַנשטאָט צו דאַנקען און לויבן דעם רבונו של עולם פאַר זיין גאַב, נעמט מען גאָר זיין מתנה און מען נוצט זי צו דערצערנען מענשן און מ'פּאַראָומרייניקט וואָס ער האָט באַשאַפן.

אַזוי ווי עס איז פריער געווען אַ געפילדער, אַזוי איז איצט געוואָרן שטיל. ווייבער האָבן גלייך אויפגעהויבן די פאַרטוכער און גענומען ווישן די אויגן. די מאַנסלייט האָבן איינגעבויגן די קעפּ. די פרייליגס האָבן פאַרשעמטע אַראָפּגעלאָזן די ווייעס. פון דעם טאַטענ'ס רייד איז די דין־תורה געוואָרן אויס דין־תורה. אַ בושה האָט אַלעמען אַנגענומען און אַז ערנסטקייט. פון דעם טאַטענ'ס מויל האָט גערעדט די תורה, און אַלע האָבן פאַרשטאַנען, אַז יעדעס וואָרט זיינס איז גערעכט. איך האָב אַפּט בייגעוואוינט ווי מיין פאָטער האָט מיט זיינע פּשוט'ע רייד פאַרטריבן מענשלעכע קליינלעכקייט, פּוסטע אַמביציעס, נאַרישע פאַרדרוסן און גרויסהאַלטעריי.

נאָכ'ן טאַטענ'ס רייד האָבן חתן־כלה זיך איבערגעבעטן. די מחותנת'־טעס, וואָס האָבן זיך ערשט נאָר־וואָס געזידעלט מיט דער בלאַטע צוגלייך, האָבן זיך צעקושט. מ'האָט גענומען רעדן וועגן אָפּשטעלן אַ זמן־חתונה. קיין פּסק־געלט האָט מיין פאָטער נישט באַקומען, ווייל ס'איז נישט גע־ווען קיין דין־תורה אין אַנגענומענעם זין. ער האָט מיט זיין מוסר קאַליע געמאַכט זיין איינן פאַרדינסט. אָבער די צייט צווישן פּורים און פּסח איז ביי אונז געווען אַ צייט פון פּרנסה. צוזאַמען מיט דעם שלח־מנות האָבן יידן געשיקט אַ האַלבן רובל אָדער אַ גאַנצן רובל. איינגיכן האָט זיך אַנגעהויבן דאָס פאַרקויפן דאָס חמץ. ווען די בית־דין־שטוב איז געוואָרן לידיק, האָט דער טאַטע מיך צוגערופן און מיר געזאָגט כ'זאָל מיר אָראָפּ־נעמען אַ מוסר וואָס ס'איז ווען מ'לערנט נישט קיין תורה און מ'טוט זיך אַריין אין די הבל הבלים פון דער דאָזיקער וועלט.

שבת נאָכ'ן טשאָלנט בין איך אַרויס אויפ'ן באַלקאָן. דאָס וועטער איז געווען לינד. דער שניי איז שוין לאַנג געהאַט צעגאַנגען. די טראָטואַרן זענען געווען טרוקן. אין די רינשטאָקן זענען געפלאָסן וואָסערלעך וואָס האָבן אָפּגעשפּיגלט אין זייערע וועלן די בלויקייט פון הימל, דאָס גינ־גאָלד פון דער זון. די יונגע פאַרלעך פון דער קראָכמאַלנע האָבן זיך אַרויסגעלאָזט שפּאַצירן. מיט אַמאָל זענען פאַרביי די חתן־כלה וואָס האָבן זיך געשיקט דאָס מיאוס'ע שלח־מנות. זי האָט שוין געטראָגן באַ־צייטנס אַ זומערהוט און אַ זומערדיקן קאָסטיום. ער איז געווען אויס־געפּוצט אין אַ העלן קאַפּעליוש און אין נעלע שיך. זיי זענען געגאַנגען געאָרעמט, געשמועסט פריינטלעך, געשמייכלט. מאַלע חתן־כלה צע־ווערטלען זיך!

איך בין געשטאַנען אויפ'ן באַלקאָן אין אַן אַטלאַסענער זשופּיצע, אין אַ סאַמעטן היטל, מיט רויטע פּאות, און געקוקט. ווי גרויס איז די דאָזיקע וועלט, ווי רייך אין מענשן, טראַפן אויסטערלישקייטן? און ווי הויך

גרייכט דער הימל איבער די דעכער? און ווי טיף איז די ערד אונטער די שטיינער? און פארוואס האבן בחורים און מיידלעך זיך אזוי ליב? און וואו איז דער גאט, וואס וועגן אים דערט מען שטענדיק אין אונזער שטוב? איך בין געוועזן דערשטוינט, אנטציקט, פארגאפט. איך האב געהאט דאס געפיל, אז איך מוז באשיידן דאס דאזיגע רעטעניש, איך אליין, מיט מיין אייגענעם קאפ...

טרייטל

ס׳איז געווען אין אַ זומערדיקן

אוונט. דער טאַטע האָט זיך געהאַט אומגעקערט פון מנחה־ומעריב. ער איז געזעסן ביים טיש און געגעסן אַ זומערדיק נאַכטמאָל: רייז מיט מילך. די פענצטער זענען געווען אָפן. פון באַלקאָן האָט אריינגעבלאָזן אַ לייכט ווינטל געמישט מיט רויך פון קוימען. די בעקערייען האָבן שוין באַ־צייטנס געהייצט די אויוונס אויף דעם מאָרגנדיקן געבעקס. עמיץ האָט אנגעקלאַפּט אין דער קיך. די מאַמע האָט זיך נראַד אויך געפונען אין בית־דין־שטוב (זומער איז דאָס פירונג אַביסל לייכטער ווי אין ווינ־טער), — מיט אַמאָל האָט מען דערהערט אַ קלאַפּן אין דער קיך־טיר. די מאַמע האָט מיך געשיקט עפענען. ס׳איז אריין אַ הויכער ייד, מיט אַ ווייס בערדל, מיט אַ יונג פּנים און מיט אַ פּאָר משוג׳ענע אויגן. אנגעטאָן איז ער געווען אין אַ לאַנגן כאַלאַט און אין אַ פוטערן היטל. איך האָב מיך דערשראָקן.

— וואָס ווילט איר?
— דו ביזט יצחק צבי, האַ? האָסט דעם אַנבליק פון דיין באָבע מע־מערל. דו הייסט נאָך דיין עלטער־זיידן, ר׳ איטשע הערש. אַוואַ־וואַ! ס׳גאַנצע אַנבליק! אַ טייערער ייד געווען, אַ צדיק! וויי, ווי די יאָרן לויפן!
דער ייד איז גלייך אַריין אין בית־דין־שטוב. ער האָט אַ זאָג געטאָן צום טאַטן:
— פנחס מענדל, דערקענסט מיך נישט, האַ? איך בין טרייטל.
דער טאַטע האָט געטאָן אַ פּאַטש מיט די הענט:
— טרייטל! וועמען כ׳זע! שלום עליכם!
— יאָ, איך בין טרייטל. געוואָרן אַ זקן, האַ? כ׳האָב נישט געוואוסט אַז ביזט אין וואַרשע.
איך בין נישט געוואוינט געווען עמיץ זאָל ־רופן מיין פאָטער ביים נאָמען און אים זאָגן דו. אויף דער חתימה האָט מיין פאָטער געהייסן פנחס מנחם, נישט פנחס מענדל. אָבער דער דאָזיקער ייד מיט די שווערע שטיוול, דעם לאַנגן כאַלאַט און דעם ווינטערדיקן היטל אין סאַמע תמוז, האָט גע־רעדט צום טאַטן ווי ער וואָלט געווען עפּעס אַ בחור׳ל. די מאַמע איז גלייך אַוועק אין קיך.
— קומסט פון טאָמאַשאָוו? — האָט דער טאַטע אים געז׳דו׳צט.
— כ׳בין שוין נישט געווען אין טאָמאַשאָוו יאָרן.
— וואו ביזטו געווען?
— וואו בין איך נישט געווען? אין גאַנץ פּוילן. אפילו שוין אַנגע־שפּאַרט אין דער ליטע. כ׳פאָר אַרום.
— וואָס עפּעס פאָרסטו אַרום?
— וואָס הייסט וואָס? כ׳דאַרף חתונה מאַכן טעכטער. כ׳האָב געהאַט זיבן קינדער, זעגען צוויי אַוועקגעקומען. משה האָט חתונה געהאַט פון איזשביצע. חוה — זי הייסט נאָך דער באָבע חוה — איז געוואָרן אַ יאַנעווער שנור. די איבעריקע דריי, שרה מינדל, ביילע ברכה און איטעלע זיצן. ווי קאָן איך זיי חתונה מאַכן, אַז כ׳האָב נישט קאַ נדן? די מוסרים האָבן מיך געשטעלט בדיל הדל. פאַר אַן אַנזעצער האָבן זיי מיך געמאַכט, ימח שמם וזכרם. שרה מינדל איז שוין געבעד אַ בת ארבעים. פאַרזעסן ביזן גרויען צאָפּ. אָבער נישקשה, כ׳זאָל פאַר זיי אַ נדן. כ׳על נישט אַוועק פון דער וועלט ביז כ׳וועל זיי נישט פירן אונטער דער חופּה.
דער טאַטע האָט זיך פאַרטראַכט. ער האָט עפּעס געוועכנט און איך האָב דערזען אַ קנייטש אַדער אַ שאָטן אין זיין שטערן. איך האָב באַנומען מיט אַ פאַרבאַר:ענעם חוש, אַז ער רעכנט שרה מינדל׳ס יאָרן, און אַז זי איז לויט זיין חשבון אַ סך עלטער פון פערציק. דער טאַטע האָט גענומען ציען די האָר פון דער באָרד.
— גיי וואַש דיך. וועסט עסן וועטשערע.
— כ׳האָב שוין געגעסן. כ׳עס איין מאָל אין מעת־לעת, פיר אַזייגער. שוין כמה יאָרן.

— אזוי? וואו שטייסטו איין?

— כ'על נעכטיקן ביי דיר.

— נו, מהיכי תיתי. וועסט אפשר טרינקען א גלאז טיי? אפשר אביסל רייז מיט מילך? ס'איז א גרינג עסן.

— כ'טרינק נישט קא' טיי. כ'עס ניש' קא' מילכיקס. נאך פיר אזיינער בין איך גארניש' טועם. וואס האסטו דיך שפעם אריינגעצוינן קא' ווארשע? איך, פארשטייסטו, בין געווארן א מדינה־ייד. א ברירה האב איך געהאט, הא? פריער האבן זיי מיך נע'מסר'ט, דערנאך האבן זיי אנגעשטעלט די פיאסקער גנבים מ'זאל מיך באַ'גנב'ענען. מ'האט ביי מיר אלץ ארויסגענומען און מיך געלאזט מיט די ליידיקע פאליצעס. כ'האב געוואלט ווערן א שוחט, האבן די שוחטים אנגעהויבן א העצע באשר ס'ציטערן מיר די הענט. זיי זענען מיר אלע דם שונאים. זיי וואלטן מיך דערטרונקען אין א לעפל ווארעם וואסער. באשר איך קאן לערנען און זיי זענען עם־הארצים. כ'האב געזען ס'איז ביטער, האב איך אויסגעטאן ס'שעם־היטל און מיך ארויסגעלאזט אויף דער וועלט. הכנסת־כלה איז ניש' קא' קלייניקייט. מ'האט זיי גע'שדכנ'ט מיט עם־הארצים, אבער כ'האב נישט געוואלט הערן. געדענקסט דאך די גמרא: ימכור אדם קורות ביתו ואל ישיא בתו לעם־הארץ (א מענטש זאל בעסער פארקויפן די באלקנס פון זיין הויז איידער חתונה צו מאכן די טאכטער מיט אן עם־הארץ).

— קומסט באטש אהיים אויף יום־טוב?

— יום־טוב קומט מיר גראד אוים צו זיין אין ראוונע, אין לודמיר, אדער ווייסעד־וואו. וואס ווע איך קומען אז געלט? כ'על נישט קומען אהיים ביז כ'על נישט האבן קא' גרן פאר אלע דריי.

די מאמע האט אריינגעטראגן כיבוד: טיי און א קיכל. אבער דער פרעמדער האט זיך דערצו נישט געוואלט צורירן.

— כ'בין אויסגעוועזן א וועלט. כ'האב אנגעשפארט ערגעץ אין רוסלאנד, אין די ווייטע גובערניעס. אז ס'מאכט זיך א געלעגנהייט, פאר איך. כ'האב גארנישט געוואוסט אז ביזט אין ווארשע, נאר כ'האב געטראפן א היימישן, און ער'ט מיר געזאגט. ווי הייסט ער, הא? שוין פארגעסן. דער זכרון איז ביי מיר אביסל אפגעשוואכט. וואס ווייסטו ווי איך ווער פארשווארצט! אז כ'האב א פור, פאר איך, און אז נישט, גיי איך צופוס. וואס מאכט דיין מאמע, הא?

— זאל זי מאריך ימים ושנים זיין.

— א צדיקת, אבער זי קומט נישט צו דיין באבע היגדע אסתר. זי איז נעגאנגען אין א טלית־קטן. אז זי איז געקומען קא' בעלז, האט דער רבי ר' שלום איר צונעשטעלט א שטול. א חכמה געווען און א צדיקת איינע אין דער וועלט. האט געהאנדלט מיט צירונג און געפארן אין די פריצ'ישע הויפן. דיין טאטע, עליו השלום, האט זיבן יאר צייט נישט פארזוכט קא' שטיקל פלייש און קיינער האט נישט געוואוסט אחוץ דיין מאמע. א מקובל געווען, א קדוש. ביי די ליטוואקעס איז נאר אן אנדער וועלט. זיי האבן אויך גרויסע יידן, נאר ס'איז אנדערש. ס'איז דא ביי זיי א גאון, הייסט

ער ר׳ יויזל. ביי אונז איז דאס א מיאוס ווארט. אין ליבאוויטש, ווידער, וואשט מען נישט קא׳ מים אחרונים. אזוי איז דארט איינגעפירט. אין טוריסק האב איך געזען א דיבוק. אזוי איז זי א שטילע מויד, נאר פלוצים נעמט זי שלוקערצן ווי א הונט וואלט געבילט, און זי נעמט רעדן מיט א מאנסבילש קול. ס׳זינגט פון איר ארויס א חזן. אזוי האט זי א שאגת ארי׳. זי האט אלע תפילות געקאנט פון אויסנווייניק. דער טוריסקער האט איר געגעבן א קמיע, נאר ס׳האט נישט געהאלפן. היינט איז נישט אמאל. די היינטיקע צדיקים זענען נישט די פארצייטיקע. סאי־ווי, מ׳לאזט מיך נישט פאלן. ס׳א גרויסע וועלט און אומעטום זענען ברוך־השם דא יידן. דאס ווארשע איז א ים, אבער אלע זענען עפעס פאריאגט. מ׳האט ניש׳ קא׳ צייט. וואס איז ס׳איילעניש? כ׳וויל דיך עפעס פרעגן.

— וואס איז?

— כ׳קאן אפשר ביי דיר באהאלטן געלט? כ׳טראג ביי מיר ארום ס׳געלט, אבער שבת קאן איך עס ביי מיר נישט טראגן. געווײנלעך גיב איך עס דעם רב און שבת־צו־נאכטס נעם איך עס צוריק. מ׳האט מיך שוין א פאר מאל בא׳גנב׳עט אויך. כ׳בין געשלאפן אין אן אורחים־שטוב און ס׳האט דארט גענעכטיקט א גנב. כ׳האב גראד געהאלטן ס׳געלט אין שטיוול. גאנץ פרי האט ער גענומען ס׳פעקל און איז אוועק. ניי זוך אים. ווי קאן מען דערקאנען? א ייד מיט א בארד און פאות. די פיאסקער גנבים האבן אויך בערד. סאי־ווי, כ׳וויל ביי דיר באהאלטן ס׳געלט. ביז איבער שבת.

דער טאטע האט זיך געטאן א קרים.

— כ׳על דיר זאגן דעם אמת: ס׳איז ווארשע און ס׳זענען דא א סך גנבים. כ׳האב מורא.

— וואס האסטו מורא? ביזט א שומר חינם און א שומר חינם איז פטור מגנבה ואבדה.

— יא, אבער כ׳וויל נישט ס׳זאל, חלילה, ארויסקומען צוליב מיר א מכשול.

— גיי שוין, גיי. ס׳איז אלץ באשערט. זינט כ׳לעב, בא׳גנב׳עט מען מיך און מ׳בא׳גזל׳ט. מיין שרה מינדל וואלט שוין געווען א באבע, ווען מ׳וואלט מיך נישט ברלות געשטעלט. אבער אלץ איז פון הימל. האסט וואו צו באהאלטן, הא?

— וואו קאן איך באהאלטן? אין א שופלאד.

— נו...

און מיט אמאל האט דער גרויער ייד אריינגעשטעקט די האנט אין בוזעם־קעשענע און ארויסגעצויגן א פאק באנקנאטן. דער טאטע האט געטאן א קוק און געזאגט:

— צייל איבער.

— כ׳געטרוי דיר אומגעציילט.

— נו, צייל איבער.

דער ייד האט גענומען ציילן. ער האט געציילט משונה־גיך און מיר

האט זיך אויסגעוויזן, אז ער ציילט צוויי באנקנאטן פאר איינעם. פון מאל צו מאל האט ער איינגענעצט די פינגער. איך געדענק שוין נישט וויפיל געלט ס'איז דארט געווען. אבער מיר ליגט אין זין אז עס זענען געווען היפשע עטלעכע הונדערטער. ער האט א זאג געטאן צום טאטן:

— לייג עס אריין אין שופלאד.

— ס'איז דאך נאך נישט פרייטאג. קום אריין פרייטאג פארנאכט.

— כ'וויל גיין אין באד אריין. דא הייצט מען נישט ס'מרחץ פרייטאג.

— נו־נו... באמת, כ'האב מורא.

— יידן גיבן. אז מ'הערט הכנסת־כלה, גיט מען. אין א שטעטל האב איך געטראפן א שוסטערל, מוז ער זיין פון די ל"ו צדיקים. ער האט אכט זין און אלע זענען שוסטערס. ער גיט מעשר און האט אויפגעשטעלט א הכנסת־אורחים־שטוב. ער'ט מיר אליין געגעבן א סך און דערנאך איז ער ארויסגעגאנגען פאר מיר איבער דער שטאט. ער איז דער בעסטער שוסטער אין דער גאנצער געגנט. אלע גויים לויפן צו אים. זיצט ביים ווארשטאט אין א קאפל. ער קאן לערנען א פרק משניות אויך. אין לודמיר ווידער איז דא א קצב, נים ער אלץ אוועק. אדער אפשר איז עס וולאדאווע? דער זכרון איז מיר אביסל צעמישט. איין גניד איז דא, איז ער אזא קמצן, אז ס'וויב באקט ברויט אויף דריי וואכן פאראויס, ווייל פריש ברויט עסט מען ניכער. ער גיט ניש' קא' גראשן צדקה. אויפן וועג זעט מען זיך אז מיט אלערליי מענטשן. אבער נישקשה, מ'לאזט נישט פאלן. אז כ'על האבן גדן פאר אלע דריי, וועל איך זיי חתונה מאכן און אויפהערן ארומצופארן. וואס דארף איך? איין מענטש אליין. כ'קאן אויסקומען מיט ברויט מיט בארשט. כ'קאן אננעמען א מלמדות, אדער אפילו קריגן ערגעץ א שחיטה...

דער ייד האט גערעדט ביז שפעט אין דער נאכט. דערנאך האט מען צונויפגעשטעלט די בענק און אים אויסגעבעט. ער האט זיך געלייגט אפשר צוויי אזייגער ביינאכט. פינף אזייגער פארטאג האט ער זיך אויפגעהויבן און איז אוועק.

ווען די מאמע האט זיך דערוואוסט, אז מיר האבן פרעמד געלט אין שטוב, האט זי מער נישט געלאזט די שטוב אליין. זי האט געפונען א שליסעלע און פארשלאסן דעם שופלאד. קראכמאלנע איז געווען פול מיט גנבים. די מאמע האט גענומען פארווארפן דעם טאטן פארוואס ער האט אנגענומען דעם פקדון. וואס טוט מען חס ושלום ווען ס'געשעט עפעס? ס'איז א גדן פאר מיידלעך. די וואך איז אריבער. מיר האבן זיך געריכט, אז דער ייד וועט קומען שבת־צו־נאכטס און מאכן אן עק צו די זארגן, אבער ער איז נישט געקומען נישט שבת־צו־נאכטס, נישט זונטאג, נישט מאנטאג, נישט דינסטאג. אזוי ווי ער איז אריינגעפאלן, אזוי איז ער פארשוואונדן. די מאמע האט אנגעהויבן איבערקלערן. ווער ווייסט וואס ס'האט מיט דעם ייד געטראפן? ווער ווייסט צי ער וועט נישט אמאל מאנען מער? מ'האט ארויסגענומען דאס געלט פון שופלאד און אריינגעלייגט אין שטרוי־זאק. ס'איז דארט אויך נישט געווען זיכער און די

מ'אמע איז געפאלן אויף א פארטל: מ'זאל עס באהאלטן צווישן דעם פסח'דיקן געפעס אויף דער שאנק מיט די לייבן־קעפ און מיטן שווערן געזימס.

וואכן זענען אריבער, און טרייטל האט זיך נישט געוויזן. דער זומער איז אוועק. ס'איז געווארן ווינטער. אַנומלט עפנט זיך די טיר און עס קומט אריין אן אַנדער טאמאשאַווער. דער טאטע פרעגט אים צי ער ווייסט פון טרייטלען. יענער טוט א זאג:

— טרייטל איז צערודערט.

— צערודערט?

— יא, צערודערט.

— ער איז דא געווען. ער פארט אַרום נאך הכנסת־כלה.

— וואסער הכנסת־כלה? די טעכטער זיינע האבן שוין אלע מאנען.

— וואס רעדט איר?

— ס'איז אים אריין א מאנקאליע אין קאפ. וואס איז? ער איז דא געווען?

— יא, ער איז דא געווען. ער האט עפעס ביי מיר איבערגעלאזט און איז נעלם געווארן ווי א שטיין אין וואסער.

— ער איז צערודערט.

איך געדענק נישט ווי לאנג ס'איז אוועק, אבער מיט אמאל האט מען ווידער געקלאפט אין דער טיר און ס'איז אריינגעקומען טרייטל. ער האט אויסגעזען נאך גרויער, נאך איינגעשרומפענער. ער האט אנגעטראגן א סך בלאטע מיט זיינע שווערע שטיוואלעס. ער האט א זאג געטאן צום טאטן:

— כ'האב ביי דיר איבערגעלאזט א פאר קערבלעך.

— וואו ביזטו אהינגעקומען? ווי אזוי גייט מען עפעס אוועק און מ'ווערט נעלם אזוי לאנג?

— כ'בין אריינגעפארן אין א פאר שטעטלעך.

—דו ווייסט כאטש וויפיל דו האסט ביי מיר?

— דער זכרון איז מיר אפגעשוואכט. ביזט ביי מיר א בטוח.

— ס'בני־בית האט צוליב דעם נישט געקאנט ארוים פון שטוב. מ'האט נאר מורא געהאט מ'זאל, חלילה, ניש' בא'גנב'ענען.

— מ'האט מיך שוין בא'גנב'עט. מ'האט מיך דערפירט עד כיכר לחם, אבער יידן זענען בני רחמנים. לאמיך נאר טאן א שידוך. די שרה מינדל איז שוין א בת ארבעים. די ביילע־ברכה איז שוין אויך נאך די שלושים. וויפיל איז דער שיעור צו זיצן?

— אז דו קומסט נישט קיין טאמאשאָוו — אפשר האבן זיי שוין חתונה געהאט?

— אז נדן? שטותים.

— ס'קאן טרעפן.

— עט!...

— פרעג דיך נאך!

— ניין !...

מ'האט צוגערוקט אַ טיש צו דער שאַנק און אויף דעם טיש האָט מען ארויפגעשטעלט אַ שטול. מען האָט אַראָפּגענומען פון פּסח'דיקן נעפּעס טרייטל'ס געלט, איינגעפּאַקט אין אַ סך פּאַפּירן. טרייטל האָט עס אומ־נעציילט אַריינגעלייגט אין בוזעם־קעשענע.

— הינדע אסתר לעבט נאָך ? זי מוז שוין זיין אַ זקנה...

דער טאַטע האָט אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ. יאָ, דער ייד איז נעבעך צערודערט. אָבער ער איז, אַפּנים, געווען וואָס די גמרא רופט : משוגע לאותו דבר, משוגע בלויז אין דער איינער זאַך. ווייל ער האָט דערציילט נאָך אַ סך טשיקאַווע מעשיות, און פון מאָל צו מאָל האָט ער איבערגע־חזר'ט דעם פזמון :

— לאָמיר נאָר חתונה מאַכן די טעכטער !...

ר׳ חיים גאָרשקאָווער

עס זענען געווען ביי אונז אין שטוב אריינגייער, יידן אַזוינע וואָס זענען געקומען צום מורה־הוראה גלאַט אַזוי, אויסריידן דאָס האַרץ, פרעגן אַן עצה, אָדער גלאַט שמועסן. ס׳זענען אַפילו געווען אַזוינע וואָס זענען געבליבן זיצן אין קיך און גערעדט מיט דער מאַמען. איינער פון די דאָזיגע יידן איז געווען ר׳ חיים גאָרשקאָווער.

ר׳ חיים איז געווען אַן אָרימאַן און דער קבצן איז אים געלעגן אויפ׳ן פנים. ער האָט געהאַט אַ רויטע נאָז, אַ לאַנגע באָרד, אַ געמיש פון געל, ברוין, גרוי און נאָך אַ סך אַנדערע קאָלירן. פון הינטער די געדיכטע ברעמען האָבן אַרויסגעקוקט אויגן אַזוינע וואָס עס קאָן נאָר האָבן אַ ייד. דער קאָליר זייערער איז געווען אַ געלער. ס׳האָט אַרויסגעשיינט פון זיי אַ פאַרצייטיקע יידישע גוטמוטיקייט און אַן אונטערטעניקייט, וואָס דורות גלות און ליידן האָבן געשאַפן. אַ דרך־ארץ און אַ מורא איז געלעגן אין דעם ייד ניט בלויז פאַר יעדן דערוואַקסענעם, פאַר יעדן

קינד, נאָר אַפּילו דוכט זיך פאַר יעדן באַשעפעניש. דאָס יידישע ווערטל:
„ער טשעפּעט נישט קיין פליג" האָט אים מאַדנע געפּאַסט. עס פלעגט
נישט זעלטן טרעפן אַז אַ פליג האָט זיך אים אוועקגעשטעלט אויף דער
רויטער נאָז אָבער ער האָט זי נישט אָראָפּגעיאָגט. וואָס הייסט עפּעס,
ער, חיים גאַרשקאָווער, וועט זאָגן אַ פליג אַ דעה וואו זי זאָל שטיין?
דער טאַטע איז געווען פאַר ר' חיים גאַרשקאָווער די צווייטע האַנט פון
גאָט, און אויף דער מאַמען האָט ער געקוקט מיט אַ געמיש פון פחד און
באַוואונדערונג. ר' חיים גאַרשקאָווער האָט נישט געקאָנט שרייבן, און די
מאַמע האָט פאַר אים געשריבן בריוו קיין אַמעריקע. ר' חיים האָט בלויז
געקענט דאַווענען און זאָגן תהילים, אָבער די מאַמע איז געווען אַ קענערין.
יעדעס מאָל, וואָס ער איז געקומען צו אונז, האָט ער נאָר געוואָלט
באַדינען די מאַמען. ער האָט זיך נאָר געריסן צום בעזים, צום גיין אַ
נאָנג, אָבער די מאַמע האָט נישט געלאָזט אַז אַ מאַנסביל זאָל זי באַדינען.

יאָ, ר' חיים איז געווען אַן אביון אין זיבן פּאָלעס. דאָס ווייב זיינס
איז געווען אַ פליקערין אין יאַנאַש'עס הויף. געוואוינט האָט ער אין אַ
קעלער־שטוב. די פּלייצע זיינע איז געווען געבויגן און קיילעכדיק. אַ קול
האָט ער געהאַט פון אַ הוהן. די מלבושים זיינע זענען געווען אָפּגעריסן,
געלאַטעט, און עס האָט פון זיי אַרויסגעקוקט די זאַק־לייוונט. פון די
אויערן און פון דער נאָז האָבן אַרויסגעשטאַרצט בינטלעך האָר. די
באָרד אַליין איז געוואַקסן שיער נישט ביז צו די אויגן. דער דאָזיגער
ייד האָט געהאַט צוויי תאוות: איין תאווה צו זאָגן תהילים און בכלל
זאָגן יידישע ווערטער. אַזוי ווי ער איז געזעסן און גערעדט מיט דער
מאַמען, האָט דאָס איינגעפאַלענע מויל זיינס געגומען מורמלען, און מיר
האָבן געוואוסט אַז ער כאַפּט אַריין אַ פּסוק תהילים, אָדער אַ גאַנץ
קאַפּיטל. תהילים האָט ער געקאָנט כמעט פון אויסנווייניק.

די צווייטע תאווה איז געווען צו רעדן וועגן גאַרשקאָוו. ער איז שוין
געווען פון גאַרשקאָוו אַ סך יאָרן. אָבער פאַר דעם דאָזיגן ייד איז
גאַרשקאָוו געווען אַ קוואַל פון בענקשאַפט. אַלדאָס שיינע און גוטע איז
געווען אין גאַרשקאָוו. אַלדאָס מיאוס'ע און גוי'אישע האָט זיך צונויפ־
גענומען אין וואַרשע. גאַרשקאָוו איז געווען פאַר ר' חיים'ען ארץ־ישראל,
אַ שטיק עולם־הבא. וואַרשע איז פאַר אים געווען די סיטרא־אחרא.

אַ נסיעה פון וואַרשע קיין גאַרשקאָוו האָט געדאַרפט דויערן מער ווי
צוויי מעת־לעת, ווייל די באַן איז געגאַנגען בלויז ביז רייוויץ און ווייטער
האָט מען געמוזט פאָרן מיט אָקס. אַ נסיעה קיין גאַרשקאָוו איז פאַר דעם
ייד געווען אוממעגלעך, אַ חלום, וואָס האָט קיינמאָל נישט געקענט
ווערן מקויים. קיין גאַרשקאָוו האָט מען בלויז געקענט גאַרן און לעכצן.
ס'איז געגנוג געווען צו דערמאָנען גאַרשקאָוו, אַז ביי ר' חיים'ען זאָלן
גלייך אָנהויבן פאַלן טרערן איבער דער באָרד.

ווי אויסטערליש, נאָר ר׳ חיים האָט געהאַט אַ הייזל אין גאַרשקאָוו, אַן איינציק שטיבל, אַ האַלבע חורבה. ס׳האָט זיך דאָרט אויפגעהאַלטן זײַנס אַ קרוב, וואָס האָט נישט געצאָלט קיין דירה־געלט. פון דעם דאָזיגן הייזל האָט ר׳ חיים געהאַט אַלערליי צרות. אַ סאַניטאַרן־קאָמיסיע, וואָס דער לובלינער גובערנאַטאָר האָט אַרויסגעשיקט, האָט געפונען, אַז ס׳איז דאָרט שמוציק, אַ וואַנט האַלט ביים אײַנפאַלן, און מען האָט ר׳ חיים׳ען אָנגעשריבן „קאַרע״, שטראַף הייסט עס. די פּאַפּירן זענען אָנגעקומען קיין וואַרשע. באַצאָלן די שטראַף האָט ר׳ חיים נישט געקענט און ער איז אַוועק זיצן אין „קאָזע״. אַכט טעג צייט איז ער אָפּגעזעסן אין תפיסה צווישן גנבים און לאַטקעס. מען האָט ביי אונז אין שטוב אַפילו נישט געוואוסט דערפון. ווען ער איז אַרויסגעקומען און דערציילט ביי אונז די מעשה, האָט די מאַמע גענומען אים צורעדן ער זאָל פאַרקויפן די דאָזיקע נחלה, משטיינס־געזאַגט, אַדער זי אַוועקשענקען דעם קרוב וואָס האָט דאָרט געוואוינט. נאָר ר׳ חיים האָט גע׳טענה׳ט:

— ווי לאַנג ס׳הייזל איז מיין, בין איך נאָך אַ גאַרשקאָווער... עמיצער דערמאָנט נאָך מיין נאָמען...

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט ווי ר׳ חיים האָט ווידער באַקומען אַ שטראָף. דער קוימענקערער האָט לאַנג נישט געהאַט גערייניקט דעם רוס אין קוימען און ס׳איז געוואָרן אַ שרפה. דאָס הייזל האָט נישט אָפּגעברענט, אָבער ר׳ חיים האָט באַקומען אַ שטראָף, און ער איז פונסניי אַוועק זיצן...

אחוץ שרייבן צו די קינדער איז ר׳ חיים געקומען צו אונז רעדן וועגן גאַרשקאָוו. מיינע עלטערן האָבן ביידע געשטאַמט פון יענע געגענטן. מיר, די קינדער, האָבן שוין געוואוסט נאָך וואָס ר׳ חיים קומט און אויף וואָס ער וואַרט. איך פלעג אַ זאָג טאָן:

— ר׳ חיים, וואָס הערט זיך עפּעס אין גאַרשקאָוו?

און עס האָט זיך באַלד דערהערט אַ טיפער זיפץ, אַ יידישער זיפץ וואָס רייסט זיך אַרויס פון סאַמע אינגעווייד. די באָרד האָט זיך גענומען שאָקלען ווי אַ הינערישער עק. די וואַנסן האָבן אָנגעהויבן ציטערן, און פון דעם אָנצייניקן מויל איז אַפּערגעקומען אַ שאַרכעניש אַזאַ און אַ מורמלעניש ווי פון אַן אַלטן זייגער איידער ער הויבט אָן קלינגען.

— גאַרשקאָוו האַ? גאַרשקאָוו איז געווען אַ גן־עדן, און דאַ, רביצין, איז אַ גיהנום. וואָס ווייסט מען דאָ פון אַ שבת, פון אַ יום־טוב? ס׳קען דען זיין אַ ייד אין וואַרשע? ס׳לעבן האָט דען אַ טעם? ס׳יאָגט, ס׳לויפט. אין גאַרשקאָוו האָט מען שוין מיטוואָך אָנגעהויבן זיך גרייטן אויפ׳ן שבת. ס׳איז אַלעמאָל געשטאַנען ביי אונז אַ זעקעלע קאָרן־מעל.

די מאמע, מיען זאל זי זיך, האט אליין געבאקן ברויט. אין שעפל איז געבליבן אביסל טייג און איבער דער וואך איז עס געווארן זויער־טייג. ווער האט געוואוסט אין גארשקאוו פון קוילן? א פויער איז געקומען און געבראכט האלץ פון וואלד. דער טאטע, עליו השלום, האט עס אליין צעזעגט און צעהאקט. מ'האט אנגעלייגט די שייטלעך און אנגעצונדן א שטיקל קין. דער פיעקעליק איז גלייך געווארן ווארים. אין ווארשע קען מען זיך דען אנווארעמען? די קוילן זענען א קללה. פארמאכט מען דעם שיבער, ווערט א טשאד. לאזט מען אפן, ווערט א קעלט. אין גארשקאוו, אז מ'האט איינגעהייצט, איז געווארן א ליבע ווארעם. די מאמע האט געבאקן פלאם־פלעצלעך. דאס ווארשעווער ברויט איז צו־פריש און ס'האט ניש' קא' האפט. מ'עסט און מ'עסט און מ'ווערט ניש' זאט. דארט א שטיקל ברויט האט געהאט טעם גן־עדן. ווער שמועסט, אז מ'האט באשמירט מיט שמאלץ און ארויפגעלייגט גריוון, איז עס צוגאנגען אין מויל. היינט די גארשקאווער חלה: וואס פאר א טעם האט חלה וואס מ'קויפט ביים בעקער? ביי אונז אין גארשקאוו קימל איז געווען קימל און מאן איז געווען מאן. די מאמע האט איינגעטונקען א פלעדערוויש אין געלכל און באשמירט די חלה. היינט די קיכלעך! היינט דאס טשאלענט! דא דאס טשאלענט איז אדער רוי, אדער פארברענט. מ'שטעלט עס אריין מיט א סך אנדערע טשאלענטער. אין גארשקאוו האט מען געשטעלט דאס טשאלענט אין אונזער אייגענעם אויוון און די מאמע האט פארקלעפט ס'טירל מיט טייג. היינט דער קוגל! מ'ווייסט דען דא אין ווארשע ווי אזוי צו מאכן א קוגל? אז די מאמע האט געמאכט א לאקשן־קוגל, א מעגעלע, אדער א טייגעכץ, האט עס פארריסן דעם האלז. נו, און ס'צימעס! מיר האבן געהאט אין הויף א בארען־בוים און ס'זענען אויף אים געוואקסן הארטע בארלעך, און די בארלעך האט די מאמע געטריקענט און זיי זענען געווארן צוקער־זיס. ווען מ'האט די בארלעך געקאכט אין א צימעס־טעפעלע און אריינגעטאן א שטיקל צימערינג, האבן זיי פארשמעקט ס'הויז. נו, און ס'בית־מדרש? און די שוהל? דא דאווענט מען דען? מ'כאפט אפ ס'דאווענען. נאך איידער מ'זאגט אפ עלינו, לויפט מען שוין אוועק. ביי אונז האט מען נישט אפגענארט מיט'ן דאווענען. אז אונזער חזן האט געזונגען לכה דודי, האבן די ווענט מיטגעזונגען. היינט זיין ושמרו! און דער גארשקאווער וויין! דא קויפט מען א קווארטירל וויין ביים וויין־סוחר, איז ער זויער ווי עסיג. דער טאטע פלעגט אליין אויסקאכן וויין פון ראזשינקעס. פריער האט זיך דער וויין געקאכט א גוטע שעה און דערנאך האט מען אים אויסגעקוועטשט אין א האנטוך, און אז מ'האט אים געטרונקען צו קידוש, איז ער צעגאנגען אין אלע אברים...

די מאמע פלעגט טאָן אַ שמייכל. זי האָט געהערט דעם דאַזיגן פּזמון יעדע וואָך. די מאמע האָט אויך געוואוסט אַז דער גאַרשקאָווער ראָזשינקער־ווייַן איז ווייַט נישט געווען אַזוי געוואַלדיק ווי ר׳ חיים האָט זיך איינגערעדט. אָבער זאָגן דעם ייִד אַ שלעכט וואָרט וועגן גאַרשקאָוו אָדער אַ גוט וואָרט וועגן וואַרשע, האָט זי נישט געקענט. זי האָט אים אויסגעהערט און צוגעשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ. איך, דער קונדס, פלעג אַ זאָג טאָן:

— אַ טראַמוואַי איז דאָ אין גאַרשקאָוו?

— אַ געזונט אויף דיר! וואָס דאַרף מען אין גאַרשקאָוו אַ טראַמוואַי?

— נו און אַ הויז מיט אַ פּערטן שטאָק איז דאָ?

— וואָס דאַרף מען דאָס קריכן אויף די טרעפּ? אין גאַרשקאָוו גייט מען גלייַך אַרייַן אין שטוב, אפילו צום גרעסטן נגיד...

אפשר איז וואַרשע געווען פאַר ר׳ חיים׳ען צו־ווייניק גוי׳איש, זענען אַלע קינדער אַוועק קיין ניו־יאָרק. איינער האָט אַראָפּגענומען דעם אַנדערן, און איידער ר׳ חיים האָט זיך אומגעקוקט, איז ער געבליבן אָן קינדער. די זין האָבן געשריבן, אַז קענען ניו יאָרק איז וואַרשע אַ דאָרף. באַנען גייען אויף די דעכער. די הייזער זענען אַזוי הויך, אַז מען מוז פאַררייסן דעם קאָפּ. אַז מען וויל גיין ערגעץ אין דער איינגענער שטאָט, פאָרט מען מיט אַ באַן וואָס לויפט אונטער דער ערד. ר׳ חיים׳ס קינדער האָבן געשריבן לאַנגע בריוו און מיט מורא׳דיקע גרייזן. קיינער האָט נישט געקענט לייענען די דאָזיקע שרייבעכצער אויסער מיין מוטער. איך געדענק, אַז איין מאָל האָט מיין מוטער זיך פאַרהאַקט ביי אַ וואָרט וואָס האָט פאַרנומען אַ גאַנצע שורה. די מאמע האָט געטראַכט און געטראַכט און בשום־אופן דאָס וואָרט נישט געקענט איבערלייענען. אַלע אין שטוב האָבן געפּרוּווט, אָבער ס׳איז געווען אומעגלעך. מיט אַמאָל, נאָכדעם ווי די מאמע האָט זיך שוין נעהאָט מייאש געווען איבערצולייענען דעם דאָזיגן הירגליף, האָט זי זיך צעלאַכט. דאָס וואָרט האָט געמאַכט: חול המועד סוכות. ס׳איז ממש געווען אַ מוסטער וויפיל גרייזן מען קען אַרייַנפּאַקן אין איין וואָרט!...

ר׳ חיים האָט געהאַט אַז עלטסטע טאָכטער וואָס מיר האָבן נישט געקענט, ווייל זי איז אַוועק קיין אַמעריקע נאָך איידער מיינע עלטערן האָבן זיך אַריינגעצויגן קיין וואַרשע, און די דאָזיגע טאָכטער האָט אין אירע בריוו זיך ביטער געקלאָגט אויף אַמעריקע. דאָס עסן האָט יאָרט נישט קיין טעם. דאָס ברויט איז נישט קיין ברויט, די חלה איז נישט קיין חלה, דער שבת איז נישט קיין שבת, דער יום־טוב איז נישט קיין יום־טוב. פאָטאָגראַפיעס זענען אָנגעקומען פון ר׳ חיים׳ס זין, טעכטער,

איידעמס, שנירן, אנגעטאָן אין הוטן, צילינדערס, פראַקן. ר' חיים האָט רעכט נישט דערקענט זיינע קינדער. אפשר איז וואַרשע נאָך אַ קנאַפּער סדום, האָבן זיינע קינדער אַוועקגעוואָנעלט אין אַ וועלט וואו מענטשן גייען מיט'ן קאָפּ אַראָפּ און אַלץ איז איבערגעקערט קאַפּויר!...

פון יאָר צו יאָר איז אַלץ שווערער געוואָרן צו לייענען די ניו־יאָרקער בריוו, ווייל זיי זענען געוואָרן אַלץ מער און מער אָנגעפּאַקט מיט ענגלישע ווערטער. זיי האָבן דאָרט, אַפּנים, פאַרגעסן, אַז אין וואַרשע רעדט מען נישט קיין ענגליש. די קינדער האָבן אַלע פאַרלאַנגט, אַז ר' חיים און זיין ווייב זאָלן אַריבערקומען קיין ניו־יאָרק. זיי וועלען אים שיקן אַ שיפסקאַרטע. ער וועט וויסן פון אַ לעבן. אָבער ר' חיים האָט געשמייכעלט טרויעריק און געהויבן די אַקסלען. נאָך ניו יאָרק פעלט אים צו די צרות!... קנאַפּ גוי'אישקייט האָט ער אין וואַרשע, — דאַרף ער נאָך זיך אַריבערפּעקלען אַהין...

ר' חיים האָט געהאַט איין חלום: ער האָט געוואָלט אויף די אַלטע יאָרן זיך אומקערן קיין גאַרשקאָוו און ליגן אויף דעם דאָרטיקן בית־עולם. אויב ער קען נישט זיין אין גאַרשקאָוו ביים לעבן, זאָל ער כאָטש דאָרט רוען אין קבר. אָבער ס'האָט אויסגעבראָכן די וועלט־מלחמה. וואַרשע איז געוואָרן דייטשלאַנד און גאַרשקאָוו איז אַריבער צו עסטרייך. צו קומען קיין גאַרשקאָוו האָט מען איצט געדאַרפט אַ פּאַס, אַ וויזע, גיין איבער אַ גרענעץ...

ווען די דייטשן זענען אַריין און ס'איז געוואָרן דער גרויסער הונגער, האָב איך געהערט ר' חיים'ען רעדן וועגן דעם וואָס פאַר אַ גן־עדן וואַרשע איז געווען פאַר דער מלחמה, ווי אַלץ איז געווען וואָלוול, ווי זיין יידענע האָט אַהיימגעבראַכט אויף שבת אַ האַלבע גאַנז, אַ קישקע, דרויב, חלה, קוכן. ווידער האָט ר' חיים גערעדט מיט אַ ווייַנענדיקן ניגון און ווידער האָט ער גענאָסן מיט טרערן. אָבער דאַמאָל האָבן מיר מער נישט געלאַכט אויס אים. מיר זענען אַליין אויך געווען הונגעריק. איך בין שוין דאַמאָלס געווען אַן עלטער יינגל און איך האָב אַ זאָג געטאָן:

— איר געדענקט ווי איר פלעגט האָבן טענות אויף וואַרשע? אייך האָט נאָר געצויגן קיין גאַרשקאָוו...

ר' חיים האָט געטאָן אַ הויב־אויף די געלע אויגן. דער פייכטער בליק זיינער האָט שטומערהייט געזאָגט:

— ווער קאָן איצט טראַכטן וועגן גאַרשקאָוו?...

די וועשין

מיט גויים האָט מען אין אונזער שטוב וויניק געהאַט צו טאָן. געווען אַז איינציקער גוי, דער סטרוזש. פרייטאָג פלעגט ער קומען נאָך אַ „פּיאַנטקאָווע“, פרייטאָג־געלט. ער איז געבליבן שטיין ביי דער טיר, האָט אַראָפּגענומען דאָס היטל און די מאַמע האָט אים געגעבן אַ זעקסער.

אחוץ דעם סטרוזש, האָבן מיר געהאַט וועשינס, וואָס האָבן געוואַשן אונזער גרעט. וועגן איינער אַזאַ וועשין האָב איך צו דערציילן אַ געשיכטע.

זי איז געווען אַ קליין גוי'עלע, אַן אַלטע, אַ געקנייטשטע. ווען זי האָט אָנגעהויבן ביי אונז וואַשן, איז זי שוין געווען נאָך די זיבעציק. יידישע ווייבער אין אירע יאָרן זענען געווייגלעך קראַנק, שוואַך, צעבראָכן. די זקנות אין אונזער נאָס האָבן אַלע געהאַט געבויגענע רוקנס און זיך אָנגע־שפּאַרט אויף שטעקנס. אָבער די דאָזיקע וועשין — ווי קליין און דאַר זי איז געווען — האָט אין זיך געהאַט אַ גוי'אישע גבורה. מיין מוטער האָט איר אָנגעציילט אַ פּאַק וועש וואָס האָט זיך אָנגעזאַמלט אין אַ סך וואָכן.

זי האָט דעם ריזיקן פּאַק אויפגעהויבן, אַנגעלאָדן אויף די שמאָלע אַקסלען און אים געטראָגן אַ מהלך וועגס. געוואוינט האָט זי אויך אויף דער קראַכ־מאַלנע, אָבער שוין נאָענט צו וואָליע. ס'איז זיכער געווען אַ וועג וואָס האָט געדויערט אַנדערטהאַלבן שעה.

זי פּלעגט צונעמען די וועש און אין אַ צוויי וואָכן אַרום האָט זי זיי אָפּגעבראַכט. פֿון קיין וועשין איז מיין מוטער נישט געווען אַזוי צופֿרידן ווי פֿון איר. יעדעס שטיקל וועש האָט געבלאַנקט ווי זילבער. אַלץ איז געווען געמאַנגלט, אַדער געפּרעסט. גענומען באַצאָלט האָט זי נישט מער פֿון אַנדערע. דאָס וואַשן ביי איר איז געווען אַ מציאה. די מאַמע האָט אַלעמאָל אַנגעגרייט געלט פֿאַר איר, ווייל די דאָזיקע גוי'ע האָט געוואוינט אין וואָליע און ס'איז געווען פֿאַר איר צו וויט צו קומען נאָכאַמאָל.

וואַשן וועש אין יענע צייטן איז נישט געווען לייכט. די גוי'ע האָט נישט געהאַט קיין וואַסער־קראַן און געמוזט ברענגען וואַסער פֿון אַ פּלומפּ. אַז די וועש זאָל אַרויסקומען אַזוי ריין, האָט מען זי געדאַרפֿט לאַנג רייבן אין דער באַליע, וואַשן מיט וואַש־סאָדע, ווייסן, קאָכן אין אַ טאָפּ, בלויען, קראָכמאַלען, מאַנגלען. יעדעס שטיקל וועש האָט מען געמוזט נעמען אין דער האַנט אַריין צענדליקער מאָל. היינט דאָס טריקענען! אינדרויסן האָט מען נישט געקאָנט טריקענען, ווייל גנבים האָבן גע'גנב'עט. מען האָט געמוזט אַרויפֿטראָגן די אויסגעדרייטע וועש אויף אַ בוידעם און דאָרט זיי צעהענגען אויף שטריק. ווינטער איז די וועש געוואָרן שטייף ווי גלאָז און זי האָט זיך געבראָכן אונטער די הענט. אויך איז אַלעמאָל געווען אַ טו־עכץ מיט אַנדערע באַלעבאָסטעס און וועשינס, וואָס האָבן געוואָלט דעם בוידעם פֿאַר זיך. איין גאָט ווייסט וויפֿיל אַזאַ אַלטע פֿרוי איז דורכגעגאַנגען ביי יעדער וועש.

די אַלטע האָט געקאָנט ווערן אַ בעטלערין ביים קלויסטער, אַדער אַוועק־גיין אין מושב זקנים. אָבער ס'איז געווען אין איר אַ שטאָלץ און אַ ליבע צו אַרבעט, וואָס דערמיט זענען געבענטשט עשיו'ס אייניקלעך. די אַלטע האָט נישט געוואָלט פֿאַלן צו לאַסט און זי האָט דעריבער געטראָגן די לאַסט.

מיין מוטער האָט געקאָנט אַביסל פּויליש און די אַלטע פּלעגט רעדן מיט דער מאַמען וועגן פֿאַרשידענע זאַכן. זי האָט אויך אַרויסגעוויזן אַ באַזונדערע ליבשאַפֿט צו מיר, און געזאָגט, אַז איך זע־אויס ווי יעזוס. זי האָט דאָס יעדעס מאָל איבערגע'חזר'ט, און מיין מוטער פּלעגט זיך פֿאַרקרימען און מורמלען עפּעס אַ שפּרוך מיט די ליפּן: אַז די רייד אירע זאָלן פֿאַלן אויף אַלע וויסטע וועלדער...

די דאָזיקע גוי'ע האָט געהאַט אַ זון, וואָס איז געווען אַ גביר. איך געדענק שוין נישט מיט וואָס ער האָט זיך באַשעפֿטיקט. ער האָט זיך געשעמט מיט זיין מוטער, דער וועשין, און איז קיינמאָל צו איר נישט גע־קומען. ער האָט איר אויך נישט געגעבן קיין גראָשן. די אַלטע האָט דאָס דערציילט אָן פֿאַרביטערונג. אין איינעם אַ טאָג האָט דער זון חתונה גע־האַט. ער האָט, אַפּנים, געטאָן אַ לייטישן שידוך. די חתונה (אַדער

„חתלורע", ווי מיין מוטער פלעגט זאגן) איז פארגעקומען אין א קירך. דער זון האט נישט פארבעטן די מוטער אויף דער חתונה. אבער די אלטע מאמע איז אליין אוועק צו דער קירך און געווארט ביי די טרעפ, צו קאנען זען ווי איר זון פירט צום אלטאר די „פאננא מלאדא", די יונגע פאננא. איך וויל דא נישט זיין קיין שאוויניסט, אבער א יידישער זון וואלט אזוי נישט געהאנדלט. און אנדערע זאך איז, אז ווען ער וואלט יא אזוי גע־האנדלט, וואלט די מאמע געמאכט קולות און געוואלדן און געשיקט נאך אים דעם שמש. קורץ, יידן זענען יידן און גויים זענען גויים.

די געשיכטע מיט דעם דאזיקן פארפעטרישן זון האט געמאכט אויף מיין מוטער א שווערן איינדרוק. זי האט גערעדט ווענן דעם וואכן און חדשים. דאס איז געווען א שפיי אין פנים נישט בלויז דער דאזיקער גוי'ע, נאר דער גאנצער אינסטיטוציע פון מוטערשאפט. מיין מוטער האט גע־טענה'ט:

— נו, גיי זיי זיך מקריב פאר קינדער? די מאמע שלאגט זיך ארוים פון די כוחות און דאס ווייסט נישט פון קיין געטריישאפט.

און זי האט נעגעבן בייזע אנצוהערענישן, אז זי איז נישט זיכער אין אירע אייגענע קינדער: ווער ווייסט ווי זיי וועלן זיך פירן?... דאס האט איר פונדעסטוועגן נישט געשטערט דאס לעבן צו שטרעקן פאר אונז. ווען אין שטוב איז געווען עפעס א גוטע זאך, האט די מאמע זי תמיד אוועק־געגעבן די קינדער, און זי האט געהאט אלערליי אויסריידן און תירוצים פארוואס זי וויל דערפון נישט פארזוכן. זי האט געהאט סגולות אזוינע, וואס האבן געשטאמט פון אלטע ציטן, און זי האט גערעדט רייד, וואס זי האט גע'ירשנ'ט פון דורות געטרייע מאמעס און באבעס. ווען א קינד האט זיך אויף עפעס געקלאגט, האט די מאמע געזאגט: „איך זאל זיין דיין אפלייזער. דו זאלסט מיינע ביינער איבערלעבן!..." אדער זי פלעגט א זאג טאן: „א כפרה זאל איך זיין פאר דיין מינדסטן נעגעלע"... ווען מיר האבן עפעס געגעסן, פלעגט די מאמע זאגן: „געזונט און מארך אין דיינע ביינדעלעך!"... יעדן ערב ראש־חודש האט די מאמע אונז איינגעגעבן ווערים־צוקערלעך, א סגולה קעגן ווערים. ווען א קינד האט זיך עפעס אריינגענומען אין אויג, האט די מאמע דאס אויג אויסגעלעקט מיט דער צונג. אויך האט זי אונז געשטאפט מיט קאנדל־צוקער קעגן הוסט און פון ציים צו צייט אוועק אפשפרעכן אן עין־הרע. דאס האט איר נישט גע־שטערט צו לערנען חובת הלבבות, דעם ספר הברית און אנדערע ערנסטע פילאזאפישע ספרים.

אבער לאמיר זיך אומקערן צו דער וועשין.

דער ווינטער איז געווען א קאלטער. אינדרויסן זענען געשטאנען ביי־טערע פרעסט. וויפיל מ'האט נישט געהייצט ביי אונז אין אויוון, זענען די שויבן געווען באוואקסן מיט פראסט־ביימער און באהאנגען מיט צעפ־לעך אייז. די צייטונגען האבן געשריבן, אז מענטשן פאלן פון קעלט. פערד האבן זיך אויסגעגליטשט און געווארן געפרוירן. קוילן זענען גע־ווארן טייער. די קרירה איז געווארן אזוי גרויס, אז מ'האט אויפגעהערט צו

שיכן קינדער אין חדר אריין און ס'האָט אַפילו אָפּגעשטעלט די שקאַלעס.

אין איינעם אַזאַ טאָג קומט אַריין די וועשין, די זקנה, וואָס איז שוין נישט ווייט געווען פון די אַכציק. ס'האָט זיך געהאַט אַנגעזאַמלט ביי אונז אַ סך וועש. די מאַמע האָט געגעבן דער גוי'ע אַ טעפּל טיי זיך צו דער־וואַרעמען און אַ שטיקל ברויט אויך. די זקנה איז געזעסן אויף אַ בענקל, געציטערט, זיך געטרייסלט און געוואַרעמט די אויסגעהאַרעוועטע הענט אין דעם הייסן טעפּל. די פינגער אירע זענען געווען צעקרימט פון אַר־בעט און אפשר אויך פון אַרטרעטיזם. די נעגל זענען געווען משונה ווייס. פון די דאָזיקע הענט האָט אַרויסגעקוקט די עקשנות פון מענטשלעכן מין, דער ווילן צו אַרבעטן נישט בלויז וויפיל די כוחות טראָגן, נאָר איבער די כוחות. די מאַמע האָט געציילט און פאַרשריבן: מענערשע העמדער, ווייבערשע העמדער, גאַטקעס, מייטקעס, קאָפּטלעך, לייבלעך, ציכן, ציכ־לעך, ליילעכער, און טליתים קטנים. יאָ, די גוי'ע האָט אויך געוואַשן די דאָזיקע הייליקע בגדים.

דער פּאַק איז געווען זייער אַ גרויסער, גרעסער ווי אַלעמאָל. ווען די גוי'ע האָט אים אויפגעלאָדן אויף די פּלייצעס, האָט ער זי איינגעבויגן צו־גערעקט. אַ ווייל האָט זי זיך געגנומען וואַקלען אויף די פיס, ווי גרייט צו פאַלן אונטער דער משא. אָבער אַן אינעווייניקסטע עקשנות האָט, אַפּנים, גערופן: ניין, דו טאָרסט נישט פאַלן. פאַלן אונטער דער לאַסט קאָן זיך פאַרגינען אַן אייזל, נישט אַ מענטש, די קרוין פון דער באַשאַפונג...

ס'איז געווען אַ פּחד צו זען די גוי'ע זיך אַוועקקייקלען מיט דעם ריזיקן פּאַק אין דעם דרויסן, וואו דער פראָסט האָט געגליט, דער שניי איז געווען טרוקן ווי זאַלץ, און די לופט איז געווען פול מיט עפּעס אַזוינע ווייסע שטויביקע ווירבלעכישן, ווי שרעטלעך וואָלטן אַרומגעטאַנצט אין דער קרירה. וועט די זקנה דערגיין ביז וואַליע?

זי איז אַוועק און די מאַמע האָט געזיפצט און פאַר איר געבעטן גאָט.

געוויינלעך האָט די גוי'ע אָפּגעבראַכט די וועש נאָך אַ צוויי, אָדער העכסטנס דריי וואָכן. אָבער דריי וואָכן זענען אַריבער, פיר וואָכן, פינף וואָכן, און מען האָט נישט געהערט פון דער גוי'ע. מיר זענען געבליבן אָן וועש. דערצו האָבן די קעלטן נישט אויפגעהערט. די דראָטן פון טעלע־פאָן זענען געוואָרן גראָב ווי שטריק. די צווייגן פון די ביימער (אויף די גאַסן אַרום) האָבן אויסגעזען ווי גלאָז. אַזויפיל שניי איז געהאַט אָנגעפאַלן, אַז די גאַסן זענען געוואָרן עפּעס ווי קרום און די שליטעלעך זענען געפאָרן ווי אויף שיפּוע פון אַ באַרג. גוטע מענטשן האָבן אָנגעצונדן פייערן אין די גאַסן און גאַסן־מענטשן האָבן זיך געוואַרעמט און געבראָטן קאַרטאָפל, אויב ס'איז געווען וואָס צו בראָטן.

דאָס נישט קומען פון דער וועשין איז געווען אַ קאַטאַסטראָפע. מיר זע־נען געבליבן אָן וועש. מיר האָבן אַפילו נישט געוואוסט דעם אַדרעס פון דער דאָזיקער גוי'ע. ס'איז געוואָרן קלאָר, אַז די זקנה איז אַוועקגעפאַלן, געשטאָרבן. די מאַמע האָט געשוואוירן, אַז ס'האַרץ האָט איר געזאָגט, ווען די אַלטע איז געווען ביי אונז דאָס לעצטע מאָל, אַז זי, די מאַמע, וועט מער

די וועש נישט זען צוריק. די מאמע האט גענומען אויסזוכן א פאר צערי־סענע העמדער און געפראוווט אליין וואשן, פארלאטען, פארצערעווען. מען האט אין אונזער שטוב געטרויערט סאי אויף דער וועש און סאי אויף דער דאזיקער אויסגעהארעוועטער זקנה, וואס איז אונז געווארן מאדנע נאענט אין די יארן וואס זי האט פאר אונז אזוי געטריי געארבעט.

ס'איז אריבער מער ווי צוויי חדשים. דער פראסט האט שוין געהאט נע־לאזט, אבער ס'איז געווארן א פרישער פראסט, א נייע קעלט. איינמאל אין אן אוונט, ווען די מאמע איז געזעסן ביים נאפט־לאמפ און פארריכט א העמד, האט זיך די טיר געעפנט און ס'איז אריין א קנויל פארע און א ריזיקער פאק. אונטער דעם פאק איז געקראכן די זקנה, — דאס פנים ווייס ווי א שטיקל וועש. פון אונטער דער שאל האבן ארויסגעקוקט א פאר פאסן ווייסע האר. די מאמע האט ארויסגעלאזט א פארשטיקט געשריי. ס'איז געווען ווי א מת וואלט אריינגעקומען. איך בין אקעגנגעלאפן דער אלטער און איר געהאלפן אפלאדן דעם פאק. די זקנה איז געווען פארענ־דערט. זי איז געווארן נאך דארער, נאך איינגעבויגענער. דאס פנים איז געווארן איינגעפאלן און דער קאפ האט זיך געטרייסלט אינדערברייט ווי אויף ניין. זי האט נישט געקאנט ארויסברענגען קיין ווארט און עפעס געמורמלט מיטן איינגעפאלענעם מויל און די בלאסע ליפן.

נאכדעם ווי די זקנה איז געקומען צו זיך, האט זי דערציילט אז זי איז געווען שלאף, שוואך שלאף. וואס פאר'א שלאפקייט דאס איז געווען — געדענק איך נישט. זי איז געווארן אזוי קראנק, אז עמיץ האט גערופן דעם דאקטאר, און דער דאקטאר האט געהייסן ברענגען דעם גלח. עמיץ האט צו וויסן געטאן איר זון און יענער האט צושטייער געגעבן אויף א טרומנע און א באגרעבעניש. אבער גאט דער אלמעכטיקער האט נישט געוואלט נע־מען צו זיך די פארפייניקטע נשמה. ס'איז איר געווארן בעסער, זי איז געווארן געזונט, און ווען זי האט ווידער געקאנט שטיין אויף די פיס, האט זי זיך גענומען צו דער וועש. נישט בלויז אונזער וועש, נאר די וועש פון עטלעכע שטובן.

— א, כ'האב נישט געקאנט אין בעט איינליגן צוליב דער דאזיקער וועש — האט די אלטע גע'טענה'ט. — די דאזיקע וועש האבן מיך נישט געלאזט שטארבן...

— מיט גאט'ס הילף, וועט איר לעבן הונדערט און צוואנציק יאר — האט די מאמע איר אנגעוואונטשן.

— זאל גאט באשירמען! וואס טויג מיר אזוי לאנג צו לעבן? די אר־בעט ווערט אלץ שווערער... די כוחות לאזן זיך אויס... כ'וויל נישט פאלן קיינעם צו לאסט!...

אזוי האט די אלטע געפרעפלט און זיך גע'צלמ'ט, און אויפגעהויבן די אויגן צום הימל. ס'איז גראד געווען געלט אין שטוב און די מאמע האט איר אויסגעציילט איר געצאלטס. איך האב געהאט א מאדנע געפיל: גלייך די מטבעות וואלטן געווארן אין אירע אויסגעוואשענע הענט פונקט אזוי מיד און ריין און פרום ווי זי אליין. זי האט זיי עפעס ווי אפגעבלאזן און

פארבונדן אין א טיכל. דערנאך איז זי אוועק און צוגעזאגט צו קומען אין א פאר וואכן ארום נאך פרישער וועש.

אבער זי איז מער קיינמאל נישט געקומען. די דאזיקע וועש, וואס זי האט אפגעבראכט, איז געווען איך לעצטע אנשטרענגונג אויף דער דאזיקער ערד. ס'איז געווען דער ווילן אפצוגעבן יענעם זיין אייגנטום, צו טאן די ארבעט וואס זי האט אויף זיך גענומען.

געפאלן איז דער גוף, וואס איז שוין לאנג געווען א צעבראכענער שארבן, און זיך אויפגעהאלטן בלויז מיטן כוח פון ערלעכקייט און פאראנטווארטלעכקייט. די נשמה איז אוועק אין יענע ספערן, וואו ס'קומען זיך צונויף אלע הייליקע נשמות, אן אונטערשיד וואס פאר א ראל זיי האבן געשפילט אויף דער ערד, פון וואס'ער שפראך, פון וואס'ער גלויבן. איך קאן מיר נישט פארשטעלן דעם גן־עדן אן דער דאזיקער וועשין. איך קאן מיר נישט פארשטעלן א וועלט, וואו ס'איז נישט פאראן קיין לוין פאר אזא באמיאונג...

אַן ערב-חנוכּה אין וואַרשע

א

שוין צוויי וואָכן ווי אין וואַרשע — און אפּשר אין גאַנץ פּוילן — איז געשטאַנען אַ קרירה. די ייִדישע צײַטונג, וואָס מײַן עלטערע שוועסטער הינדעלע און מײַן עלטערער ברודער יהושע האָבן געקויפֿט יעדן פֿרימאָרגן, האָט געשריבן אַז אַזוינע פֿרעסט זענען נישט געווען זינט לאַנגע צײַטן. אָבער איך, אַ קינד נאָך נישט קיין זיבן יאָר אַלט, בין פֿון דעסטוועגן יעדן פֿרימאָרגן געגאַנגען אין חדר. מיר האָבן געוווינט אויף דער קראָכמאַלנע נומער צען און דאָס חדר האָט זיך געפֿונען אויף דער גזשיבאָווסקע נומער פֿינף. אַ בעלפֿער איז יעדן פֿרימאָרגן געקומען צו אונדז אַהיים און ער האָט מיך אָפּגעפֿירט אין חדר. ער האָט מיך אויך אַהיים געבראַכט אין אָוונט. איך זאָל נישט געפֿרוירן ווערן אויפֿן וועג האָט די מאַמע מיך אָנגעפּעלצט מיט צוויי וואָלענע לײַבלעך, איינס אויפֿן אַנדערן, און אויך מיט צוויי פּאָר זאָקן און מיט הענטשקעס. אויפֿן קאָפּ האָט זי מיר אָנגעטאָן אַ באַשליק, וואָס האָט צוגעדעקט מײַנע רויטע האָר מיט מײַנע רויטע פּאות. ווען איך האָב מיך אָנגעקוקט אין שפּיגל, האָב איך מיך אַליין נישט דערקאָנט. איך האָב מיר אַליין אַרויסגעשטעלט אַ צונג.

די לאַנגעווינטערנאַכט איז געהאַט אַריבער פֿול מיט חלומות. דאָ האָט זיך מיר געחלומט אַז איך בין אַ קייסער און דאָ אַז איך בין אַ בעטלער. אַן אַלטע באָבע, אַ ציגייַנערין, האָט מיך געכאַפּט און מיך אַרייַנגעזעצט אין קעלער. ס'האָט זיך מיר אויך געחלומט, אַז ס'איז זומער און אַז איך גיי שפּאַצירן מיט שאָשען אין אַ גאָרטן פֿול מיט בליִענדיקע ביימער און זינגענדיקע פֿייגל. איך בין געפֿאָרן אויף אַ שיף איבער דער ווייַסל, אָבער ס'האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזן, אַז גזלנים האָבן מיך געכאַפּט און זיי פֿירן מיך אַוועק קיין מאַדאַגאַסקאַר, וווּ זיי וועלן מיך פֿאַרקויפֿן ווי אַ קנעכט. די חלומות מייַנע האָבן זיך אויסגעמישט מיט מייַנע פֿאַנטאַזיעס און מיט די מעשׂיות וואָס איך האָב געהערט מייַן מאַמען דערציילן, אָדער וואָס איך האָב געלייענט אין מעשׂה־ביכלעך.

יענער ווינטערדיקער פֿרימאָרגן איז געווען אַ קאַלטער, אָבער אַ זוניקער. דער הימל איבער די דעכער האָט געהיערט העל־בלוי. ווי ווויל אונדזער איווון איז געווען געהייצט מיט האָלץ און קוילן, זענען איבער נאַכט געהאַט אָנגעוואַקסן פֿראָסטביימער אויף די פֿענצטער. דאָס זענען געווען אַנדערע ביימער ווי אין פוילן. זיי האָבן מיך דערמאָנט אָן די טייטלביימער, פֿייַגנביימער און באָקסערביימער, וואָס וועגן זיי האָב איך געלערנט אין חומש און וואָס וואַקסן אין ארץ־ישׂראל. אָבער די ווינטערדיקע זון האָט זיי גיך צעשמאָלצן.

געוויינטלעך האָב איך פֿאַרבראַכט אין חדר יעדן טאָג ביז ס'איז צוגעפֿאַלן די נאַכט. אָבער יענער טאָג איז געווען ערבֿ חנוכּה און איך האָב געזאָלט קומען אַהיים פֿריִער ווי אַנדערע טעג. איך האָב ליב געהאַט חנוכּה — דער איינציקער יום־טובֿ וואָס איז אויסגעפֿאַלן אין ווינטער. אין אָוונט, באַלד נאָך מעריבֿ, האָט דער טאַטע געבענטשט חנוכּה־ליכט. די מאַמע האָט געפּרעגלט לאַטקעס. איך האָב געקראָגן אַ צינערן דריידל און חנוכּה־געלט. איך האָב מיך קוים געקאָנט דערוואַרטן איך זאָל שוין זייַן צוריק אין דער היים.

איידער איך בין אַוועק פֿון דער היים האָט די מאַמע מיר מיטגעגעבן אין אַ פּאַפּירענעם בייַטל ברויט מיט פּוטער און קעז און אויך אַן עפּל. דאָס האָט געזאָלט זייַן מייַן צווייט אָנבייַסן. דער בעלפֿער האָט מיך אָנגענומען ביי דער האַנט און מיך געפֿירט איבער די טרעפּ און אַרויס אין גאַס. די מאַמע האָט אים אָנגעזאָגט ער זאָל מיך נישט אַרויסלאָזן פֿון זייַן האַנט. אין אַ גרויסער שטאָט קאָן אַ קינד ווערן פֿאַרלוירן. די גאַסן זענען געווען פֿול מיט שליטנס און מ'קאָן מיך נאָך, חלילה, איבערפֿאָרן. איך האָב מיך געשעמט וואָס די מאַמע מייַנע איז אַזאַ איבערגעשראָקענע. זי האָט געשטאַמט פֿון אַ קליין שטעטל און די פּראָווינצער זענען עפּעס אַלע אַזוינע פּחדנים. זיי זעען אין דער גרויסער שטאָט אומצאָליקע געפֿאַרן. איך בין געהאַט געקומען קיין וואַרשע ווען איך בין אַלט געווען דרייַ יאָר און איך האָב מיך געהאַלטן פֿאַר אַ גרויסשטאָטישן. איך וואָלט אַפֿילו אַליין געקאָנט טרעפֿן צום חדר און מ'האָט מיך נישט באַדאַרפֿט פֿירן. איך האָב צוגעקוקט מיט קינאה ווי אַנדערע קינדער אין מייַן עלטער גייען אַליין אין חדר. מיר האָט זיך אויסגעדאַכט אַז זיי קוקן אויף מיר מיט שפּאָט וואָס מע פֿירט מיך ווי אַ קינד.

גאָט אין הימל, ווי אַנדערש די גאַס האָט הייַנט אויסגעזען! אַ פֿרישער שניי איז

געהאַט אָנגעפּאַלן אין דער נאַכט. די שליטנס און די פֿאַרבײַגייער האָבן נאָך נישט באַוויזן אים צו צעטרעטן און אים צו פֿאַרשוואַרצן. ער האָט געבלענדט קעגן דער זון און ס'האָבן אין אים געבליצט און געפֿינקלט אומצאָליקע קרישטאָלן מיט אַלע קאָלירן פֿון רעגן־בויגן. אַן איינציקער בוים איז געוואַקסן אויף אונדזער גאַס. די נאַקעטע צווײַגן זײַנע זענען געוואָרן באַדעקט מיט פֿראָסט און זיי האָבן מיך דערמאָנט אָן רערן פֿון אַ ריזיקן חנוכּה־לאָמפּ. שליטעלעך האָבן זיך פֿאַרבײַגעגליטשט און די גלעקלעך אויף די העלדזער פֿון די פֿערד האָבן געקלימפּערט. פֿון די נאָזלעכער פֿון די פֿערד זענען אַרויס זײַלן פּאַרע. אויף די דעכער און אויף די באַלקאָנען זענען געלעגן קישנס שניי. די גאַנצע וועלט איז געוואָרן ווײַס, רײַך און חלומדיק. מ'האָט לײַכט געקאָנט פֿאַרבלאָנדזשען אין אַזאַ פֿאַרענדערטער וועלט.

ב

דאָס אַרײַנקומען אין חדר איז יעדן פֿרימאָרגן געווען פֿאַר מיר אַן איבערלעבונג. אַנדערע קינדער זענען גיך געוואָרן היימיש איינער מיט דעם אַנדערן. שטילערהייט האָבן די תּלמידים געפֿירט צווישן זיך אַלערליי מיסחרים. איין ייִנגל האָט געגעבן דעם אַנדערן אַ באַזילבערטן קנאָפּ און יענער האָט אים געגעבן דערפֿאַר אַ באַגילדטן קנאָפּ. מ'האָט שטילערהייט, דער רבי זאָל נישט זען, זיך געביטן מיט בלײַשטיפֿטן, מיט פּענעס צום שרײַבן, מיט "מאַלאָוואַנקעס" — בילדלעך, וואָס מ'האָט געקאָנט אַרײַנקלעפּן אין אַ העפֿט — און טייל מאָל מיט די שאָקאָלאַדקעס, מאַרמעלאַדקעס און קיכלעך, וואָס מ'האָט זיי פֿון דער היים מיטגעגעבן אין חדר. די מערסטע תּלמידים האָבן געשטאַמט פֿון סוחרישע היימען און זיי זענען שוין בײַ צײַטנס געווען קליינע סוחרימלעך. געוווינט האָבן זייערע עלטערן אויף די רײַכע גאַסן. אייניקע תּלמידים האָבן יעדן טאָג געברענגט אין חדר אַנדערע שפּילצײַג, בלײַענע זעלנערלעך, פֿײַפֿעלעך, טרומייטערלעך. איין ייִנגל האָט געהאַט אַ פּען מיט אַ שײַבל און ווען מ'האָט אַרײַנגעקוקט אין דעם שײַבל האָט מען געזען קראָקע. אַן אַנדער ייִנגל האָט געהאַט אַ שפּיל־קעסטעלע און אַז מ'האָט עס אָנגעדרייט, האָט עס אויסגעשפּילט אַ מעלאָדיע. איין ייִנגל האָט געהאַט אַן אמתן זייגער. די פֿאַרמעגלעכע קינדער האָבן אָפֿט געביטן די רעקלעך, די היטלען. די מערסטע האָבן געהאַט שוואַרצע האָר און שוואַרצע אויגן. אַ צאָל זענען געווען בלאָנד. אָבער קיינער אין דעם חדר האָט נישט געהאַט, ווי איך, רויטע האָר ווי פֿײַער. קיינער האָט אויך נישט געהאַט אַזוינע לאַנגע פּאות. איך בין געווען אַ זון פֿון אַ מורה־הוראה און מײַנע עלטערן האָבן מיך אָנגעטאָן אין אַלטמאָדישע מלבושים פֿון קעניג סאָביעסקיס צײַטן. מ'האָט מיך אויפֿגעצויגן אין וואַרשע, אָבער איך האָב אויסגעזען ווי אַ פּראָווינצער. די ייִנגלעך האָבן געלאַכט אויס מיר, אויס מײַן פּראָווינצער הלבשה. זיי האָבן אַפֿילו געשפּעט אויס דעם שטייגער ווי איך האָב אַרויסגערעדט טייל ייִדישע ווערטער. דערצו האָט מען נישט געקאָנט פֿירן מיט מיר קיין שום מיסחרים. מײַנע טאַטע־מאַמע האָבן נישט געהאַט קיין געוועלב, קיין פֿאַבריק. איך האָב גאָרנישט מיטגעבראַכט אין חדר אַחוץ אַ חומש. יענעם פֿרימאָרגן האָב איך געהאַט מיטגעבראַכט מיט מיר אַ דריידל. חנוכּה איז אַ יום־טובֿ ווען מען מעג שפּילן. אָבער צו שפּילן מוז

מען אײַנשטעלן געלט און מײַנע אָרעמע עלטערן האָבן מיר נישט מיטגעגעבן קיין געלט. איך האָב ערשט געזאָלט קריגן אַ גראָשן אין אָוונט, נאָכן בענטשן חנוכּה־ליכט. נאָך עפּעס, טייל קינדער האָבן געהאַט דריידלעך פֿון ביין, דריידלעך מיט קאָלירן און באַצירעכצער. אָבער מײַן דריידל איז געווען איינפֿאַכער צין.

איך האָב מיך אַלע מאָל געשעמט ווען איך בין אַרײַן אין חדר. איך האָב אָפֿט געבעטן גאָט איך זאָל שוין גיך אויפֿוואַקסן און פֿאַרשפּאָרן צו גיין אין חדר. אָבער די צײַט פֿון אַ קינד שלעפּט זיך אַזוי פּאַמעלעך! נו, אָבער איך האָב געהאַט מײַן סאַטיספֿאַקציע. אַלע קינדער האָבן ליב צו הערן מעשׂיות און איך האָב געהאַט געקראָגן אַ נאָמען פֿאַר אַ מעשׂה־דערציילער. איך האָב אויך געקאָנט צוגעבן מײַנע אייגענע פֿאַנטאַזיעס צו די מעשׂיות וואָס מיר האָבן געלערנט אין חומש. חנוכּה־צײַט האָט דער רבי מיט אונדז געלערנט די סדרה, ווו ס'האָט זיך דערציילט די מעשׂה פֿון יוסף און זײַנע ברידער. איך האָב געדענקט בעסער פֿון אַ סך אַנדערע קינדער דעם טײַטש פֿון די לשון־קודשדיקע ווערטער. איך האָב נאָכדערציילט די מעשׂה פֿון מכירת־יוסף ווי איך וואָלט געווען דערבײַ. יוספֿס חלומות זענען געוואָרן מײַנע חלומות. די ברידער האָבן מיך מקנא געווען און מיך פֿאַרקויפֿט פֿאַר אַ קנעכט צו די ישמעאלים און די ישמעאלים האָבן מיך פֿאַרקויפֿט צו די מיצרים, און דאָרטן האָט מיך פּוטיפֿר אײַנגעזעצט אין תּפֿיסה און כ'בין שפּעטער געוואָרן אַ שני־למלך בײַ פּרעהן. יעקבֿ, יוסף, די אַנדערע שבֿטים, לבֿן, רחל, לאה, בלהה, זילפּה — זענען מיר געווען אַזוי נאָענט און באַקאַנט ווי מײַן מאַמע, מײַן טאַטע, אונדזער שכנטע באַשעלע און איר מיידל שאָשע, וואָס מיט איר האָב איך געפּירט אַ שטילע ליבע.

אַזוי ווי כ'בין געזעסן אין חדר בײַם חומש האָב איך געבענקט נאָך איר און נאָך אירע קינדישע רייד וואָס האָבן געהאַט פֿאַר מיר טויזנט טעמים.

אַרום דרײַ אַ זייגער האָבן מיר געהאַט אָפּגעלערנט אונדזער שיעור און דער רבי,ר' משה־יצחק, אַ זקן פֿון אַכציק יאָר, האָט אָנעקגעלייגט דעם טײַטל און דאָס האָזענע פֿיסל מיטן רימען, וואָס דערמיט האָט ער געשמיסן ווידערשפּעניקע תּלמידים, און ער האָט אונדז געהייסן גיין אַהיים. דער בעלפֿער איז צוקגעקומען צו מיר און גענומען רעדן מיט אַ צעגערניש.

— דו זאָגסט אַלע מאָל אַז דו ווייסט דעם וועג אַהיים אַליין, איז דאָס אמת?

— יאָ, אמת.

— ועסטו נישט פֿאַרבלאָנדזשען?

— פֿאַרבלאָנדזשען? כ'וואָלט געקאָנט גיין אַהיים אַליין אין מיטן דער נאַכט.

— איך האָב עפּעס צו טאָן און כ'האָב נישט קיין צײַט דיך אַהיים צו פֿירן. קאָן איך דיך לאָזן גיין אַהיים אַליין?

— יאָ, יאָ.

— ועסט נישט דערציילן טאַטע־מאַמע?

— דערציילן? ניין. קיין מאָל נישט.

— איז דאָס אַ וואָרט?

— כ'קאָן שווערן בײַ די ציצית.

— דאַרפֿסט נישט שווערן בײַ די ציצית.

— כ׳וועל נישט אויסזאָגן, אַפּילו מ׳זאָל מיך דערהרגענען.

— נו, גוט. גיי גלייך אַהיים און שטעל דיך נישט אָפּ אויפֿן וועג. ווערסט זאָגן אַז כ׳האָב דיך צוגעפֿירט צום טויער.

— יאָ.

דער בעלפֿער האָט מיר געהאָלפֿן אָנטאָן מײַן קאַפּאָטע, דעם באַשליק, די הענטשקעס, די קאַלאָשן. די אַנדערע ייִנגלעך האָבן געלאַכט אויס מיר און געמאַכט העוויות. זיי האָבן מיך גערופֿן צונעמען: דער מאַמעס זונדעלע, דאָס מזוזהלע, דאָס אָפּגעציטערטע קינדלע, דאָס רבילע. איינער האָט מיר אַרויסגעשטעקט די צונג, דער אַנדערער האָט מיר געוויזן אַ פֿײַג. איין ייִנגל האָט אַ זאָג געטאָן:

— ער איז יוסף. דער טאַטע וועט אים מאַכן אַ זײַדן העמדל.

ג

איך האָב מיך געוואָלט באַרימען פֿאַר די ייִנגלעך אַז איך גיי אַהיים אַליין, אָבער דער בעלפֿער האָט, ווײַזט אויס, פֿאַרשטאַנען וואָס איך וויל טאָן און צוגעלייגט אַ פֿינגער צום מויל: פּתח שין שאַ...

איך בין אַרויס אין גאַס און ס׳איז געווען גוט צו גיין אַליין. איך האָב מיך צום ערשטן מאָל דערפֿילט ווי אַ דערוואַקסענער. ווי קורץ די טעג זענען אין ווינטער! ס׳איז ערשט געווען פֿופֿצן מינוט נאָך דרײַ, אָבער די לופֿט איז שוין געווען פֿאַרנאַכטיש־בלוילעך. עטלעכע חדר־ייִנגלעך האָבן זיך געגליטשט אויפֿן געפֿרוירענעם רינשטאָק, געפּרוווט מאַכן אַ "שוסטערל". ווען זיי האָבן מיך דערזען גיין אַליין, האָבן זיי גענומען שרײַען און געמאַכט אַ מינע ווי מיר נאָכצולויפֿן. איינער האָט מיר געוואָרפֿן אַ קויל שניי. איך האָב מיך גיך פֿון זיי אָפּגעטראָגן. זיי האָבן נאָר געזוכט אַ געלעגנהייט אָנצוהייבן אַ געשלעג און צו ווײַזן ווי שטאַרק זיי זענען. אויף דער גנאָינע האָב איך מיך אָפּגעשטעלט בײַ אַ שויפֿענצטער. דאָס געוועלב האָט געהערט צו אַ ייִד, אָבער מ׳האָט דאָרט פֿאַרקויפֿט די גלעזלעך, גלעקעלעך, לעמפּלעך און פֿליטערלעך, וואָס די גויים הענגען אויף דעם ווײַנאַכטבוים. אַ מאַנצביל האָט מיט אַ לאַנגער שטאַנג אָנגעצונדן די גאַז־לאַמטערן. ווײַבער זענען געזעסן אויף שוועלן, אויף קאַסטנס, אויף פֿיסבענקעלעך און אויסגעזונגען די סחורות וואָס זיי האָבן פֿאַרקויפֿט: קאַרטאָפֿל־קוכן, הייסע אַרבעס, הייסע באָבעס, בייגל, איילקיכלעך. ס׳האָט געשמעקט אַ מחיה.

איך האָב גענומען פֿאַנטאַזירן וואָס איך וואָלט געטאָן ווען איך געפֿין איצט מילי־מיליאַסן רובל. איך וואָלט געקויפֿט די אַלע גוטע זאַכן און געמאַכט אַ סעודה מיט שאָשען. מיר וואָלטן געגעסן שאָקאָלאַד, כאַלווע, מאַנדאַרינקעס, און געפֿאָרן צוזאַמען אין אַ שליטן. איך וואָלט אויפֿגעהערט גיין אין חדר, נאָר געלאָזט אַז אַ רבי זאָל קומען צו מיר אַהיים.

איך בין געווען אַזוי פֿאַרנומען מיט מײַנע פֿאַנטאַזיעס, אַז כ׳האָב נישט באַמערקט אַז ס׳האָט אָנגעהויבן שנייען. אַ געדיכטער שניי האָט גענומען פֿאַלן, טרוקן און מירביק. ווי זאַלץ. די אויגן זענען מיר געוואָרן פֿאַרשאָטן. די גאַזלאָמפּן זענען געוואָרן באַדעקט מיט שניי און די שײַן זייערע האָט באַקומען קאָלירן: אָראַנזש, בלוי, גרין, וויאָלעט.

דאָס איז נישט געווען גלאַט אַ שניי, נאָר שניי געמישט מיט האָגל. שטיקער אײַז זענען געפֿאַלן פֿון הימל און ס׳האָט גענומען בלאָזן אַ שטורעמווינט. אפֿשר ווערט חרובֿ די וועלט?

מיר האָט זיך שוין אויסגעוויזן אַז עס בליצט און עס דונערט. איך האָב גענומען לויפֿן. עטלעכע מאָל בין איך געפֿאַלן. איך האָב מיך אויפֿגעהויבן און דערזען צו מײַן שרעק, אַז איך בין אַרײַן אין עפּעס אַן אַנדער גאַס. דאָ האָבן געלויכטן נישט גאַזלאָמפּן, נאָר עלעקטרישע לאָמפּן. איך האָב דערזען אַ טראַמווײַ. ער איז געפֿאָרן אָן פֿערד און פֿון דעם בויגן זײַנעם וואָס האָט זיך געריבן אין דראָטן האָבן געשפּריצט בלויע פֿונקען. אַ פּחד האָט מיך אָנגענומען. איך האָב פֿאַרבלאָנדזשעט. איך האָב אָפּגעשטעלט פֿאַרבײַגייער און זיי געפֿרעגט דעם וועג, אָבער טייל האָבן מיר אין גאַנצן נישט געענטפֿערט. איינער האָט מיר געענטפֿערט אויף פּויליש. איך האָב מיך קוים אײַנגעהאַלטן נישט צו וויינען. איך האָב געוואָלט גיין צוריק, אָבער איך בין, ווי־זשט אויס, פֿאַרקראָכן אַלץ ווײַטער. איך בין פֿאַרבײַ געשעפֿטן מיט אַ סך לאָמפּן און אַ געבײַ מיט באַלקאָנען און זײַלן, ווי אַ קעניגלעכער פּאַלאַץ. מ׳האָט אויבן געשפּילט מוזיק. אונטן האָבן סוחרים אָפּגערייניקט סחורות פֿון זייערע שטעלן. דער ווינט האָט צעיאָגט פּאַטשיילעס, נאָזטיכלעך, העמדער, בלוזעס און זיי האָבן געווירבלט אין ווינט ווי שרעטעלעך.

דאָס, פֿאַר וואָס איך האָב אַלע מאָל מיך געשראָקן איז, ווי־זשט אויס, געשען. די שדים האָבן זיך גענומען צו מיר. דער ווינט האָט מיך דאָ געשטויסן פֿאָרויס, דאָ געשלעפּט אויף צוריק. ער האָט אָנגעבלאָזן די פּאָלעס פֿון מײַן קאַפּאָטע און מיך געפּרוּווט אויפֿהייבן אין דער לופֿט. איך האָב געוווּסט וווּהין ער וויל מיך פֿאַרטראָגן: קיין סדום, הינטער די הרי־חושך, צו אַשמדאַיס שלאָס, צום הר־שׂעיר און דער מידבר, וווּ מענטשן גייען נישט און רינדער טרעטן נישט; וווּ די ערד איז קופּער און דער הימל איז אײַזן.

איך האָב געוואָלט בעטן גאָט, זאָגן עפּעס אַ תּפֿילה, אַ שפּראַך, אָבער דאָס מויל איז מיר געוואָרן ווי אָפּגענומען און די נאָז — האַרט ווי האָלץ. די קעלט האָט דורכגעדרונגען מײַן קאַפּאָטע, ביידע לײַבלעך. די אויגן־דעקלעך מײַנע זענען געוואָרן אָנגעשוואָלן און איך האָב מער גאָרנישט געזען אין דעם ווײַסן געווירבלעניש.

פּלוצעם האָב איך דערהערט אַ שאַרף קלינגעניש און געשרייען. עמעץ איז אָנגעפֿאַלן, מיך אָנגעכאַפּט פֿון הינטן און מיך האַלב געשלעפּט, האַלב געטראָגן. איז דאָס אַ שד, אַ לאַפּיטוט? אַ ייִד מיט אַ לאַנגער קאַפּאָטע און אַ שוואַרצער באָרד, וואָס איז געהאַט געוואָרן ווײַס פֿון שניי און פֿראָסט, האָט געשריגן אויף מיר מיט אַ רציחה:

— ווּ לויפֿסטו? ווּ קריכסטו? ס׳האָט געפֿעלט אַ האָר מ׳זאָל דיך איבערפֿאָרן!

כ׳האָב געוואָלט אים דאַנקען, נאָר כ׳האָב נישט געקאָנט אַרויסברענגען קיין וואָרט. דער ייִד האָט געפֿרעגט:

— ווער לאָזט עפּעס אַרויס אַ קינד אין אַזאַ געוויטער? טאַטע־מאַמע האָסטו?

כ׳ווייס נישט ביז היינט פֿאַר וואָס איך האָב עס געטאָן, נאָר כ׳האָב געענטפֿערט:

— ניין, כ׳בין אַ יתום.

— אַ יתום, האַ? בײַ ועמען ביסטו?

— בײַ אַ ייִדן.

— ווּ וווינט דײַן ייִדע?

כ'האָב אָנגעגעבן אַ פֿאַלשן אַדרעס: קראָכמאַלנע 13.

— וואָס טוסטו דאָ, אויב עץ וווינט אויף קראָכמאַלנע 13? האָסט פֿאַרבלאָנדזשעט, האַ?

— ניין.

— ווּהין ביסטו געגאַנגען?

— כ'האָב געוואָלט גיין זאָגן קדיש — האָב איך געענטפֿערט, דערשטוינט און דערשראָקן פֿון מײַן אייגענעם ליגן.

— ס'פֿעלן שולן און שטיבלעך אויף קראָכמאַלנע? כ'זע שוין, האָסט פֿאַרבלאָנדזשעט. קום, איכ'ל דיך אָפּפֿירן.

דער ייִד האָט מיך אָנגענומען בײַ דער האַנט און מיך גענומען פֿירן. ער האָט געפֿרעגט:

— וואָס טוט דײַן ייִדע? פֿון וואַנען לעבט ער?

— אַ טרעגער — האָב איך געזאָגט. די ווערטער זענען עפּעס ווי אַליין אַרויס פֿון מײַן מויל.

— אַן אַלטער ייִד אַ טרעגער. ער האָט דען כּוח צו טראָגן? אוי, ס'איז שוין צײַט משיח זאָל קומען! הונגעריק ביסטו?

— ניין. יאָ.

— וואַרט, איכ'ל דיר עפּעס געבן.

מיר זענען געגאַנגען בלויז עטלעכע מינוט. מיר האָט זיך געהאַט אויסגעדאַכט,אַז איך בין געהאַט ווײַט אַוועק פֿון דער קראָכמאַלנע, אָבער מיט אַ מאָל האָב איך דערזען די קראָכמאַלנע. איך האָב געוואָלט אַנטלויפֿן פֿון דעם ייִד און מײַנע ליגנס, אָבער ער האָט מיך פֿעסט געהאַלטן בײַ דער האַנט. ער האָט געזאָגט:

— אַנטלויף נישט, ייִנגעלע. אָרעמקייט איז נישט קיין שאַנדע.

ער האָט מיך אַרײַנגעפֿירט אין אַ רעסטאָראַן. איך בין יעדן טאָג פֿאַרבײַגעגאַנגען דעם דאָזיקן רעסטאָראַן. זומער און ווינטער האָט געזעצט פֿון דאָרט'אַ פּאַרע. ס'האָבן זיך אַלע מאָל געטראָגן פֿון דאָרט ריחות פֿון געפּרעגלטע ציבעלעס, קנאָבל, פֿלייש, יויך, שוואָמען, ביר. בײַ נאַכט האָט דאָרט געשפּילט מוזיק. איך האָב אַ מאָל געהערט מײַן מאַמען זאָגן, אַז דאָס עסן דאָרט איז נישט גלאַט־כּשר און אַז עס קומען אַהין פּראָסטע לײַט, גנבֿים, פּעבל. איינער אַ פּראָסטאַק האָט זיך געהאַט געוועט אין אָט דעם רעסטאָראַן, אַז ער וועט אויפֿעסן אַ געבראָטענע גאַנדז. ער האָט שוין געהאַלטן בײַם פּופּיק. מיט אַ מאָל איז אים געוואָרן נישט גוט און מ'האָט אים געמוזט אַוועקכאַפּן אין שפּיטאָל.

איצט האָט דער ייִד מיך אַהין אַרײַנגעפֿירט. די דילן זענען געווען אויסגעפֿלאַסטערט מיט ווײַסע און שוואַרצע קאַפֿליעס ווי אַ שאָכברעט. בײַ טישן געדעקטע מיט רויטע טישטעכער זענען געזעסן ריזיקע מאַנסלײַט, פֿעטע ווײַבער. טייל האָבן געגעסן פֿלייש. אַנדערע האָבן געטרונקען ביר. אַ סך גאַזלאָמפּן האָבן דאָ געלויכטן און געבליצט. קעלנערס אין ווײַסע פֿאַרטעכער האָבן געטראָגן איבער אַלעמענס קעפּ ריזיקע טאַצן מיט אַלערליי מאכלים.

ס׳זענען דאָ געווען נאָך אַנדערע שטובן און פֿון איינער אַ שטוב האָבן זיך געהערט געזאַנגען, אַ שפּילן פֿון אַ האַרמאָניקע, אַ פּאַטשעניש מיט הענט.

דער ייִד האָט נישט געקאָנט געפֿינען קיין טיש. ער איז געשטאַנען מיט מיר צווישן דעם געדראַנג און גערעדט צו אַלעמען און צו קיינעם נישט:

— אַ יתום. מען האָט אים שיִער נישט איבערגעפּאָרן. נעבעך הונגעריק. געפֿרוירן. גיטס אים עפּעס אָפּצועסן! ס׳אַ מיצווה!

דער ייִד האָט געבעטלט פֿאַר מיר. איך האָב מיך ווידער געפּרוּווט אַרויסרײַסן, אָבער ער האָט מיך געהאַלטן פֿעסט. די ווענט דאָ זענען געווען טאַפּעצירט מיט רויטע טאַפּעטן און באַהאָנגען מיט שפּיגלען. אין די שפּיגלען האָב איך געזען מיך און די אַנדערע אַ סך מאָל. אַ דיקע ייִדענע איז צוגעקומען און געפֿרעגט מײַן בעל־טובֿה:

— וואָס האַלט איר דאָס ייִנגל? ער האָט עפּעס געטאָן?

— געטאָן? ער׳ט גאָרנישט געטאָן. נעבעך אַן אָרעמער יתום און הונגעריק.

— אַ יתום? ער איז אונדזער מורה־הוראהס ייִנגל. טאַטע־מאַמע לעבן. כ׳האָב ערשט הײַנט געזען די מאַמע זײַנע אין יאַטקע.

— האַ? ער׳ט מיר געזאָגט אַז ער איז אַ יתום און אַז דער זיידע זײַנער איז אַ טרעגער.

— אַ טרעגער? משוגע מײַנע שׂונאים!

דער ייִד וואָס האָט מיך געהאַלטן איז, ווײַזט אויס, געוואָרן אַזוי איבערראַשט, אַז ער האָט אָפּגעלאָזט מײַן האַנט. איך האָב גענומען לויפֿן און אין אַ רגע בין איך צוריק געווען אין דרויסן.

ד

כ׳האָב קוים דערקאָנט די גאַס. מײַן ברודער יהושע האָט געהאַט דערציילט אַ סך וועגן נאָרדפּאָל און אַז די ווינטערנאַכט דויערט דאָרט גאַנצע זעקס חדשים. קראָכמאַלנע־גאַס האָט מיר איצט אויסגעוויזן ווי דער נאָרדפּאָל. גאַנצע קופּעס שניי זענען געהאַט אָנגעפֿאַלן. אויף די דעכער האָבן זיך געהאַט פֿאָרמירט טורעמלעך און בערגלעך. די פֿאַרבײַגייער זענען געזונקען אין די שנייִקע טיפֿענישן. פֿון די גאַז־לאַמטערן זענען געפֿאַלן נעפּלדיקע שלעפּעס, וואָס האָבן מער געבלענדט ווי געלויכטן. דער הימל האָט געהויערט נידעריק, וויאָלעט, אָן אַ לבֿנה, אָן שטערן.

איך האָב געפּרוּווט לויפֿן אויס מורא, דער ייִד זאָל מיר נישט נאָכיאָגן און מיך באַשטראָפֿן פֿאַר מײַנע שקרים, אָבער איך האָב געהאַט ווי פֿאַרלוירן דעם באָדן אונטער מײַנע פֿיס. איך בין געהאַט באַגאַנגען אַזוי פֿיל זינד! טאַטע־מאַמע וועלן באַלד זיך דערוויסן אַז איך האָב אָפּגענאַרט דעם ייִד, זיך פֿאָרגעשטעלט פֿאַר אַ יתום. זיי וועלן אויך וויסן אַז דער בעלפֿער האָט מיך געלאָזט גיין אַהיים אַליין און איך האָב פֿאַרבלאָנדזשעט. די ייִנגלעך אין חדר וועלן האָבן פֿון וואָס צו לאַכן און מיך רופֿן מיט צונעמען. דער בעלפֿער וועט מיר ווערן אַ שׂונא. מ׳וועט מיך באַשטראָפֿן פֿון אַלע זײַטן. איכ׳ל ווערן צו שאַנד און צו שפּאָט.

איך האָב מיך מיט אַ מאָל דערמאָנט אַ מעשׂה, וואָס מײַן ברודער יהושע האָט דערציילט: וועגן אַ ייִנגל וואָס מ'האָט געשיקט פּסח בײַ נאַכט עפֿענען די טיר פֿאַר אליהו הנבֿיא און דאָס ייִנגל איז פֿאַרשוווּנדן. יאָרן שפּעטער איז ער צוריקגעקומען אַהיים, שוין אַ דערוואַקסענער און אַ פּראָפֿעסאָר. ער איז געהאַט געגאַנגען צו פֿוס פֿון דעם שטעטל וווּ זײַנע עלטערן האָבן געוווינט ביז קיין וואַרשע און שפּעטער קיין בערלין. דאָרט האָבן רײַכע לײַט אים געהאָלפֿן שטודירן.

דאָס וואָס איך דאַרף טאָן: אַנטלויפֿן פֿון דער היים! איך וויל לייענען אַלע ביכער וועגן דער זון, דער לבֿנה, די שטערן. איך וויל וויסן ווי אַזוי ס'זענען געוואָרן די בערג, די טײַכן, דעם ים, דער נאָרדפּאָל. מײַן טאַטע האָט אויף אַלץ איין ענטפֿער: גאָט האָט באַשאַפֿן. אָבער אין די ביכער זענען אַוודאי פֿאַראַן נאָך אַ סך אַנדערע זאַכן. מײַן ברודער יהושע האָט אָפֿט גערעדט וועגן וויסנשאַפֿט. ער האָט געזאָגט אַז פֿון דעם וואָס מען לערנט אין חדר, בלײַבן די קינדער אָן וויסן, אָן בילדונג. ער האָט דערציילט וועגן אַ שפּאַקטיוו וואָס ווען מען קוקט דורך אים זעט מען די בערג און די טאָלן פֿון דער לבֿנה. ווי באַלד מיר וווינען אין וואַרשע, קאָן איך גלײַך מיך לאָזן פֿון דאַנען קיין בערלין. איך האָב געוווּסט אַז פֿון ווינער וואָקזאַל גייט אַ באַן קיין בערלין. איך וועל גיין לענג־אויס די רעלסן ביז איך וועל אָנקומען קיין בערלין.

נו, אָבער וואָס וועלן זאָגן טאַטע־מאַמע ווען איך וועל נישט קומען אַהיים? און וואָס וועט זײַן מיט שאָשען? איך וועל בענקען סכּנת־נפֿשות. אַן אויסטערלישער געדאַנק איז מיר אײַנגעפֿאַלן: אפֿשר וועט שאָשע אַנטלויפֿן צוזאַמען מיט מיר? אין די מעשׂה־ביכלעך האָב איך אָפֿט געלייענט פֿון אַ בחור און אַ מיידל, וואָס זענען צוזאַמען אַוועק פֿון דער היים, ווײַל זיי האָבן געפֿירט אַ ליבע. צוואָר, יענע זענען געווען דערוואַקסענע, אָבער איך האָב ליב שאָשען. איך טראַכט וועגן איר. בײַ נאַכט חלומט זי זיך מיר.

וועלן מיר צוזאַמען שטודירן און ווען מיר וועלן אויפֿוואַקסן און איך וועל ווערן אַ פּראָפֿעסאָר, וועלן מיר חתונה האָבן און צוריקקומען קיין וואַרשע. אַלע אויף קראָכמאַלנע־גאַס וועלן קומען אונדז באַגעגענען. מײַן מאַמע און באַשעלע, שאָשעס מאַמע, וועלן זיך קושן און וויינען. מ'וועט שוין דאַמאָלס האָבן פֿאַרגעסן וואָס איך האָב הײַנט אָפּגעטאָן. די חדר־ייִנגלעך וואָס הײַנט שטופּן זיי מיך און שטויסן און רופֿן מיך צונעמען, וועלן דאַמאָלס קומען צו מיר איך זאָל מיט זיי לערנען וויסנשאַפֿט...

איך בין געהאַט צוגעקומען צום טויער פֿון קראָכמאַלנע צען, אָבער אַנשטאָט צו גיין אַהיים, בין איך אַוועק צו שאָשען. איך האָב געמחט מיט איר רעדן. איך האָב אין געדאַנק געבעטן גאָט זי זאָל זײַן אַליין אין דער היים. דער טאַטע אירער איז געווען אָנגעשטעלט אין אַ געשעפֿט. באַשעלע פֿלעגט אָפֿט גיין אײַנקויפֿן אין די האַלעס, אָדער זי איז אַוועק שמועסן צו איר שוועסטער. דאָס מזל האָט מיר צוגעדינט. איך האָב אָנגעקלאַפּט אין דער טיר און שאָשע האָט געעפֿנט. זי האָט זיך עפּעס ווי דערשראָקן פֿאַר מיר. זי האָט אַ זאָג געטאָן:

— אוי, ווי דו זעסט אויס! ווײַס ווי אַ שניימענטש.

בײַ שאָשען אין קיך איז געווען וואַרעם. איך האָב גלײַך גענומען רעדן צו איר וועגן

מײַנע פּלענער. זי איז געזעסן אויף אַ פּיסבענקעלע, אַ בלאָנדע, מיט בלויע אויגן, בלאָנדע צעפּ. זי האָט געהאַט אַן אַריסטאָקראַטיש װײַסע הויט. װי װײַל זי איז געװען אַזױ אַלט װי איך, איז זי געהאַט געבליבן װי אַ קינד פֿון פֿינף יאָר. זי האָט זיך געשפּילט מיט ליאַלקעס. אין דער פּױלישער שקאָלע װוּ זי איז געגאַנגען, האָט זי געקראָגן שלעכטע גראַדן. זי האָט נישט געקאָנט לייענען ריכטיק און נישט רעכענען. איך האָב איר איצט פֿאַרגעלייגט, מיר זאָלן בײדע אַװעק צו פֿוס קײן בערלין. שאָשע האָט מיך אױסגעהערט געלאַסן, שטיל, און דערנאָך האָט זי געפֿרעגט:

— װאָס װעלן אונדז עסן?

איך בין געבליבן געפּלעפֿט. כ'האָב געהאַט פֿאַרגעסן אַז אַ מענטש דאַרף עסן. נאָך אַ װײַל האָב איך געזאָגט:

— מיר'ן מיטנעמען פֿון דער היים.

— און װוּ װעלן אונדז שלאָפֿן?

כ'האָב נישט געװוּסט װאָס צו ענטפֿערן. דער װעג קײן בערלין װאָלט אַװדאי געדױערט װאָכן. אין זומער קאָן מען שלאָפֿן אין דרױסן, אָבער אין װינטער איז קאַלט. כ'האָב אַ װײַל געשטױנט אױף מײַן אײגענער צעחושטקײט און אױף שאָשעס קלוגשאַפֿט. מיט אַ מאָל האָט זיך געעפֿנט די טיר און ס'איז אַרײַן מײַן מאַמע און נאָך איר מײַן שװעסטער הינדעלע. הינדעלע האָט אַ רוף געטאָן:

— מאַמע, דאָ איז ער! װאָס האָב איך דיר געזאָגט!

די מאַמע האָט אױסגעזען בלײך און אַ קאַפּעלע צעשױבערט. זי האָט געקוקט אױף מיר אַ פֿאַרבליפֿטע.

— אָט דאָ ביסטו? מיר זוכן דיך אַרום שױן צװײ שעה. כ'האָב שױן געטראַכט װער װײסט װאָס!

און פּלוצעם האָט זי אַ רוף געטאָן:

— בן־סורר־ומורה!

כ'האָב װױל געװוּסט דעם טײַטש פֿון די װערטער: אַ זון אַן אָפּטרינעקער און אַ װידערשפּעניקער — אַ זון װאָס טאַטע־מאַמע האָבן אים, לױטן דין פֿון חומש, אָנגענומען בײַ די הענט, אים אַװעקגעפֿירט צו די עלטסטע פֿון שטאָט און יענע האָבן אַרױסגעגעבן אַ מישפּט מ'זאָל אים פֿאַרשטײנען. איך האָב באַנומען, אַז באַלד װעט זיך אָנהײבן אַן אױספֿאָרשונג און איך האָב נישט געהאַט צוגעגרײט קײן שום תּירוצים. מײַן שװעסטער האָט געזאָגט:

— מ'װאַרט דאָך אױף דיר מיט בענטשן חנוכּה־ליכט.

— װוּ ביסטו געװען די גאַנצע צײַט? דער בעלפֿער האָט דיך נישט אָפּגעפֿירט?

— האָט די מאַמע געפֿרעגט.

— יאָ, אָפּגעפֿירט.

— װען? דו זיצט שױן דאָ צװײ שעה?

— ער איז ערשט די רגע אַרײַנגעקומען — האָט שאָשע געזאָגט.

— װוּ לױפֿסטו אַרום אין אַזעלכע קעלטן? װאָס ביסטו געקומען צו איר, נישט אַהײם?

— ער װיל מיר זאָלן גײן מיט די שינעס פֿון דער קאָליע — האָט שאָשע

געזאָגט, נישט מיט דעם מײַן מיך צו מסרן, נאָר פּשוט דערפֿאַר ווײַל זי האָט נישט פֿאַרשטאַנען דעם באַטײַט פֿון דעם אַלעמען. מײַן שוועסטער האָט אָנגעהויבן לאַכן.

— ער וויל מיט איר אַנטלויפֿן פֿון וואַרשע! ער פֿירט מיט איר אַ ליבע!

— לאַך נישט הינדעלע, לאַך נישט! — האָט די מאַמע געזאָגט — דער יונג מאַכט מיך קראַנק.

— קוק אים אָן! ווײַס ווי קרײַד! — האָט מײַן שוועסטער געזאָגט.

— קום — האָט די מאַמע גערופֿן.

זי האָט מיך אָנגענומען בײַם קאָלנער און מיך געפֿירט. איך האָב מיך געריכט אויף אַ שווערער שטראָף, אָבער ווען דער טאַטע האָט מיך דערזען, האָט ער געשמייכלט און געזאָגט:

— כ'וואַרט דאָך אויף דיר מיט די חנוכּה־ליכט. כ'האָב פֿאַר דיר אַ מתּנה אויך.

— ס'קומט אים נישט קיין מתּנות! — האָט די מאַמע גערופֿן — ער איז אַרומגעלאָפֿן די גאַנצע צײַט אין דער קעלט. דו פֿרעגסט אַפֿילו נישט ווו איך האָב אים געפֿונען! — האָט די מאַמע גערעדט צום טאַטן מיט פֿאַרהאַלטעניש — בײַ די שכנים אונדזערע, בײַ באַשעלען.

— ווער איז דאָס די באַשעלע? — האָט דער טאַטע געפֿרעגט.

— אַבֿרהם קויפֿמאַנס ווײַב.

— וואָס האָט ער דאָרט געטאָן?

— זיי האָבן אַ מיידעלע, אַ נאַרעלע. מיט איר האָט ער עסקים.

דער טאַטע האָט פֿאַרצויגן די ברעמען.

— אַזוי גאָר? נו, עס איז חנוכּה, כ'וויל נישט פֿאַרשטערן דעם יום־טובֿ.

דער טאַטע האָט געהאַט אָנגעטאָן לכּבֿוד חנוכּה זײַן סאַמעטענעם טיזליק. ס'האָט געברענט בײַ אונדז דער בליצלאָמפּ. דאָס חנוכּה־לעמפּל איז שוין געשטאַנען גרייט. אַ רויט ליכטל, אַ שמשׂ, האָט געשטעקט אין אַ רערל. דער טאַטע האָט אָנגעגאָסן בוימל און זיך געפּאָרעט מיטן קנייטל. ער האָט געמאַכט די ברכה און אָנגעצונדן דאָס ליכטל און דעם שמשׂ. דעם טאַטנס רויטע באָרד האָט געלויכטן ווי גאָלד. ר'האָט אַרויסגענומען פֿון דער קעשענע אַ דריידל און אַ סידורל מיט הילצערנע טאָוועלעך, ווו ס'איז געווען אויסגעקריצט די כּותל־מערבֿי אויפֿן פֿאָרנטיקן טאָוול און די מערת־המכפּלה אויפֿן הינטערשטן. דער טאַטע האָט געזאָגט:

— דאָס סידורל איז פֿון ארץ־ישׂראל.

— פֿון ארץ־ישׂראל?

כ'האָב אָנגענומען דאָס סידורל מיט אַ פֿרייד און אַ ציטערניש. כ'האָב קיין מאָל פֿריִער נישט געהאַלטן אין דער האַנט עפּעס וואָס האָט געשטאַמט פֿון דער דאָזיקער ווײַטער און הייליקער מדינה. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס סידורל שמעקט מיט פֿײַגן, טייטלען, באָקסער, נעגעלעך, טענענהאָלץ. אַלע מעשׂיות פֿון חומש און פֿון פּסוק האָבן מיר זיך דערמאָנט מיט אַ מאָל. ס'האָט אַ הויך געטאָן פֿון דעם סידורל מיט דעם ים־המלח, רחלס קבֿר, יוספֿס חלומות, דער לייטער וואָס אויף איר גייען מלאכים אַראָפּ און אַרויף, ווי אויך דוד המלך, שלמה המלך, די מלכּה שבֿא דער בית־המיקדש. מײַן שוועסטער הינדעלע האָט אַ זאָג געטאָן:

— פֿאַר וואָס קומט אים אַ מתנה? — און זי האָט צוגעגעבן — דער ערגסטער הונט קריגט דעם בעסטן ביין.

— וועסט זען אַז דער יונג וועט אונדז פֿאַרשאַפֿן בושות און חרפּות — האָט די מאַמע געטענהט — איך גלייב נישט אַז דער בעלפֿער האָט אים אָפּגעפּירט. ער ברענגט אים אַלע מאָל אַהיים. איך גיב אים שטענדיק אַ טעלער גריץ.

— נו, ס׳איז יום־טובֿ, ס׳איז יום־טובֿ — האָט דער טאַטע גערעדט האַלב צו אונדז און האַלב צו זיך.

— וועסט אים אַזוי צעבאַלעווען, אַז ער וועט ווערן אין גאַנצן הפֿקר — האָט די מאַמע געוואָרנט.

— ער׳ט מיטן אייבערשטנס הילף זײַן אַן ערלעכער ייִד — האָט דער טאַטע געזאָגט, — זאָלסט דאַוונען אין דעם סידורל — האָט ער זיך געווענדט צו מיר,

— אַלץ וואָס שטאַמט פֿון ארץ־ישׂראל איז הייליק. אָט די וואַנט איז געבליבן פֿון בית־המיקדש וואָס די רשעים האָבן חרובֿ געמאַכט. די שכינה רוט דאָרט תּמיד. ייִדן האָבן געזינדיקט און דעריבער איז דאָס בית־המיקדש חרובֿ געוואָרן, אָבער דער רבונו־של־עולם איז אַן אל־רחום־וחנון. ער איז אונדזער פֿאָטער און מיר זענען זײַנע קינדער. אים־ירצה־השם וועט קומען משיח און מיר וועלן אַלע זיך אומקערן אַהין. ס׳וועט אַראָפּנידערן אויף ארץ־ישׂראל אַ פֿײַערדיק בית־המיקדש. ס׳וועט זײַן תּחית־המתים. אונדזערע זיידעס, באָבעס, עלטער־זיידעס, אַלע דורות וועלן אויפֿלעבן. דאָס ליכט פֿון דער זון וועט זײַן זיבן מאָל אַזוי ליכטיק ווי הײַנט. די צדיקים וועלן זיצן מיט קרוינען אויף די קעפּ און לערנען סודות־התּורה.

— מאַמע, די לאַטקעס ווערן קאַלט — האָט מײַן שוועסטער הינדעלע געזאָגט.

— אוי, יאָ!

און די מאַמע און די שוועסטער זענען אַוועק אין קיך.

— ווּ לויפֿסטו אַרום? אין דרויסן איז אַ קרירה. קאָנסט דיך נאָך, חלילה, פֿאַרקילן. דו וואָלסט בעסער אַרײַנגעקוקט אין אַ ספֿר.

— טאַטעשי, כ׳וואָלט געוואָלט לערנען חכמה — האָב איך געזאָגט, געפּלעפּט פֿון די אייגענע ווערטער.

— חכמה? וואָסער חכמה?

— פֿאַר וואָס זומער איז וואַרעם און ווינטער איז קאַלט. ווי הויך איז די לבֿנה. וואָס טוט זיך אויף די שטערן. ווי טיף עס איז די ערד. ווי הויך ס׳איז דער הימל. אַלץ. אַלץ.

— אַלע חכמות זענען דאָ אין דער תּורה — האָט דער טאַטע געענטפֿערט

— ס׳ווערט געזאָגט אין פּסוק משלי: חָכְמוֹת בָּנְתָה בֵיתָהּ, חָצְבָה עַמּוּדֶיהָ שִׁבְעָה. די חכמה, דאָס הייסט די תּורה, האָט געבויט איר הויז און האָט אויסגעהאַקט אירע זיבן זײַלן. אין יעדן אות פֿון דער תּורה זענען פֿאַרבאָרגן אַן אַ שיעור סודות און חכמה. די וואָס לערנען קבלה ווייסן מער חכמה פֿון אַלע פֿילאָסאָפֿים.

— טאַטעשי, לערן מיט מיר קבלה.

— קבלה איז נישט פֿאַר קיין ייִנגל. מ׳טאָר נישט לערנען קבלה איידער מ׳ווערט אַלט דרײַסיק יאָר.

— איך וויל שוין.

— וואַרט צו, ביסט נאָך אַ קינד. וואָס טוסטו דאָרט בײַ די שכנים? ווער איז דאָס מײדעלע? ווי באַלד זי איז אַ נאַרעלע, וואָס טויג זי דיר? ס׳פּאַסט נישט.

— זי איז נישט קײן נאַרעלע.

— האַ? וואָס איז זי?

— זי איז אַ גוטע. די ייִנגלעך אין חדר רופֿן מיך צונעמען, אָבער זי איז גוט צו מיר. אַז מיר׳ן אױפֿוואַקסן וויל איך זי פֿאַר אַ כּלה — האָב איך געזאָגט. ס׳איז געווען ווי אַ דיבוק וואָלט פֿון מיר אַרויסגערעדט. אַ שרעק איז מיך באַפֿאַלן. דער טאַטע האָט געטאָן אַ שמייכל. באַלד איז ער געוואָרן ערנסט.

— אַלץ איז פֿון הימל. עס ווערט געזאָגט, אַז פֿערציק טעג איידער דער מענטש ווערט געבוירן רופֿט אויס אַ מלאך אין הימל: בת פלוני לפלוני, יענעמס טאָכטער וועט חתונה האָבן מיט יענעמס זון. ווי הייסט דאָס מײדעלע?

— שאָשע.

— שאָשע? דו האָסט געהאַט אַ מומע שאָשע. זי איז געווען מײַנס אַ מומע. דײַנס איז זי געווען אַן עלטער־מומע.

— וווּ וווינט זי?

— די מומע שאָשע? אין הימל. אין גן־עדן. אַ צדקת געווען. זי איז אַוודאי מיט אַלע צדקניות. זי פֿלעגט פֿאָרן צום בעלזער רבין און דער רבי האָט איר אָנגעוויזן אַ שטול. אויף דער עלטער איז זי אַוועקגעפֿאָרן קײן ארץ־ישׂראל און דאָרט איז זי ניפֿטר געוואָרן.

נאָך אַ ווײַל האָט דער טאַטע צוגעגעבן:

— דער גוף לעבט נישט אייביק. אָבער די נשמה איז חֵלֶק אֱלוֹהַּ מִמַּעַל און זי לעבט אייביק.

די טיר האָט זיך געעפֿנט און די מאַמע און הינדעלע האָבן אַרײַנגעבראַכט לאַטקעס. אין דער קורצער צײַט וואָס די מאַמע האָט פֿאַרבראַכט אין קיך איז איר פּנים ווידער געוואָרן מילד. מײַן שוועסטער האָט געשמייכלט. די מאַמע האָט מיך אָנגעקוקט שאַרף.

— האָסט פֿאַרבלאָנדזשעט, האַ?

איך האָב געוואָלט זאָגן אַז ניין, אָבער עפּעס האָב איך נישט געהאַט דעם קוראַזש אָפּצולײקענען אירע ווערטער. זי האָט אַלץ געוווּסט ווי אַ נבֿיאָהטע. זי האָט אָפֿט געטראָפֿן מײַנע געדאַנקען. די גרויסע גרויע אויגן אירע האָבן געזאָגט:

— כ׳קאָן אַלע דײַנע משוגעתן, אָבער איך מוז דיך ליב האָבן סײַ ווי סײַ.

אינהאַלט

צו זיידעס און באָבעס	6
פּאַרוואָס די געענדז האָבן געשריגן	12
דער טאַטע ווערט אַן "אַנאַרכיסט"	18
די וויזע . .	25
אַריסטאָקראַטישע טעג	31
די נייע ווינטן	37
ר׳ אשר פֿון מילך-געוועלב .	44
קיין ארץ ישראל .	50
בטלנים	57
אַן אומהיימליכע שאלה .	64
דאָס שלח מנות .	70
טרייטל	76
ר׳ חיים גאַרשקאָווער	83
די וועשין.	89
אַן ערב-חנוכּה אין וואַרשע	95

Підписано до друку 27.06.2000. Формат 60x90$^{1}/_{16}$ Папір офсетний. Гарнітура Балтика.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 14. Ум. фарб.-відб. 14. Обл.-вид. арк. 11,5.
Тираж 1000 пр. Зам. № 0—189. Свідоцтво № 19241137 від 22 липня 1994 р.

Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України,
01054, Київ, Гоголівська, 7г.

ВАТ КДНК, 04107, Київ, Багговутівська, 17—21.

Башевіс-Зінгер, Іцхак.

Б33 На розсуд до мого тата: Вибрані оповідання/Упоряд., передм. та пер. з євр. Ф. Браверман-Горбач. — К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2000. — 224 (116+108) с.: портр. — Євр. (їдиш), укр.

ISBN 966-522-022-5

Книга об'єднала 15 оповідань лауреата Нобелівської премії з літератури 1978 р. Іцхака Башевіса-Зінгера з жанру «між автобіографією та белетристикою». Видання є першим та поки що єдиним в Україні мовою оригіналу та в перекладі українською.

Розраховане на широке коло читачів.

ББК84.7СПО=ЄВР